

Jačanje sistema socijalne zaštite i inkluzije djece u BiH
Јачање система социјалне заштите и инклузије дјеце у БиХ

SMJERNICE ZA PREPOZNAVANJE SOCIJALNO ISKLJUČENIH KATEGORIJA DJECE U BOSNI I HERCEGOVINI

SMJERNICE ZA PREPOZNAVANJE SOCIJALNO ISKLJUČENIH KATEGORIJA DJECE U BOSNI I HERCEGOVINI

СМЈЕРНИЦЕ ЗА ПРЕПОЗНАВАЊЕ СОЦИЈАЛНО ИСКЉУЧЕНИХ КАТЕГОРИЈА ДЈЕЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

MINISTARSTVO CIVILNIH POSLOVA BOSNE I HERCEGOVINE • MINISTARSTVO ZA LJUDSKA PRAVA I IZBJEGLICE BOSNE I HERCEGOVINE • DIREKCIJA ZA EKONOMSKO PLANIRANJE BOSNE I HERCEGOVINE
MINISTARSTVO RADA I SOCIJALNE POLITIKE FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE • MINISTARSTVO ZDRAVLJA I SOCIJALNE ZAŠTITE REPUBLIKE SRPSKE • VLADA BRČKO DISTRIKTA
МИНИСТАРСТВО ЦИВИЛНИХ ПОСЛОВА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ • МИНИСТАРСТВО ЗА ЉУДСКА ПРАВА И ИЗБЈЕГЛИЦЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ • ДИРЕКЦИЈА ЗА ЕКОНОМСКО ПЛАНИРАЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
МИНИСТАРСТВО РАДА И СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ • МИНИСТАРСТВО ЗДРАВЉА И СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ • ВЛАДА БРЧКО ДИСТРИКТА

PROJEKAT FINANSIRA

EVROPSKA UNIJA

unicef

**SMJERNICE ZA PREPOZNAVANJE SOCIJALNO
ISKLJUČENIH KATEGORIJA
DJECE U BOSNI I HERCEGOVINI**

MEĐUNARODNI IZVORI PRAVA

Izdavač:

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH

Lektori:

Alma Deverović-Ešpek

Produkcija:

FLAX, d.o.o.

Tiraž:

50 primjeraka

Sarajevo, 2012. god.

Štampanje ove publikacije je omogućio UNICEF ured za BiH u okviru projekta „Jačanje sistema socijalne zaštite i inkluzije djece u Bosni i Hercegovini“ (SPIS)

Ova publikacija je pripremljena uz pomoć Europske Unije. Sadržaj ove publikacije predstavlja gledište izdavača i ni na koji način ne može reflektovati stavove Europske Unije ili UNICEF-a.

Sadržaj

I. UVOD	5
II. NAMJENA SMJERNICA	7
III. METODOLOGIJA IZRADE	9
IV. POLAZNI OSNOV ZA SMJERNICE	11
4.1. Definicija djeteta.....	11
4.2. Obaveza osiguravanja razvojnih potreba djece u različitim sektorima zaštite u BiH	12
V. SMJERNICE- OSNOVE ZA DEFINISANJE INDIKATORA	15
5.1 Pojmovno prepoznavanje socijalne isključenosti /uključenosti	15
5.2 Interdisciplinarni pristup problemu socijalne uključenosti	15
5.4. Višedimenzionalnost indikatora	18
VI. OPĆE SMJERNICE ZA SEKTORSKE INDIKATORE	19
6.1. Isključena djeca	20
6.2. Djeca pod rizikom od isključenosti	20
VII. OPĆI POKAZATELJI O POLITIKAMA ZA DJECU BOSNE I HERCEGOVINE.....	31
VIII. DEFINICIJE, IZRAZI I TERMINI KORIŠTENI U OKVIRU SMJERNICA.....	33
IX. DODACI.....	34

Kao članica Ujedinjenih naroda, Bosna i Hercegovina je preuzela u svoj pravni poredak, u skladu sa Ustavom BiH¹, više međunarodnih izvora koji se odnose na zaštitu djece, kao što su:

- Konvenciju o pravima djeteta ("Službeni list RBiH", broj 25/93- Međunarodni ugovori),
- Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji, koji se primjenjuje na osnovu Odluke o ratifikaciji ("Službeni glasnik BiH", broj 5/02- Međunarodni ugovori),
- Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o učešću djece u oružanim sukobima ("*Službeni glasnik BiH*", broj 5/02- Međunarodni ugovori),
- Protokola za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom, kojim se dopunjuje konvencija UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminala ("Službeni glasnik BiH" br. 3/02- Međunarodni ugovori),
- Evropske konvencije o obeštećenju žrtava krivičnih djela nasilja ("Službeni glasnik BiH", broj 4/05 - Međunarodni ugovori), primjenjuje se od 14. 4. 2005. godine,
- Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena ("Službeni list R BiH", broj 25/93),
- Evropske konvencije za prevenciju torture, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, koja je stupila na snagu 1. 11. 2002. godine i
- Konvencije o zabrani i trenutnoj akciji na eliminaciji najtežih oblika rada djece br. C 182 ("Službeni glasnik BiH" broj 3/01- Međunarodni ugovori).

Na osnovu člana 44. Konvencije o pravima djeteta i njenim fakultativnim protokolima, a u svrhu prikupljanja podataka o djeci u Bosni i Hercegovini, radi ispunjavanja međunarodnih obaveza i izvještavanja, i u skladu sa članom 12. Zakona o ministarstvima i drugim organima uprave Bosne i Hercegovine, ministar za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine donio je:

SMJERNICE ZA PREPOZNAVANJE SOCIJALNO ISKLJUČENIH KATEGORIJA DJECE U BOSNI I HERCEGOVINI

I. UVOD

Smjernice za prepoznavanje socijalno isključenih kategorija djece u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: Smjernice) pripremljene su u cilju uspostavljanja redovnog praćenja stepena socijalne isključenosti (uključenosti) djece, posebno radi unapređenja procesa intersektorske saradnje institucija i organizacija nadležnih za brigu o djeci u Bosni i Hercegovini. Izradom ovih Smjernica namjeravamo poboljšati ispunjenje međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine u sektoru socijalne zaštite djece, ali i u svim drugim relevantnim oblastima koje se odnose na uspostavljanje adekvatnih kapaciteta za zaštitu i dobrobit djece uopće.

Jedan od osnovnih razloga za izradu ovog dokumenta bili su i trenutni pokazatelji o pojavi socijalne isključenosti djece i društvenoj reakciji na tu pojavu u Bosni i Hercegovini. Pokazatelji su prikupljeni i analizirani u okviru programa „*Jačanje sistema socijalne zaštite i inkluzije djece u Bosni i Hercegovini*“ (u daljem tekstu: SPIS program) kojeg zajednički provode nadležna ministarstva u BiH, u saradnji sa Uredom dječijeg fonda Ujedinjenih naroda (UNICEF) u Bosni i Hercegovini.²

Pored pokazatelja prikupljenih u okviru SPIS programa korišteni su materijali koji šire izlažu iskustva stručnjaka koji rade sa djecom (izvori podataka: izvještaji, analize nadležnih institucija, nevladinih i međunarodnih organizacija), a u kojima se ukazuje na određene probleme i nedostatke u praksi koji umanjuju efikasnost nadležnih službi, te negativno utječu na kvalitet zaštite djece. Većina analiza iz vladinog, ali

¹ *Aneks I Ustava BiH, tačka 12*

² *SPIS program (Social Protection and Inclusion Systems) je višegodišnji, interdisciplinarni program unapređenja sistema socijalne zaštite Bosne i Hercegovine na svim nivoima vlasti jačanjem programskog okvira i kapaciteta za socijalnu zaštitu i inkluziju djece kojima raspolažu pružatelji socijalnih usluga, sa posebnim naglaskom na primjeni pristupa zasnovanog na potrebama i ljudskim pravima. SPIS program, u partnerstvu, implementiraju UNICEF, Ministarstvo civilnih poslova BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS, Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, Ministarstvo prosvjete i kulture RS, Federalno ministarstvo zdravstva, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, Direkcija za ekonomsko planiranje BiH, Vlada Distrikta Brčko, te specijalizirane NVO.*

i nevladinog sektora, ukazuje da nadležni službenici i profesionalci nemaju dovoljno saznanja i podataka o problemu socijalne isključenosti djece, te da u praksi ne primjenjuju standardizirane modele praćenja i identifikacije ovih kategorija djece.

Uopćeno gledano, ocjenjeno je da je slaba povezanost i saradnja pojedinih sistema, ustanova i organizacija koje imaju ulogu i odgovornost društvene brige o djeci u Bosni i Hercegovini.

Smjernice su, radi toga, praktično namjenjene strukturama socijalne zaštite, obrazovanja i zdravstva, policije i pravosuđa kako bi profesionalci iz ovih oblasti dobili dodatne informacije o pojavi i problemu socijalne isključenosti djece u Bosni i Hercegovini, odnosno korisne smjernice u svrhu izgradnje modela systemske saradnje, čime bi se olakšalo prepoznavanje **socijalno isključene, tj. ugrožene djece**.

U pravnom smislu, osnovno polazište za izradu Smjernica pronalazimo u najvažnijem **pravu djeteta, „pravo na život i razvoj“**. Sa druge strane, polazimo od negativnih pojava, od toga da svi oblici zloupotreba, nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece, stvarno i praktično, višestruko ugrožavaju ili narušavaju fizički i lični integritet djeteta i onemogućavaju optimalni razvoj, te povređuju osnovna **ljudska prava djeteta**, te činjenice da ukoliko država ne uspostavi **adekvatan sistem za prepoznavanje socijalno isključene, tj. ugrožene djece** ne može adekvatno djelovati u cilju njihove zaštite.

U praktičnom smislu, polazimo od toga da zaštita prava djece podrazumijeva, **raznovrsne društvene aktivnosti usmjerene na sprečavanje svih negativnih pojava**, kao i organizovanje i neposredno provođenje zaštitnih intervencija u konkretnim slučajevima postojanja bilo kojeg oblika socijalne isključenosti djece.

Kao polaznu osnovu također smo uzeli činjenicu da socijalna isključenost djece jeste pojava na koju utječu složeni socijalni, društveni, kulturološki i ekonomski faktori. Socijalna isključenost je fenomenološki raznovrsna i proizvodi kompleksne posljedice koje se **moгу i trebaju mjeriti**.

Sve navedeno nas opredjeljuje da utvrdimo osnovne indikatore socijalne isključenosti, te usvojimo planove i programe za različite aktivnosti koje uključuju definisanje indikatora socijalne uključenosti kako bi se u Bosni i Hercegovini okvirno **kreirao način praćenja stepena zaštite dječijih ljudskih prava**, odnosno elementi za provođenje **reformе sistema socijalne zaštite djece i njihovih porodica** u Bosni i Hercegovini, generalno i praktično, na nivou entiteta i Brčko distrikta BiH.

Smjernicama zagovaramo višestruku i diferenciranu društvenu reakciju. Ovaj pristup je zasnovan na činjenici da dobar sistem zaštite djece treba da obuhvati:

- različite nivoe prevencije,
- otkrivanje (prepoznavanje) i ispitivanje slučajeva socijalne isključenosti,
- te poduzimanje adekvatnih mjera za njeno prevladavanje i uključivanje djeteta u društvene tokove u skladu sa njegovim potrebama.

U tom smislu, sistem uključivanja djeteta baziran je na aktivnostima više institucionalnih sistema kao što su: obrazovanje, zdravstvo, socijalna zaštita, policija i pravosuđe i dr. ³

³ U ovom materijalu se nismo bavili dodatnim sistemima koji tretiraju djecu.

II. NAMJENA SMJERNICA

Ovim Smjernicama naglašavamo potrebu realizacije sljedećih aktivnosti:

a) Uvođenje redovnog praćenja socijalne (isključenosti), tj. uključenosti u zemljama koje nisu članice EU, kao što je Bosna i Hercegovina.

Stvaranje uvjeta za jedinstveno praćenje socijalno isključenih kategorija djece u Bosni i Hercegovini i osnova za kreiranje sistema praćenja koji se lahko može uskladiti sa evropskim okvirom. U odnosu na identificirane potrebe i zatečeno stanje u Bosni i Hercegovini, već dugo postoji potreba za definisanjem **osnovnog okvira za prepoznavanje i identifikovanje okvirnih indikatora za djecu**, kao i za ostale socijalno isključene kategorije u BiH, zasnovanom na Otvorenom metodu koordinacije (OMK) utvrđenom u zemljama Evropske unije.

b) Unapređenje intersektorske saradnje za dobrobit djece u BiH predstavlja ključnu aktivnost koju su obavezne osigurati sve zemlje u skladu sa evropskim dokumentom nazvanim „Evropa po mjeri djeteta“, a posebno sa Konvencijom o pravima djeteta, ali i sa drugim međunarodnim izvorima.

Definisanje osnovnih i okvirnih elemenata za razvoj i unapređenje saradnje nadležnih institucija za zaštitu djece je neophodna aktivnost koju je potrebno što prije završiti u Bosni i Hercegovini. Iako u Bosni i Hercegovini već postoje određeni oblici saradnje (kroz zajednička statistička istraživanja, koja provode tijela nadležna za statistička istraživanja i slično, te kroz saradnju institucija na nivou BiH i entiteta), jasno je uočeno da u postojećim sistemima treba osigurati *bolju, održivu i kontinuiranu razmjenu informacija zasnovanu na utvrđenim okvirima i procedurama kako bi se unaprijedio sistem prepoznavanja socijalno isključenih kategorija djece u različitim sektorima zaštite djece* u Bosni i Hercegovini, kao što su:

- zdravstvena zaštita,
- socijalna zaštita,
- obrazovanje, predškolsko, osnovno, srednje i visoko,
- policija i pravosuđe.

U cilju prikupljanja informacija, radi ispunjavanja međunarodnih obaveza i izvještavanja prema nadležnom Komitetu, u okviru Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH bit će sačinjen poseban upitnik zasnovan na utvrđenim okvirima za prepoznavanje socijalno isključenih kategorija djece u Bosni i Hercegovini i ovim Smjernicama, na osnovu kojih će izvještavati svi sektori zaštite djece na nižim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini, te ga dostavljati MLJPI.

c) Obaveza ispunjavanja međunarodnih obaveza koje se odnose na zaštitu djece

Bosna i Hercegovina je dužna primjenjivati međunarodno pravo po osnovu članstva u Organizaciji Ujedinjenih naroda (OUN ili UN- izvori) i članstva u Vijeću Evrope, te po osnovu obaveza nastalih u skladu sa odlukom za članstvo u Evropskoj uniji, tj. evropske pravne izvore nastale unutar Evropske unije koji su uspostavile zemlje članice Evropske unije, poznatiji kao EU izvori ili *acquis communautaire*.⁴ Bosna i Hercegovina, kao i ostale zemlje članice i potpisnice, u pogledu obaveza koje su utvrđene u okviru međunarodnih izvora prava (konvencija, protokola, ugovora, paktova i dr.), obavezuje se da ispuni tri uvjeta, a to su:

- osiguranje administrativnih i drugih mjera u cilju implementacije ratificiranih konvencija protokola i ugovora;
- da svoje nacionalno zakonodavstvo uskladi sa svim prihvaćenim međunarodnim standardima u svim oblastima koje tretiraju ratificirane konvencije, protokoli i ugovori;
- zatim da preduzmu sve druge odgovarajuće mjere za implementaciju ratificiranih konvencija, protokola i ugovora.

⁴ *Acquis communautaire*: naziv koji se odnosi na cjelokupno dosad akumulirano pravo EU, odnosno na skup pravnih normi i odluka koje obavezuju sve zemlje članice unutar Evropske unije. Svaka država koja želi pristupiti u članstvo EU mora prihvatiti osnivačke ugovore i druge sadržaje izvedene iz ugovora i uskladiti svoje zakonodavstvo s pravnom stečevinom EU.

d) Osiguravanje praktične primjene osnovnih načela sadržanih u međunarodnim izvorima

Konvencije, protokoli i međunarodni ugovori predstavljaju univerzalni pravni mehanizam za ujednačavanje pravne prakse zemalja članica Vijeća Evrope, Evropske unije i Ujedinjenih naroda, a zbog čega su i u oblasti zaštite djece nezamjenjiv pravni izvor.

Kao najvažniji izvor za izradu ovih Smjernica uzeli smo Konvenciju o pravima djeteta iz 1989. godine u kojoj se govori, prije svega, o obavezama odraslih u odnosu prema djetetu, kao i o obavezama nadležnih državnih institucija u pogledu zaštite djeteta. To je prvi dokument u kojemu se djetetu pristupa kao subjektu s pravima, a ne samo kao osobi koja treba posebnu zaštitu.

Zbog toga je Odbor za prava djeteta UN-a identificirao četiri opća načela na kojima se temelje sva prava sadržana u Konvenciji o pravima djeteta koja preuzimamo kao temeljna načela Smjernica:

Načelo nediskriminacije;

- Djeca imaju pravo na život i razvoj u svim vidovima života, uključujući fizički, emotivni, psihosocijalni, kognitivni, društveni i kulturni razvoj;
- Pri donošenju svih odluka ili izvršenju postupaka koji utječu na dijete, ili na djecu kao grupu, najvažnije mora biti dobrobit djeteta. To se odnosi kako na odluke koje donose vladina, upravna ili zakonodavna tijela, tako i na odluke koje donosi porodica;
- Djeci se mora omogućiti da aktivno sudjeluju u rješavanju svih pitanja koja utječu na njihov život i dopustiti im slobodu izražavanja mišljenja.

Pored osnovnih načela, uzeli smo, generalno, u obzir da su u Lisabonu, marta 2000. godine, zemlje članice EU potvrdile svoju posvećenost “**odlučnom djelovanju u pravcu iskorjenjivanja siromaštva do 2010. godine**”⁵, što je također opredjeljenje svih nivoa vlasti u Bosni i Hercegovini, zbog čega trebamo iskoristiti već stečena iskustva evropskih zemalja u ovoj oblasti.

U skladu sa ovim, svaka zemlja članica EU obavezala se da će izraditi svoj **Plan akcije društvene uključenosti**. Do sada su u tri navrata pripremljeni izvještaji o primjeni definisanih planova akcije: 2001-2003, 2003-2006 i 2006-2008. godine. Zemlje članice EU postigle su dogovor o izradi **Nacionalnih planova akcije (NPA)** društvene uključenosti, kao važnom instrumentu Lisabonske strategije ekonomskog rasta i zapošljavanja, sa ciljem praćenja zemalja članica u borbi protiv siromaštva i poboljšanja društvene kohezije. Korištenjem **Otvorenog metoda koordinacije (OMK)**, zemlje članice definisale su tri sveobuhvatna cilja koja procesi socijalne zaštite i društvene uključenosti treba da promovišu:

- Socijalna kohezija, jednakost muškaraca i žena i jednake mogućnosti za sve kroz adekvatne, pristupačne, finansijski održive, prilagodljive i efikasne sisteme socijalne zaštite i politiku društvene uključenosti;
- Djelotvorna i međusobna interakcija između lisabonskih ciljeva, većeg ekonomskog rasta, većeg broja i kvalitetnijih poslova i veće socijalne kohezije;
- Dobro upravljanje, transparentnost i uključivanje zainteresovanih strana u izradi, primjeni i praćenju politika⁶.

Dakle, u svrhu usaglašavanja Smjernica govorimo o LAKEN INDIKATORIMA koji definišu skup od 18 statističkih pokazatelja socijalne isključenosti, kao okvir za praćenje stanja na nivou zemalja EU u četiri važne dimenzije: **finansijsko siromaštvo, zaposlenost, zdravlje i obrazovanje**.

Uvođenjem sistematskog praćenja socijalne isključenosti u zemljama koje nisu članice EU, kao što je Bosna i Hercegovina, dat će osnovu za izradu **Zajedničkog memoranduma o socijalnom uključivanju (Joint Memorandum on Social Inclusion –JIM)**.

⁵ *Implementation and Update on 2003-2005 NAPs/inclusion and Update Reports on 2004-2006 NAPs/inclusion.*

⁶ *Ibid.*

Potrebno je posebno naglasiti da je osnovna uloga ovog dokumenta da pripremi zemlju kandidata za njeno puno učešće u *Otvorenom metodu koordinacije za socijalnu zaštitu i socijalnu inkluziju*, njeno pristupanje EU, kreiranje sistema za imenovanje glavnih izazova koji se odnose na borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti, prikaz glavnih strateških mjera koje se preduzimaju kako bi se zajednički ciljevi EU preveli u nacionalne politike, identifikovanje ključnih strateških problema za praćenje i procjenu stanja, u ovom slučaju u oblasti zaštite djece u Bosni i Hercegovini.

Zaključujemo da nacionalna metodologija praćenja treba istovremeno da osigura uporedivost osnovnih pokazatelja stanja socijalne uključenosti u državi sa stanjem u zemljama članicama EU i zemljama koje su u procesu pristupanja EU.

U kontekstu navedenih obaveza u Bosni i Hercegovini neophodno je, kada govorimo o politikama prema djeci, da se radi preduzimanja efikasnijih mjera poboljšanja socijalne uključenosti djece u Bosni i Hercegovini povežu naše aktivnosti sa već donesenim i novim razvojnim strategijama u Bosni i Hercegovini i definiše minimum aktivnosti u najboljem interesu djece u Bosni i Hercegovini.

III. METODOLOGIJA IZRADE

U svrhu izrade ovih Smjernica korišteni su međunarodnopravni izvori i bh. zakoni koji se odnose na prava djece.⁷

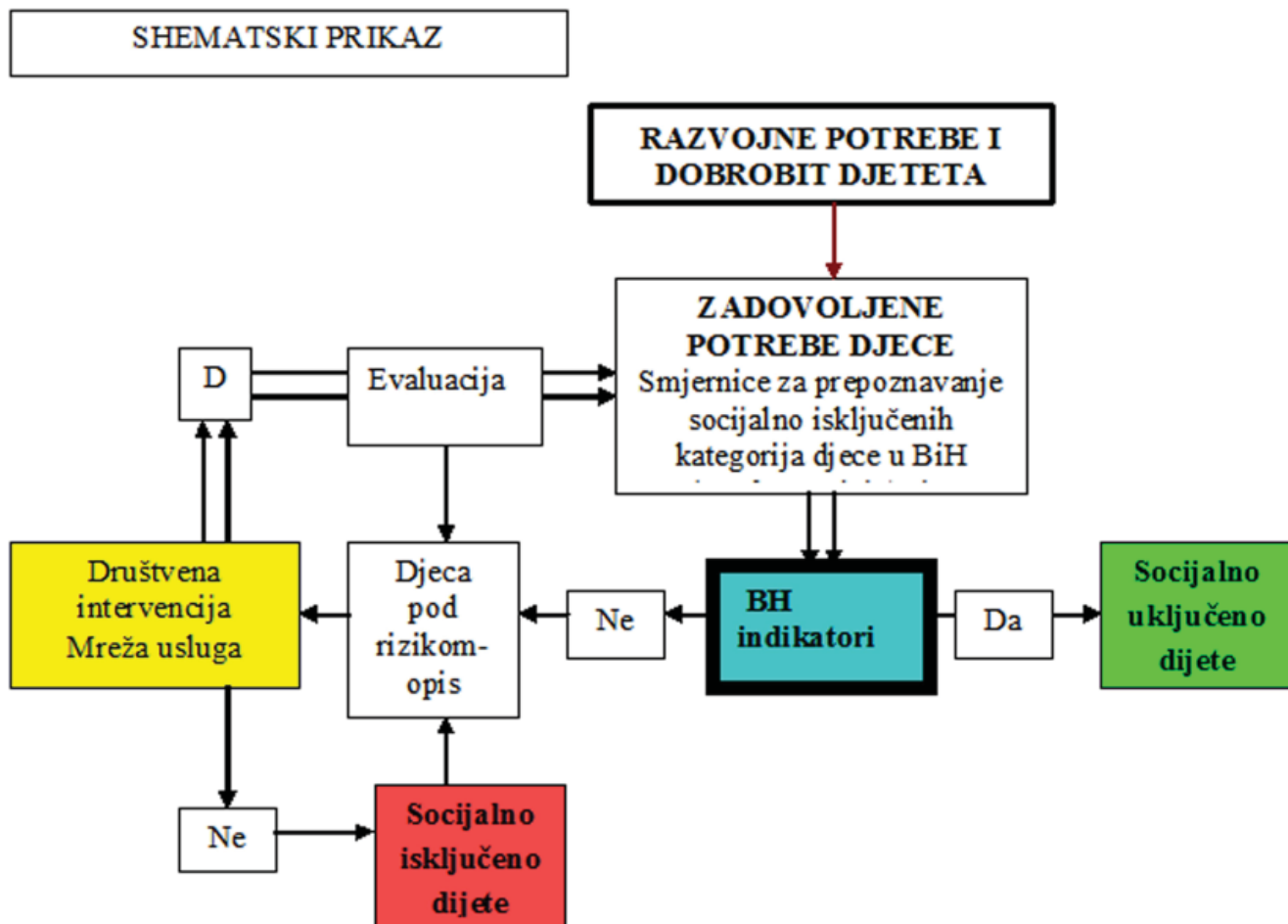
Različite indikatore socijalne isključenosti razdvojili smo prema sektorima zaštite, kako je to utvrđeno u okviru Konvencije o pravima djeteta UN, koja obavezuje zemlje članice da osiguraju adekvatnu *socijalnu i porodičnopravnu zaštitu, zdravstvenu zaštitu, zadovoljenje obrazovnih potreba, građanska prava i sve druge posebne oblike zaštite djeteta*.

Osnovni oblici zaštite djece predloženi su za okvirni i usmjeravajući standard koji se dijeli na: opće indikatore relevantne za BiH, te posebne, odnosno sektorske indikatore relevantne za sadašnje stanje u oblasti zaštite djece u Bosni i Hercegovini.

Ovim dokumentom promoviramo pristup koji se primarno zasniva na sistemu praćenja razvojnih potreba djece, pristupu razvijenom na osnovu indikatora definisanih na osnovu međunarodnih standarda i bh. zakona.

Kako bi se olakšala primjena Smjernica, kreiran je shematski prikaz koji definira pravce zajedničkog djelovanja nadležnih institucija koje su odgovorne za osiguravanje zaštite djece u Bosni i Hercegovini.

⁷ U dodatku ovog dokumenta nabrojani su svi korišteni međunarodni izvori i bh. zakoni

*U skladu sa definisanom SHEMOM, analizom najvažnijih pitanja vezanih za prava, obim i kvalitet zaštite djece u Bosni i Hercegovini, obrazložen je dvosmjerni pristup (dvosmjerni **indikatori**) u cilju lakšeg prepoznavanja socijalno isključene/uključene djece.*

Ovim Smjernicama predlaže se primjena *Otvorenog metoda koordinacije (OMK)* za mjerenje stanja u oblasti zaštite djece korištenjem minimalanog broja indikatora *od strane* nadležne institucije i profesionalca kako bi se na zajedničkim osnovama prepoznale socijalno isključene grupe djece, što ne isključuje obavezu profesionalaca da koriste mnoštvo drugih pokazatelja u najboljem interesu djeteta.

IV. POLAZNI OSNOV ZA SMJERNICE

4.1. Definicija djeteta

U duhu Konvencije o pravima djeteta bitno je naglasiti da se djetetom smatra osoba od rođenja do zakonskog punoljetstva (do navršene 18. godine života). Konvencija o pravima djeteta definira dijete kao svaku osobu „mlađu od 18 godina, osim ako se zakonom koji se primjenjuje na dijete granica punoljetstva ne odredi drugačije“.

U kontekstu socijalno isključenih grupa djece i djece pod rizikom važno je napomenuti da Konvencija o pravima djeteta obavezuje države potpisnice da priznaju pravo svakog djeteta na standard života koji je adekvatan za fizički, psihički, duhovni, moralni i društveni razvoj djeteta.⁸ Iako je u BiH, na svim nivoima i administrativnim jedinicama u proteklom periodu usvojen veći broj zakona čiji je cilj osiguravanje bolje implementacije Konvencije o zaštiti djeteta, ipak, Komitet o pravima djeteta je izrazio evidentnu zabrinutost u vezi s tim da specifična politička i administrativna struktura BiH može predstavljati prepreku izradi i implementaciji kohezivnih državnih politika, te sveobuhvatnih i usklađenih zakona koji bi bili u punoj saglasnosti sa načelima i odredbama Konvencije. Zbog toga je Komitet preporučio da BiH *“nastavi ulagati napore u cilju osiguravanja jedinstvene primjene načela i odredaba Konvencije u cijeloj zemlji i da ubrza proces usvajanja zakona koji se trenutno nalaze u fazi provjere.”*⁹

U zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, koje raznim zakonima u različitim administrativnim jedinicama slično definiše, odnosi se i omogućava ostvarivanja prava, možemo reći da je zajedničko na cijelom teritoriju BiH da se osoba mlađa od 14 godina smatra djetetom, te da je osoba sa navršenih 18 godina punoljetna.¹⁰

U pogledu krivičnog zakonodavstva, odredbama Krivičnog zakona BiH, Krivičnog zakona F BiH i Krivičnog zakona Brčko distrikta, dijete je osoba koja nije navršila 14 godina, a maloljetnik osoba koja nije navršila 18 godina. Krivični zakon RS ne sadrži definiciju djeteta i maloljetnika, ali propisuje da se prema maloljetniku koji u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije navršio 14 godina života (dijete) ne mogu primijeniti krivične sankcije. Krivično-procesno zakonodavstvo definiše postojanje krivične odgovornosti maloljetnika ukoliko je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršio 14 godina (BiH, F BiH, RS, BD).

Porodično zakonodavstvo (BiH, F BiH, RS, BD) na sličan način navodi da se punoljetstvo stječe sa navršenih 18 godina života, kada osoba stječe i poslovnu sposobnost koja se može steći i ranije: sklapanjem braka ili ako je maloljetna osoba starija od 16 godina postala roditelj, o čemu odlučuje sud u vanparničnom postupku, uzimajući u obzir njenu duševnu zrelost.

U pogledu zakonodavstva o socijalnoj zaštiti, Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom F BiH definiše dijete kao osobu do 18 godina života. Zakon o socijalnoj zaštiti RS i Zakon o socijalnoj zaštiti BD BiH ne definiše pojam djeteta niti maloljetnika u smislu njegove životne dobi, nego samo kategoriju maloljetnika koja ima određena prava (npr. maloljetnik bez roditeljskog staranja ili odgojno zanemaren maloljetnik).

Zakonodavstvo o zdravstvenom osiguranju u Bosni i Hercegovini je regulisano na nivou entiteta i Distrikta: Zakon o zdravstvenom osiguranju F BiH ne definiše pojam djeteta nego samo osiguranika. Osiguranik može biti dijete koje je navršilo 15 godina života, odnosno stariji maloljetnik do 18 godina života, a nije završio osnovno školovanje ili se po završetku osnovnog školovanja nije zaposlio, pod uvjetom da se prijavio Zavodu za zapošljavanje. Osiguranik je i dijete od rođenja, kao i djeca za vrijeme redovnog školovanja u osnovnim i srednjim školama, odnosno tokom studiranja na višim i visokim školama i fakultetima koji su državljani BiH sa prebivalištem na teritoriji F BiH, a nisu zdravstveno osigurani kao članovi porodice osiguranika, ali najduže do 26. godine života. Zakon o zdravstvenom osiguranju RS daje izričitu definiciju djeteta. Zakon sadrži odred-

⁸ Vidi: Priručnik: "Ljudska prava za socijalne radnike u teoriji i praksi", OSCE BiH

⁹ CRC/C/15/Add.260, Zaključna razmatranja Komiteta o pravima djeteta

¹⁰ Vidi: Krinić Zita, Lj. i drugi, *Analiza usklađenosti zakonodavstva BiH sa konvencijom o pravima djeteta, Institucija omudsmena BiH i Save the Children Norway, Sarajevo 2009., str. 9-23*

bu prema kojoj članovi uže porodice osiguranika imaju pravo na zdravstvenu zaštitu, ako ispunjavaju uvjete iz Zakona, odnosno ako su djeca na redovnom školovanju starosti od 15. do 26. godine života ili duže, za vrijeme provedeno na liječenju. Na identičan način, kao u F BiH, u Zakonu o zdravstvenom osiguranju BD BiH regulisana su prava djeteta na zdravstveno osiguranje kao člana porodice osiguranika, ukoliko se dijete nalazi na redovnom školovanju.

U oblasti obrazovanja, Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH propisuje da je dijete svaka osoba do navršene 18. godine života. Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju RS i Zakon o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama BD BiH ne definišu pojam djeteta kako to definiše Konvencija o pravima djeteta, ali definišu životnu dob do koje traje osnovno obrazovanje. Kantonalni propisi u F BiH slično regulišu ovu oblast.

Radno zakonodavstvo u BiH ne sadrži definiciju djeteta, međutim propisuje starosnu dob za zaključenje ugovora o radu. Tako prema Zakonu o radu RS ugovor o radu ne može zaključiti osoba koja nije navršila 15 godina života i koja nema opću zdravstvenu sposobnost. Zakon o radu BD BiH zabranjuje zaključenje ugovora o radu sa osobom koja nije navršila 15 godina života i zabranjuje zapošljavanje maloljetnika ukoliko ovlaštene ljekar ili medicinska ustanova nisu izdali potvrdu o tjelesnoj i psihičkoj sposobnosti, te ukoliko jedan ili oba roditelja ili zakonski zastupnik nisu dali pristanak za njegovo zaposlenje. Zakon o radu F BiH propisuje da se ugovor o radu može zaključiti sa maloljetnom osobom starosti od 15 do 18 godina pod uvjetom da ovlaštene ljekar ili nadležna zdravstvena ustanova potvrdi opću zdravstvenu sposobnost maloljetnika za obavljanje tih poslova.¹¹

PRETHODNO JE POTREBNO RIJEŠITI OSNOVNA PITANJA KOJE SE ODNOSU NA DEFINICIJE DJETETA U ODNOSU NA NJEGOVU DOB I POTREBE U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM ZAKONODAVSTVU

Bez obzira što je prema bh. zakonima djeci osigurano da uživaju određena prava, imaju i obaveze i odgovornosti kada steknu odgovarajuće uvjete (u odnosu na dob, pravo na rad, brak, roditeljstvo, krivična i prekršajna odgovornost, sloboda kretanja, zdravstvena i socijalna zaštita i dr). Potrebno je i ovu djecu, bez obzira na pomenuto, tretirati kao djecu pod rizikom ako su uočene određene okolnosti na osnovu kojih možemo identifikovati da se radi o potencijalno socijalno isključenoj djeci.

Ako uzmemo u obzir da je opredjeljenje Bosne i Hercegovine osiguranje podrške djeci, tj. svim osobama do 18. godine života, usmjeravamo našu pažnju na osnovna pitanja razvrstana prema sektorima zaštite.

4. 2. Obaveza osiguravanja razvojnih potreba djece u različitim sektorima zaštite u BiH

Osnovne razvojne potrebe djeteta u BiH osiguravaju se u okviru različitih sistema zaštite djece: zdravstvena zaštita, obrazovanje, socijalna zaštita i posebni oblici zaštite. U bh. kontekstu možemo mjeriti potrebe (uključenost) na osnovu kojih se istovremeno izvode indikatori isključenosti u okviru sljedećih sektora:

A - Zdravstvena zaštita

Zakonom je zdravstvena zaštita definisana kao sistem društvenih, grupnih i individualnih mjera, usluga i aktivnosti za očuvanje i unapređenje zdravlja, sprečavanje bolesti, rano otkrivanje bolesti, blagovremeno liječenje, te zdravstvenu njegu i rehabilitaciju, te primjenu zdravstvenih tehnologija. Usluge i aktivnosti zdravstvene zaštite su zasnovane na naučnim dokazima, a provode se na sljedećim načelima: **pristupačnosti, sigurnosti, pravičnosti, efikasnosti, sveobuhvatnosti, kontinuiranosti i stalnog unapređenja kvaliteta.**

Osiguravanje najvišeg mogućeg nivoa zdravlja za sve ljude proklamovano je kao opći cilj u Ustavu Svjetske zdravstvene organizacije, uključujući i osiguranje posebne zaštite i unapređenje zdravlja i blagostanja djeteta.

¹¹ Krunić Zita, Lj. i drugi, *Analiza usklađenosti zakonodavstva BiH sa Konvencijom o pravima djeteta, Institucija ombudsmena BiH i Save the Children Norway, Sarajevo 2009., str. 9-23*

Odredbe Konvencije UN o pravima djeteta (čl.24), kojima se djeci garantuje najviši mogući standard zdravlja i društvene zaštite, ugrađene su u entitetske zakone i zakone BD BiH. Obaveza država ugovornica je da posvete posebnu pažnju primarnoj zdravstvenoj zaštiti i prevenciji, zdravstvenom prosvjećivanju i smanjenju smrtnosti dojenčadi i djece, kako nijedno dijete ne bi bilo lišeno efikasne zdravstvene zaštite. U skladu sa definisanim osnovnim standardima u oblasti zdravstvene zaštite djece u BiH potrebno je primarno osigurati realizovanje sljedećih mjera:

- priznavanje djetetu prava na uživanje najvišeg mogućeg nivoa zdravlja i na olakšice u pogledu ozdravljenja i oporavka;
- osiguranje svakom djetetu prava pristupa zdravstvenim službama;
- smanjenje smrtnosti novorođenčadi i djece;
- pružanje potrebne zdravstvene pomoći i zdravstvene njege svakom djetetu, posebno jačanje primarne zdravstvene zaštite;
- suzbijanje bolesti i neuhranjenosti u okvirima primarne zdravstvene zaštite primjenom lako dostupne tehnologije, te osiguranjem odgovarajuće pravilne prehrane i pitke vode, imajući na umu opasnosti i rizike od zagađenosti okoliša;
- osiguranje prenatalne i postnatalne zdravstvene zaštite majki;
- poboljšanje mjera prevencije širenjem osnovnih spoznaja o dječijem zdravlju i prehrani, prednostima dojenja, ličnoj higijeni i čistoći okoliša, te sprečavanju nezgoda svim dijelovima zajednice, posebno roditeljima i djeci;
- razvoj preventivne zdravstvene zaštite, savjetovaništva za roditelje, te obrazovanja i službi za planiranje obitelji;
- suzbijanje i organičavanje tradicionalnih postupaka koji štete zdravlju djece.

B - Obrazovanje djece

Konvencija o pravima djeteta kao i Okvirni zakon (RS, F BiH i kantoni) o osnovnom i srednjem obrazovanju Bosne i Hercegovine propisuju da prava djeteta koja se odnose na obrazovanje, ispravna briga za dobrobit njegovog fizičkog i mentalnog zdravlja i sigurnost u školama i na svim mjestima gdje se obrazuje, imaju prvenstvo nad drugim pravima.

Cilj je da se u okviru sektora obrazovanja svakom djetetu, bez diskriminacije, osigura adekvatan odgoj i obrazovanje što se može opisati na sljedeći način:

- Osigurati dostupnost svim oblicima obrazovanja, uključujući i potrebe djece sa invaliditetom,
- Osigurati svakom djetetu besplatno osnovno obrazovanje, a po mogućnosti i srednje obrazovanje,
- Osigurati poštivanje kulturnog identiteta i jezika,
- Osigurati ravnopravnost spolova i etničkih, nacionalnih i vjerskih osobnosti,
- Osigurati slobodu mišljenja i izražavanja.

Pored obrazovnih potreba djeci je potrebno osigurati i odgovarajuće slobodno vrijeme, te kulturne aktivnosti tako da se osiguraju djeci prava na:

- Razvoj dječije ličnosti, talenta i mentalnih i fizičkih sposobnosti,
- Prava djeteta na odmor i rekreaciju.

C - Socijalna zaštita

Sistem socijalne zaštite osigurava javnu i solidarnu društvenu pomoć pojedincima i društvenim grupama kojima je ta pomoć najpotrebnija. U odnosu na druge dijelove sistema socijalne sigurnosti, socijalna zaštita bi trebala biti sektor koji osigurava zadovoljavanje osnovnih životnih potreba osobama koje svoju socijalnu sigurnost nisu uspjele samostalno ostvariti. Djelovanjem ovog sistema ostvaruje se humana i socijalna dimenzija države i društva.

Socijalna zaštita djece i porodica sa djecom praktično je organizirana kroz socijalnu, dječiju i porodično-pravnu zaštitu. Ova oblast uređena je kroz zakone o socijalnoj zaštiti, dječijoj zaštiti i porodične zakone i provodi se prvenstveno putem centara za socijalni rad i ustanova socijalne zaštite. Zakonom su utvrđeni različiti oblici i prava iz socijalne, dječije i porodične zaštite koji su zasnovani na principima ljudskih prava, a usmjereni su na određene kategorije djece u stanju socijalne potrebe.

Djeci u stanju socijalne potrebe se skroz sistem socijalne zaštite osigurava:

- Pravo na život, osiguranje preživljavanja i razvoja djeteta (odgovarajuća ishrana i drugi uvjeti potrebni za pravilan rast i razvoj);
- Osigurati da dijete ne bude protiv svoje volje odvojeno od svojih roditelja, osim kada nadležne vlasti koje podliježu sudskom ispitivanju odluče, u skladu s odgovarajućim zakonima i procedurama, da je takvo odvajanje potrebno u najboljem interesu djeteta;
- Osiguravanje da dijete redovno održava lične veze i neposredni dodir s oba roditelja, osim kada je to suprotno interesima djeteta;
- Osigurati pružanje odgovarajuće pomoći roditeljima ili zakonskim starateljima u ispunjavanju odgovornosti za podizanje djeteta;
- Osigurati razvijanje i funkcionalnost institucija, ustanova i službi za brigu o djeci;
- Osigurati da djeca zaposlenih roditelja imaju pravo da se koriste službama i ustanovama za brigu o djeci koje im odgovaraju;

Dijete koje je privremeno ili stalno lišeno svog porodičnog okruženja, ili ono koje zbog vlastitih najboljih interesa ne može ostati u tom okruženju, imat će pravo na posebnu zaštitu i pomoć koju će pružiti država; Osigurati da usvajanje djeteta može biti odobreno samo od odgovornih vlasti koje odlučuju da se usvajanje može odobriti u odnosu na dječiji status koji se tiče roditelja, rođaka i zakonskih staratelja, u skladu sa zakonom i postupcima i na osnovu svih značajnih i pouzdanih informacija i da, ako je to potrebno, zainteresirana lica daju svoj svjesni pristanak na usvajanje na osnovu one preporuke koja se smatra neophodnom; Osigurati da dijete, čiji se slučaj za usvojenje razmatra u drugoj zemlji, uživa zaštitu i standarde jednake onima koji postoje u slučaju usvajanja u vlastitoj zemlji i preduzeti sve potrebne mjere da se osigura da u slučaju usvajanja u drugoj zemlji to ne rezultira nepriličnim stjecanjem profita od onih koji su u to uključeni.

D - Posebni oblici zaštite

Pored navedenih prava na zaštitu koje dijete uživa kroz sisteme zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite, za potpunu društvenu brigu o djeci nužno je osigurati i druga građanska prava, te posebne oblike zaštite:

1. Dijete će biti registrirano odmah nakon rođenja (upis u MKR) i imat će od rođenja pravo na ime, pravo da stekne državljanstvo, i ukoliko je to moguće, pravo na kontakt sa roditeljima i da se oni brinu za njega.
2. Odgovarajuću pomoć i zaštitu da bi se što prije uspostavio djetetov identitet (pravnu pomoć).
3. Osigurati poštivanje prava djeteta na slobodu misli, savjesti i religije u skladu s razvojnim sposobnostima djeteta.
4. Osiguravanje prava na zaštitu privatnosti, odnosno zaštitu od proizvoljnog ili nezakonitog uplitanja u njegov privatni život, porodicu, dom ili dopisivanje, te nezakonitih napada na njegovu čast i ugled.
5. Osigurati odgovarajuće zakonske, upravne, društvene i obrazovne mjere da bi se dijete zaštitilo od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povrede ili zlostavljanja, zanemarivanja ili nemarnog postupka, zloupotrebe ili eksploatacije, uključujući i seksualno zlostavljanje dok je na brizi roditelja, zakonskih staratelja ili bilo koje druge osobe koja se brine o djetetu.
6. Osigurati da mjere uključuju i djelotvorne postupke na uspostavljanju društvenih programa da bi se pružila potrebna podrška djetetu i onima koji se brinu o djetetu, kao i drugih oblika sprečavanja i identifikacije, prijavljivanja, preporučavanja, istraživanja, liječenja i praćenja slučajeva zlostavljanja djece opisanih ranije i, kada je to potrebno, sudsko uključivanje.

NA OSNOVU OVIH POTREBA DJECE UTVRĐIT ĆEMO INDIKATORE ZA MJERENJE STEPENA UKLJUČENOSTI / ISUKLJUČENOSTI DJECE U SVIM SEKTORIMA

V. SMJERNICE- OSNOVE ZA DEFINISANJE INDIKATORA

5.1 Pojmovno prepoznavanje socijalne isključenosti /uključenosti

Socijalna isključenost je na nivou zemalja članica EU definisana kao proces u kome su određeni pojedinci gurnuti na margine društva i spriječeni da svojim punim kapacitetima učestvuju u ekonomskim, društvenim i kulturnim tokovima.

Isključenost može nastati kao posljedica siromaštva ili nedostatka osnovnih znanja i mogućnosti za doživotno učenje ili je pak rezultat diskriminacije.

Ovakve pojave pojedinca ili grupe stanovništva udaljavaju od mogućnosti za obrazovanje, zaposlenje ili ostvarivanje prihoda, kao i od uključivanja i učešća u društvenim mrežama i aktivnostima u zajednici.

Isključeni pojedinci ili grupe imaju nedovoljan pristup institucijama, organima vlasti i procesima donošenja odluka.

Socijalna uključenost je način ublažavanja i uklanjanja socijalne isključenosti koja je **razmjerno trajna, višestruko uvjetovana i višedimenzionalna lišenost pojedinca i porodice**. To podrazumijeva više obilježja. Prvo, da isključeni ne sudjeluju u raspodjeli društvenih dobara koje definišemo kao kombinaciju **institucionalnih** (mogućnost školovanja, pristup zdravstvenim i socijalnim uslugama), **kulturnih** (oblikovanje identiteta, konzumiranje kulturnih proizvoda), **socioekonomskih** (zaposlenost, kupovna moć) **i međuljudskih odnosa i resursa** (razmjena emocija). Drugo, opisano nesudjelovanje nije privremeno već ima obilježja trajnog stanja (izlaz iz nepovoljne situacije nije lako ostvariv i dostupan). I treće, nesudjelovanje u raspodjeli društvenih dobara **nije nužno** posljedica ličnih nedostataka isključenih osoba, njihove lijenosti, nezainteresiranosti, nesposobnosti ili drugih mana. Isključenost je najčešće uzrokovana strukturalnim činiocima ili, tačnije, institucionaliziranim nejednakostima poput nejednakih obrazovnih prilika.

Strategija socijalne uključenosti znači da treba praktikovati strategiju koja teži realizaciji dostojanstvenog života za sve ljude. Naša vizija je svijet u kojem ljudi žive u prosperitetu, miru, slobodi i sigurnosti, svijet koji budućim generacijama ostavlja dovoljno resursa za razvoj.

Pratiti strategiju socijalne uključenosti u današnje vrijeme znači da razvoj i ljudska prava treba tretirati zajedno. Ekonomska, socijalna, civilna i politička prava trebaju biti integrisana u podršku tranziciji, smanjenju siromaštva, razvoju orijentisanom ka ljudima i prevenciji konflikta.

Socijalna uključenost zahtijeva društvo koje uzima u obzir princip solidarnosti i mehanizme socijalne uključenosti koje treba osnažiti kako bi se svim osobama omogućio dostojanstven život.

Borba protiv socijalnog isključivanja znači:

- Osnaživati ugrožene i jačati njihove kapacitete,
- Uspostavljati prioritete u korist socijalno isključenih,
- Osnaživati organizacije koje rade u interesu socijalno isključenih,
- Poticati efikasne programe smanjivanja siromaštva,
- Promovirati stavove temeljene na suosjećanju, solidarnosti i osjećaju za pravdu,
- Boriti se protiv svih vrsta nasilja.

5.2 Interdisciplinarni pristup problemu socijalne uključenosti

Inkluzivna socijalna politika obuhvata puno učešće korisnika, civilnog društva, socijalnih partnera, općina, entitetskih, kantonalnih i državnih vlasti.

Ovaj pristup podrazumijeva uključenost svih aktera (posebno rodne i dobne ravnopravnosti) u formiranju inkluzivne politike, koja uključuje:

- isključene grupe,
- sve nivoe vlasti i pružaoce usluga iz javnog sektora,
- socijalne partnere (poslodavce i sindikate),
- nevladin sektor i
- građane.

Potrebno je razviti strukture i koordinaciju za politike uključivanja, organizirati učešće i partnerstvo svih (OMK).

S obzirom da smo u toku reforme sistema socijalne sigurnosti potrebno je unaprijediti upravljanje i finansiranje sistema socijalne sigurnosti, zasnivajući ga na boljem razumijevanju korisnika i njihovim stvarnim potrebama.

Potrebno je postići ravnotežu korisnika socijalne zaštite što će zahtijevati postepeno povećanje pružanja pomoći na osnovu uvida u finansijsku situaciju i potrebe potencijalnih korisnika, čime će se jačati mreže socijalne sigurnosti za one koji su u riziku od siromaštva i isključeni iz društva.

Razvojni prioriteti koji podržavaju ostvarivanje cilja da se poboljšanim politikama zapošljavanja i socijalne zaštite poveća ekonomska i socijalna integracija ranjivih ciljnih grupa su sljedeći:

Povećati bolju ciljanost socijalnih transfera prema siromašnim i ugroženim kategorijama stanovništva;

- Osigurati uključivanje socijalno isključenih kategorija u aktivno tržište rada;
- Osigurati pristup svim dobrima, uslugama, resursima i pravima koji će poboljšati njihovo aktivno učešće na tržištu rada;
- Jačati mehanizme socijalnog dijaloga i razviti partnerstva i participaciju svih relevantnih aktera na različitim nivoima.
- Ispunjenje navedenih prioriteta reforme postojećeg sistema socijalne zaštite imalo bi za rezultat sljedeće:
- Manji teret za javne resurse;
- Poboljšanje efikasnosti nadležnih vlasti;
- Bolje usmjeravanje naknade ka socijalno isključenim.

U isto vrijeme, važno je unaprijediti pružanje usluga unapređenjem saradnje između centara za socijalni rad i nevladinih organizacija, odnosno promoviranje partnerstva sa nevladinim sektorom, usmjeravanje ka pristupu koji je orijentisan prema korisniku i sa jasno određenom ulogom javnih institucija, organizacija civilnog društva, privatnog sektora i volontera. Bitan segment reforme socijalne zaštite je fokusiranje na lokalnu zajednicu (općine) i razvoj mješovitog sistema zaštite koji bi uključivao centre za socijalni rad, nevladine organizacije, privatni sektor i druge javne institucije. Angažman lokalnih učesnika je posebno bitan za kreiranje mreže socijalne zaštite čime bi se pokrenuli dodatni resursi osim finansiranja iz javnih sredstava. To će pomoći i u kreiranju novog kvalitetnog socijalnog rada koji se fokusira na usluge i korisnike.

Nevladine organizacije imaju veliki značaj u socijalnoj politici razvijenih zemalja, jer savremena i glomazna država ne može zadovoljiti sve potrebe građana, pa mnoge svoje programe prebacuju na neprofitni nevladin sektor gdje se oni efikasnije rješavaju. Na taj način neprofitni nevladin sektor, postaje alternativa, partner (ali ne i konkurent) državnom sektoru u kojem se ljudi u kriznim situacijama oslanjaju na vlastite snage. Ovakav partnerski odnos je moguće ostvariti uvođenjem mješovitog (mix) modela socijalne politike, odnosno kombinovane socijalne politike. Kombinovani model socijalne politike mobilizuje sve raspoložive resurse u zajednici. Država je jedan od partnera koji ima važnu ulogu u osiguranju općeg zakonskog okvira za razvoj programa socijalne politike. Drugi važni sudionici ovog procesa su građani, lokalne zajednice, udruženja, fondacije, vjerske zajednice i lokalne vlasti.

Evropska unija socijalnu isključenost opisuje kao poseban oblik siromaštva koji se mjeri dohotkom. Siromaštvo nastaje kao rezultat raspodjele, dok je isključenost s tim povezan proces odbijanja sudjelovanja, solidarnosti i pristupa. Stoga isključenost za jedne predstavlja širi pojam koji uključuje i siromaštvo, dok je za druge ona uzrok ili posljedica siromaštva. Smatra se međutim da je uzročno-posljedična veza obostrana. Uopćeno gledano, može se reći da je socijalna isključenost višedimenzionalna ili socioekonomska, da obuhvata jednako zajedničke kao i individualne resurse, da je dinamički proces koji prati putanju između pune integracije i višestruke isključenosti, da podrazumijeva društvenu distanciranost ili izolovanost, odbacivanje, ponižavanje, nedostatak mreže društvene podrške i osporavanje sudjelovanja, da je u određenom smislu aktivna, odnosno da postoje sile ili agensi koji tu isključenost pokreću, te konačno da je specifična u odnosu na kontekst. Nepoštivanje, diskriminacija i degradiranje u tom smislu djeluju jednako kao i siromaštvo definirano finansijskim ograničenjima i stanjem fizičke potrebe.

5.3 Socijalna isključenost u nacionalnom kontekstu – bh. specifičnosti

Bosna i Hercegovina je kao zemlja u procesu evropskih integracija obavezna da svoje politike uskladi sa EU konceptom socijalnog uključivanja. U tom kontekstu, priprema strategije socijalnog uključivanja BiH i njena implementacija je veoma važan korak naprijed koji omogućava reformu socijalnog sektora.

Sistem socijalne zaštite u BiH izazito je podijeljen i sastoji se od 13 gotovo neovisnih sistema, dok je koordinacija skoro neznatna.

Politike socijalne zaštite i pomoći su definirane na entitetskom nivou, sistem je centralizovaniji u Republici Srpskoj, dok se u Federaciji BiH definiše na kantonalnom nivou. Podijeljeni sistem stvara velike teritorijalne razlike u socijalnoj zaštiti i pomoći, te niži administrativni nivoi i najsiromašnije zajednice najteže mogu ispuniti obaveze koje su u sklopu njihovog mandata (što je posebno izraženo na kantonalnom principu u Federaciji BiH).

Sistem socijalne sigurnosti je zasnovan na shemi socijalnog osiguranja koje se finansira iz doprinosa na plate, te shemi socijalne pomoći koja se finansira iz vladinih generalnih dohodaka.

U Bosni i Hercegovini malo ili gotovo ništa nije učinjeno da se podigne svijest i kod lokalnih vlasti, medija, ali i stanovništva o neophodnosti socijalnog uključivanja, odnosno, inicijativa na izradi adekvatnih analiza, strategija i konkretnih koraka za prevazilaženje problema. U uvjetima kada privreda Bosne i Hercegovine nazaduje (pad BDP-a, smanjenje iznosa doznaka iz inozemstva, smanjenje produktivnosti realnog sektora, smanjenje priliva u budžete na svim nivoima, povećanje broja nezaposlenih, postojanje budžetskog deficita, sve veći administrativni aparat bez povećanja kvaliteta usluga stanovništvu, itd.), visokih političkih tenzija i atmosfera neizvjesnosti, realna je pretpostavka da se svakodnevno povećava broj socijalno marginaliziranog (isključenog) stanovništva.

Ne postoje politike socijalne uključenosti na bilo kojem nivou vlasti u BiH i nijedno tijelo se ne bavi uzrocima siromaštva, pa su mjere prevashodno reaktivne i bave se samo posljedicama siromaštva i socijalne isključenosti.

Sistem socijalne zaštite u oba entiteta u BiH je u velikim teškoćama, jer se suočava sa povećanim potrebama za razne vidove socijalne pomoći koje i dalje rastu. Funkcionisanje ovog sistema otežano je neadekvatnim zakonima, koji propisuju mnogo širi opseg socijalne zaštite nego što su mogućnosti budžeta. Ovaj problem je dodatno komplikovan razdvojenošću nadležnosti između nivoa vlasti (posebno u F BiH), gdje entitet propisuje nivo socijalne zaštite, a niži nivoi vlasti su obavezni da osiguraju sredstva za njenu realizaciju. U BiH socijalna isključenost je najvećim dijelom povezana sa posljedicama rata i procesom tranzicije kao i izlaganjem stanovništava novim vidovima rizika.

U BiH socijalna isključenost ima sljedeće specifične karakteristike:

- zakašnjela i nedovoljna spoznaja o problemu socijalne isključenosti;

- odsustvo adekvatne društvene reakcije na problem socijalne isključenosti;
- masovniji obim i snažniji intenzitet pojave koja već poprima oblik epidemije i izaziva sekundarne posljedice za mentalno zdravlje marginaliziranih osoba/grupa;
- "novo siromaštvo"¹²;
- specifična etiologija (posljedice rata, loše vođena i nedovršena tranzicija, te određene kulturološke karakteristike).

Strategija socijalnog uključivanja

U cilju poboljšanja trenutne situacije, BiH je počela sa pripremom strateških razvojnih dokumenata za srednjoročni period, koji uključuju strategiju socijalnog uključivanja (SSU) i državnu razvojnu strategiju (DRS). Strategija socijalnog uključivanja će biti osnova za razvoj politika socijalnog uključivanja i za pripremu ostalih dokumenata koji će biti uvjet u slijedećim fazama procesa evropskih integracija.

Šest osnovnih ciljeva strategije socijalnog uključivanja su:

- Socijalna politika u funkciji zapošljavanja
- Poboljšanje položaja porodica sa djecom
- Poboljšanje obrazovanja
- Poboljšanje zdravstvene zaštite
- Poboljšanje penzione politike
- Poboljšanje položaja osoba sa invaliditetom

Uzimajući u obzir karakter samog koncepta socijalnog uključivanja, jasno je da SSU ne može biti uspješno implementirana ako u njenu implementaciju nije uključen i nevladin sektor. U ovom kontekstu posebno je važno definisati fondove za socijalno uključivanje, kao i mehanizme za uključivanje NVO sektora u implementaciju SSU-a, a koja dolazi do punog izražaja, jer je njen cilj upravo da doprinosi prevenciji i smanjenju uzorka i posljedica socijalne isključenosti i siromaštva u BiH i istovremeno jača kapacitet i ulogu nevladinog sektora u jačanju socijalne inkluzije. Posebno je važno da se u vezi sa ovim pristupom postigne puna politička saglasnost i osigura adekvatna medijska pokrivenost i izvještavanje o problemu socijalnog uključivanja.

Saradnja vladinog i nevladinog sektora je sastavni dio socijalnih režima u razvijenim zemljama. Ova saradnja doprinosi sveopćoj društvenoj koristi, a prvenstveno samoj državi i trećem sektoru. Naime, prenošenjem dijela socijalnih programa na nevladin sektor, država smanjuje troškove za implementaciju tih programa. Sistem socijalne zaštite je pokretljiviji, praktičniji, svrsishodniji, a socijalne usluge dostupne većem broju korisnika. Odgovornost države za realizaciju ciljeva socijalne zaštite se dijeli sa drugim društvenim akterima, broj zaposlenih stručnjaka u nevladinom sektoru se povećava. S druge strane, nevladine organizacije stječu formalno-praktični legalitet i legitimitet u oblasti pružanja socijalnih usluga, te dobivaju moćnog saveznika i potencijalnog finansijera. Uspostavljanje saradnje između vladinog i nevladinog sektora na području socijalnih usluga treba početi sa procesom izgradnje međusobnog razumijevanja, pojmovnog definisanja i shvatanja uloge i svrhe oba sektora u sistemu socijalne zaštite. Kako bi se ovaj proces ubrzao, neophodno je raditi na promociji kombinovanog modela socijalne politike i u Bosni i Hercegovini, oslanjajući se na iskustva prvenstveno zemalja u regionu (Hrvatska, Mađarska), kao i na iskustva zemalja sa daleko dužom tradicijom postojanja nevladinog neprofitnog sektora.

5.4. Višedimenzionalnost indikatora

Socijalna isključenost je višedimenzionalna pojava čije prepoznavanje i praćenje, posebno kad su djeca u pitanju, zahtijeva osjetljiv pristup, a na planu prepoznavanja podrazumijeva slijedeće dimenzije:

A-Oblik isključenosti ukazuje iz koje ili kojih sfera društvenog života su dijete, odnosno njegova porodica isključeni. Možemo uočiti ekonomsku, političku, socijalnu i kulturnu isključenost, ili neke uže oblike, poput isključenosti u oblasti konzumiranja prava, usluga, pripadanja određenim grupama i sl. U

¹² Nastaje kao posljedica tranzicije

slučaju kada se pojedinci i grupe suočavaju sa višestrukim oblicima isključenosti, možemo govoriti o višedimenzionalnoj isključenosti.

B-Stepen isključenosti ukazuje u kojoj mjeri su dijete ili njegova porodica isključeni iz pojedinih oblasti društva. Apsolutna isključenost predstavlja potpuno odsustvo šansi da se pristupi određenim resursima, institucijama ili da se uključi u društvene procese (naprimjer da se ostvari pravo na obrazovanje). Relativna isključenost predstavlja smanjene šanse (u odnosu na druge u istom društvu) da se uključi u kvalitetne usluge, resurse i razvojne procese.

C-Trajanje je također važna karakteristika socijalne isključenosti. Nekada je isključenost kratkotrajna, a nekad dugotrajna. Kratkotrajna isključenost ne mora da ima velike posljedice na životne šanse djeteta i njegove porodice, niti na druge aspekte njihovog učestvovanja u društvu. Međutim, dugotrajna isključenost, posebno kad su djeca u pitanju, ima i može imati vrlo ozbiljne posljedice, a izlazak iz ovog stanja vrlo je težak i često nedostupan, tako da prelazi u trajno stanje.

D-Identifikovanje grupa koje se suočavaju sa problemima socijalne isključenosti omogućuje nam da sagledamo koje su kategorije, definisane preko različitih karakteristika (spola, starosti, područja stanovanja, etniciteta i sl.), ugrožene problemima socijalne isključenosti.

E-Prepoznavanje uzroka i posljedica socijalne isključenosti otvara mogućnosti da se ovaj problem u potpunosti razumije, kao i da se za njegovo rješavanje kreiraju odgovarajuće politike i mjere.

Dakle, u određivanju socijalne isključenosti (marginalizovanosti/ranjivosti) neke društvene grupe osnovna pitanja koja postavljamo za definisanje mjernih indikatora su:

- 1) Da li su i u kojoj mjeri dijete i njegova porodica suočeni sa izrazitim odsustvom zadovoljenja jedne ili više potreba?
- 2) Da li i u kojoj mjeri dijete i njegova porodica imaju mogućnost zadovoljenja nedostajućih potreba?

U kontekstu mjerenja socijalne isključenosti djece, pretpostavljene potrebe proizilaze iz činjenice da djeca socijalnu interakciju ostvaruju iz porodičnog okruženja, te da je njihov socijalni potencijal u velikoj mjeri uvjetovan društvenim položajem i socijalnom uključenošću njihovih roditelja.

VI. OPĆE SMJERNICE ZA SEKTORSKE INDIKATORE

Cijeneći gore nevedeno, a radi sistematskog, metodološki preciznijeg određivanja indikatora, te radi mjerenja socijalne isključenosti djece, za potrebe Bosne i Hercegovine mogu se koristiti modificirani Laken indikatori na način da se poveže položaj djeteta individualno i u skopu njegove porodice, uvažavajući ekonomsko-socijalni status i druge mogućnosti roditelja ili staratelja ili mjereći kvalitet društvene brige o djetetu (institucionalno zbrinjavanje), prvenstveno procjenjujući:

- ekonomski status porodice i institucije,
- razvojne potrebe djeteta¹³,
- radni status djeteta (poštivanje ograničenja vezana za rad djece),
- obrazovni status djeteta i njegovih roditelja¹⁴,
- socijalizacija djeteta, nedostatak potrebnih usluga i izostajanje adekvatne društvene reakcije i slično,
- zdravstveno stanje djeteta i njegovih roditelja, seksualno i reproduktivno zdravlje,¹⁵
- pristup informacijama,
- stambeni status djeteta, tj. porodice,
- kulturni identitet i pravo na jezik,
- *porodični status*,¹⁶
- pripadnost socijalnoj mreži,
- *stepen ostvarivanja osnovnih građanskih prava*.¹⁷

¹³ ishrana, higijena, stambeni status i sl potrebe) određene linije siromaštva na nivou BiH, - Maslowljeva ljestvica potreba,

¹⁴ npr. predrasude prema osobama sa onesposobljenjem, diskriminacija po ekonomskom statusu, etnička i vjerska diskriminacija, pristup obrazovanju,

¹⁵ invalidnost: senzorni, fizički, motorički, emotivno-psihološki, ovisnosti-droga, duhan, alkohol...),

¹⁶ potpuna porodica, samohrani roditelj, maloljetni roditelji, roditelji ovisnici, dijete bez roditelja...

¹⁷ prijava u MKR i zdravstveno osiguranje), državljanstvo i dr.,

Lista sektorskih indikatora nije konačna, jer nije moguće u cjelini identificirati sve indikatore. Zaključujemo da se na osnovu navedenih indikatora, kroz odgovarajuće metode, kombinuju predloženi indikatori kako bi se lakše izdiferencirala socijalno isključena djeca, imajući prvenstveno u vidu raspoloživost resursa mreže usluga sistema socijalne sigurnosti.

(OBAVEZNO vidjeti shematski prikaz na str. 5)

SMJERNICE ZA PREPOZNAVANJE INDICIRANIH GRUPE SOCIJALNO ISKLJUČENE I DJECE POD RIZIKOM (OPISI SITUACIJA)

6.1. Isključena djeca

Ovim smjernicama promoviramo jednostavniji pristup i objašnjenja socijalno isključene djece, polazeći od toga da ovu grupaciju djece ne možemo uvijek definisati i svrstati u tačno razgraničene grupe. Kod utvrđenih grupacija djece (npr. djeca sa smetnjama u razvoju, manjine i dr.) moguće je prepoznati uvijek nove indikatore, odnosno okolnosti od strane profesionalaca koji rade s djecom i identifikovati ih kao razlog za intervenciju, tj. utvrditi odmah da se radi o isključenim grupama djece ili su u pitanju grupe djece koje jesu pod rizikom, ali njihovo stanje ukazuje na to da se ne radi o socijalno isključenju djece (npr. postoji adekvatna briga i staranje o djetetu sa smetnjama u razvoju i sl.).

Kao što smo već naveli, prakse u evropskim, ali i u drugim zemljama, su takve da se na nacionalnim nivoima s vremena na vrijeme preispituju svi indikatori na način da se identifikuje osnovni sistem mjerenja uključenosti /isključenosti u okviru različitih sistema zaštite djece, a koji se komparacijom sa osnovnim razvojnim indikatorima svake zemlje na nacionalnom nivou upoređuju sa razvojnim nacionalnim indikatorima i sa indikatorima Evropske unije.

Lista indikatora je otvoreni proces i u tom smislu predstavlja izazov za profesionalce tako da svaku životnu situaciju trebaju analizirati kao element uključenosti ili identifikovati postojanje elemenata isključenosti, konstantno promovišući praksu djelovanja u najboljem interesu djeteta. Imperativ je pratiti društvene i ekonomske promjene, tj. konstantno identifikovati sve nove oblike isključivanja djece, preispitivati standarde rada profesionalaca i uvoditi u listu indikatora, poštujući činjenicu da su razvojne potrebe djeteta nedjeljive.

U odnosu na prezentovane informacije i okolnosti u kojima se nalaze pojedine grupe djece, npr. možemo analizom samog okruženja djeteta identifikovati neke kategorije isključene djece, kao što su: zanemarena i zapuštena djeca, djeca izložena siromaštvu (tamo gdje nedostaju osnovne egzistencijalne potrebe), djeca iz porodica u kojima se dešava nasilje, djeca izložena nasilju, djeca ovisnici o drogama, alkoholu, djeca u skitnji i prosjačenju itd.

6.2. Djeca pod rizikom od isključenosti

Rizik kod neke djece je manji ili veći tako da je moguće napraviti razliku u pogledu procjene izloženosti isključivanju. Naprimjer, ostavljena, napuštena djeca od jednog, a naročito oba roditelja, djeca roditelja koji se razvode su u svakom slučaju rizična populacija odakle se u najvećem broju registruju asocijalna ponašanja koja kasnije prelaze često u antisocijalna ponašanja, ali to nije uvijek potvrđeno pravilo. Također, populaciju rizika jednim dijelom nose djeca koja su u toku ratnih dešavanja bila rastavljena od svojih porodica, a nakon rata se vratila u mjesta ranijeg prebivališta. Rizik vraćanja u svoju, a ipak „tuđu“ sredinu, daje često razne pokazatelje rizičnog ponašanja djeteta. Pripadnost različitoj etničkoj ili nacionalnoj skupini može doprinijeti društvenom i socijalnom isključivanju neke osobe, naročito djeteta. Grupacija djece pod rizikom od isključenosti nije postavljena kao konačan parametar, te se njihova isključenost pokazuje samo kada se utvrdi da oblik i obim njihove zaštite nije adekvatan, ili od strane roditelja, ili je izostala društvena reakcija s ciljem njihove zaštite.

Zaključujemo da u odnosu na prezentovane informacije možemo identifikovati grupaciju djece pod rizikom od isključenja, kao što su: djeca pod utjecajem kombinovanih faktora rizika (dijete bez roditeljskog staranja + dijete sa poremećajem u ponašanju i emocijama), pripadnici etničkih i nacionalnih manjina, djeca raseljenih osoba i izbjeglica, djeca u institucijama, djeca sa smetnjama u razvoju i dr., što ne znači da ovu djeca treba automatski svrstavati u kategoriju socijalno isključene djece, pogotovo ako je briga o njima adekvatna.

Potrebno je uzeti u obzir i određena pitanja koja mogu utjecati na identifikovanje stepena isključenosti djeteta.

Naglašavamo da se status ugroženosti djeteta ne ocjenjuje samo prema zahtjevima fizičke sigurnosti, ili prema tome da li je riječ o dojenčetu, ili djetetu potpuno ovisnom o nekome, nego i prema jednom broju ostalih faktora koji su navedeni u ovom dokumentu.

Bez obzira na dob djeteta, ugroženost se, također, procjenjuje i prema mentalnom stanju djeteta, vrsti i stepenu fizičkog onesposobljenja djeteta, bespomoćnosti, nemogućnosti da se odbrani, bolesti. Ukoliko porodična i društvena intervencija izostane u svojim mjerama, uslugama i pružanju socijalne sigurnosti djetetu pod rizikom od socijalne isključenosti, **možemo zaključiti da je dijete socijalno isključeno.**

Koristeći uvodna objašnjenja, u okviru ovog dokumenta predlažemo smjernice za sektorske indikatore koji su zasnovani na osnovnim međunarodnim standardima i standardima koji su sadržani u bh. zakonima.

SMJERNICE ZA SEKTORSKE INDIKATORE KOJI SE IZVODE IZ OPĆIH BOSANSKOHERCEGOVAČKIH INDIKATORA NA OSNOVU NJIHOVIH INDEKSA KOJI SE MOGU PRATITI NA ENTITETSKOM I LOKALNIM NIVOIMA:

A-FINANSIJSKO SIROMAŠTVO				B-ZAPOSLENOST				C-ZDRAVLJE				D- OBRAZOVANJE			
Linija siromaštva - socijalna davanja				Stopa zaposlenosti				Pokrivenost zdravstvenim osiguranjem				Dostupnost predškolskom, osnovnom i srednjem i stručnom obrazovanju			
indeksi				indeksi				indeksi				indeksi			
BIH	FBIH	RS	BDBIH	BIH	FBIH	RS	BDBIH	BIH	FBIH	RS	BDBIH	BIH	FBIH	RS	BDBIH

Napomena: POLAZNA OSNOVA JE TABLICA OPĆIH INDIKATORA:

1. BIH
2. ENTITETI (F BIH + 10 KANTONA i RS + REGIJE)
3. BRČKO DISTRIKT BIH
(KONTEKSTUALNO I KOMPARATIVNO)

OPĆI INDIKATORI SE UTVRĐUJU NA DRŽAVNOM NIVOU I PREDSTAVLJAJU OSNOVNI OKVIR ZA DEFINIRANJE SEKTORSKIH INDIKATORA OD KOJIH U SVRHU MJERENJA ISKLJUČENOSTI VRŠIMO IZBOR NAJFREKVENTNIJIH KAKO SLIJEDI:

EKONOMSKI STATUS (da su biološke potrebe zadovoljene-ishrana, higijena, stambeni status...) jasno određivanje linije siromaštva na nivou BiH		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvršajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Zaposlenost nosioca domaćinstva (izdržavatelj) visina prihoda 2. Visina primanja djeteta (dječiji dodatak, stipendija, alimentacija i dr.) 3. Visina prihoda porodice 4. Zaduženost (finansijska opterećenost domaćinstva) 5. Dodatni prihodi porodice (zakupnine i dr.) 6. Broj djece koja ostvaruju ili ne ostvaruju pravo na alimentaciju (neizvršavanje obaveze ili je predmet na sudu).... 7. Korisnik javne kuhinje 8. Korisnik tuđe njege i pomoći 9. Korisnik socijalne pomoći KVALITATIVNI: 1. Istraživanje - adekvatno upravljanje kućnim budžetom (Da/Ne, procjena profesionalca)	1. Koodinator aktivnosti -entitetska/ kantonalna ministarstva 2. Javni fond dječje zaštite RS 3. Centar za socijalni rad (CZSR) - socijalna anamneza	
Procjena kapaciteta izvršajnih jedinica: 1. Broj centara za socijalni rad (entiteti i BD BiH) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih 3. Oblici edukacije i profesionalnog usavršavanja i specijalizacije 4. Sistem finansiranja 5. Broj slučajeva po izvršiocu 6. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 7. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 8. Broj nevladinih organizacija (NVO) kojima je povjereno pružanje usluga – tipovi usluga, 9. Licenciranje CZSR i NVO-a sa ovlaštenjima i supervizija (sistem stručne podrške) 10. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 11. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

B – Razvojne potrebe djeteta- Masllowljeva ljestvica potreba

C. RAD DJECE		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izveštajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
<p>KVANTITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Broj djece (15 – 18 godina) zaposlene u BiH 2. Broj djece identifikovanih u prosjačenju i drugim oblicima prisilnoga rada i rada na ulici prema dobi, spolu i vrsti posla <p>KVALITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Vrsta poslova prema spolu i vrsti posla i dobi djeteta 2. Istraživanje o oblicima i vrsti rada koja djeca obavljaju u porodici 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Zavodi za zapošljavanje u BH 2. Ministarstvo sigurnosti BiH 3. Agencija za rad i zapošljavanje 4. VSTV (policija i tužilaštvo) 5. MLJPI BiH u saradnji sa entitetskim ministarstvima i CZSR 6. Inspekcija rada 7. Ombudsmeni <p>ALTERNATIVNO:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. NVO 2. Akademska zajednica 	
<p>Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Izveštajne jedinice (broj) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih u izvještajnim jedinicama 3. Sistem finansiranja 4. Broj slučajeva po izvršiocu 5. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 6. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 7. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata 		

D . OBRAZOVNE POTREBE DJETETA		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izveštajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
<p>KVANTITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Broj djece obuhvaćene predškolskim sistemom obrazovanja; 2. Broj upisane i ispisane djece za jednu godinu prema spolu i dobi 3. Broj djece koja su napustila osnovno i srednje obrazovanje prema spolu i dobi; 4. Broj isključene djece iz obrazovnog sistema (usljed bolesti – privremena ili trajna i kazne – vrsta kazne) 5. Broj djece sa invaliditetom uključenih u redovno osnovno i srednje obrazovanje 6. Broj djece uključene u ustanove za specijalno obrazovanje i odgoj 7. Broj djece pripadnika manjina 8. Broj obrazovnih institucija koje imaju kapacitet za izučavanje jezika i pisma nacionalnih manjina 9. Broj djece koja ostvaruju pravo na besplatne udžbenike, prevoz i užinu 10. Broj djece uključene u vannastavne aktivnosti (broj časova za te aktivnosti) 11. Broj djece sa posebnim potrebama u redovnom obrazovanju uključene u vannastavne aktivnosti 12. Broj djece koja žive u porodicama sa 4 ili više djece <p>KVALITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Istraživanja o oblicima diskriminacije u obrazovnim institucijama 2. Da li škole imaju posebne programe za pomoć roditeljima i djeci u cilju osiguranja redovnog školovanja djece; 3. Da li škole imaju individualizirane programe za djecu sa posebnim potrebama i posebne programe za pomoć roditeljima; 4. Da li postoje programi rada sa roditeljima (da li se javno objavljuju i da li se o njima javno raspravlja u zajednici) 5. Ima li škola plan kontinuiranog obrazovanja i usavršavanja nastavnog kadra; 6. Da li škole imaju nastavne programe rada sa djecom u bolnicama i/ili kazneno odgojnim ustanovama? 7. Da li je škola prilagodila prilaz i pristup (i ostale uvjete) za djecu sa posebnim potrebama. 8. Istraživanja o uključenosti djece u cilju poštivanja njihovog mišljenja i izbora 9. Podaci o blizini školskih sportskih objekata 10. Podaci o uspostavljenim vijećima učenika u školama 	<ol style="list-style-type: none"> 11. Zavodi za javno zdravstvo 12. Pedagoški zavodi 13. Nadležna ministarstva obrazovanja 14. Nadležne inspekcije obrazovanja 	
<p>Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Broj predškolskih, osnovnih i srednjih škola (entiteti i BD BIH) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih 3. Sistem finansiranja 4. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 5. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 6. Licenciranje i supervizija (sistem stručne podrške) 7. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 8. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata 		

E . POSEBNI OBLICI ZAŠTITE		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvršajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Broj djece počinitelja krivičnih djela prema spolu, dobi i vrsti krivičnog djela 2. Broj djece žrtava nasilja prema spolu, dobi i obliku nasilja (vršnjačko, nasilje u porodice i dr.) 3. Broj djece institucionalno zbrinutih (odgojno – popravni domovi, disciplinski centri, maloljetnički zatvori) 4. Broj djece smještene u sigurne kuće 5. Broj djece kojima je izrečeno policijsko upozorenje 6. Broj djece kojima je izrečena mjera pojačanog nadzora 7. Broj djece kojima je izrečena mjera upućivanja u odgojno-popravni dom, disciplinski centar za maloljetnike i maloljetnički zatvor 8. Broj djece koja svjedoče u krivičnim predmetima 9. Podaci o broju djece čijim je roditeljima oduzeto roditeljsko pravo 10. Broj djece izdvojenih iz porodice radi zaštite 11. Broj djece uključenih u programe odvikavanja (psihoaktivne supstance) 12. Broj djece žrtava u saobraćajnim udesima 13. Broj djece žrtava prirodnih nepogoda (požari, poplave i sl.)	1. Sud 2. Tužilaštvo 3. VSTV 4. Ministarstva pravde (BiH, entiteti i BD BiH) 5. Ministarstva socijalne zaštite 6. Ministarstvo sigurnosti BiH 7. Entitetska ministarstva unutrašnjih poslova	
Procjena kapaciteta izvršajnih jedinica: 1. Broj izvršajnih jedinica (entiteti i BD BiH) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih u okviru nadležnog odjela/sektora 3. Sistem finansiranja 4. Broj slučajeva po izvršiocu 5. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 6. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 7. Broj NVO-a kojima je povjereno pružanje usluga – tipovi usluga, 8. Licenciranje NVO-a i supervizija (sistem stručne podrške) 9. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

F. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA DJETETA I NJEGOVIH RODITELJA (invalidnost: senzorna, fizička, motorička, emotivno-psihološka, te ovisnosti:droga,duhan, alkohol...) seksualno i reproduktivno zdravlje		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izveštajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Broj živorođene/mrtvorođene i umrle djece na godišnjem nivou; 2. Ukupan broj djece koja su osigurana po osnovu zdravstvenog osiguranja roditelja 3. Ukupan broj djece koja su osigurana putem centara za socijalni rad 4. Ukupan broj djece koja su osigurana po osnovu zaposlenosti i nezaposlenosti (djeca od 15-18 godina) 5. Istraživanje o broju djece koja imaju probleme u pristupu službama primarne zdravstvene zaštite (PZZ) 6. Stopa smrtnosti novorođenčadi i djece OI 7. Broj ustanova PZZ, savjetovaništa i službi za planiranje porodice 8. Broj djece korisnika stomatoloških usluga 9. Broj djece obuhvaćene sistematskim pregledom (dob i spol) 10. Broj maloljetničkih trudnoća 11. Broj djece s invaliditetom (fizički i mentalni poremećaji) 12. Broj djece koja koriste ortopedska pomagala 13. Broj zdravstveno edukativnih aktivnosti organizovanih u školi (zdravstvene ustanove i NVO sektor) 14. Broj usluga pruženih djeci u centrima za mentalno zdravlje 15. Broj djece zaražene HIV-om 16. Broj djece oboljele od vodećih hroničnih i malignih bolesti KVALITATIVNI: 1. Podaci o zdravstvenim stručnjacima koji rade za djecu (pedijatri, logopedi, psiholozi, stomatolozi i dr.) 2. Pokrivenost imunizacijom (prema dobi i spolu) 3. Podaci (istraživanje) o poremećajima u ishrani djece (pothranjenost i pretilost) 4. Podaci o fizičkim povredama djece koja su registrovana u službi hitne pomoći i timovima porodične medicine	1. Ministarstva zdravstva 2. Fondovi zdravstvene zaštite 3. Fondovi zdravstvenog osiguranja 4. Instituti/zavodi za javno zdravlje 5. Zdravstveni inspekcijski nadzor 6. Agencije za akreditaciju	
Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica: 1. Broj izvještajnih jedinica (entiteta i BD BiH) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih 3. Sistem finansiranja 4. Broj slučajeva po izvršiocu ili timu 5. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 6. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 7. Akreditovanje javnih i privatnih zdravstvenih ustanova 8. Sistem unutrašnjeg nadzora 9. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 10. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane pacijenata		

H. PRISTUP INFORMACIJAMA, MEDIJI I DR.		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvršajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
<p>KVANTITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Broj kršenja pravila i propisa RAK-a u odnosu na zaštitu djece 2. Broj učenika na jedan kompjuter 3. Broj nastavnika na jedan kompjuter <p>KVALITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Koji sistem postoji za kontrolu u informacionim i elektronskim medijima za ograničavanje pristupa djeci neprimjerenim sadržajima 2. Istraživanje - kako roditelji kontrolišu / nadziru djecu u sprečavanju pristupa neprimjerenom sadržaju 3. Istraživanje o načinu na koji se u obrazovnim ustanovama osigurava pristup informacijama (internet, časopisi....) 4. Istraživanje o načinu na koji se djeca informišu o svojim pravima od strane CZSR, škole, policije, suda 5. Da li škole posjeduju informacionu tehnologiju prilagođenu za osobe sa invaliditetom - istraživanja o upotrebi psihoaktivnih supstanci kod djece (droge, alkohol, pušenje) 6. Podaci o registriranosti porodica za timove porodične medicine 	<ol style="list-style-type: none"> 1. RAK 2. Agencija za pristup informacijama 	
<p>Procjena kapaciteta izvršajnih jedinica:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kvalifikaciona struktura uposlenih 2. Sistem finansiranja 3. Broj slučajeva po izvršiocu 4. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 5. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 6. Licenciranje korisnika dozvola 7. Broj podnesenih i riješenih žalbi 		

I. STAMBENI STATUS DJETETA, ODNOSNO PORODICE		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izveštajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja ...)
KVANTITATIVNI: 1. Broj djece čiji roditelji imaju neriješeno stambeno pitanje 2. Broj dodijeljenih socijalnih stambenih jedinica porodicama sa djecom po općinama KVALITATIVNI: 1. Podaci o uslovnosti stana – kvadratura, grijanje, struja, voda, kanalizacija 2. Higijena stana, navike porodice, opremljenost stana i dr. (istraživanje) 3. Arhitektonske barijere 4. Da li je uspostavljen standard u izgradnji i rekonstrukciji javnih objekata (arhitektonske barijere) 5. Saobraćajna i putna infrastruktura	1. CZSR 2. Ministarstvo stambene politike 3. Urbanizam	
ISTRAŽIVANJE KVALITETA PRUŽENIH USLUGA ZA SVE OBLASTI Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica: 1. Broj izvještajnih jedinica (entiteta i BD BIH) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih (nadležnih organizacionih jedinica) 3. Sistem finansiranja 4. Broj slučajeva po izvršiocu 5. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 6. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 7. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 8. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

J. KULTURNI I VJERSKI IDENTITET I PRAVO NA JEZIK		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izveštajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja ...)
KVANTITATIVNI: 1. Broj slučajeva ugrožavanja kulturnog i vjerskog identiteta 2. Broj slučajeva ugrožavanja prava na jezik	1. MLJPI - slučajevi diskriminacije 2. Ombudsmen za ljudska prava BiH	
Kapaciteti izvještajnih jedinica		

K. PORODIČNI STATUS DJETETA Stanje u porodici – potpuna porodica, samohrani roditelj, maloljetni roditelji, roditelji ovisnici, dijete bez roditelja...		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izveštajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Broj djece bez roditeljskog staranja 2. Broj djece ugrožene porodičnim prilikama; 3. Broj djece koja žive u porodicama sa roditeljima rizičnog ponašanja 4. Broj djece pod starateljstvom 5. Broj djece u ustanovama /hraniteljskim porodicama 6. Broj usvojene djece 7. Broj djece koja žive sa jednim roditeljem 8. (razvedenim i samohranim roditeljem) 9. Broj maloljetničkih brakova 10. Broj djece lišene prava na kontakt sa drugim roditeljem 11. Broj ustanova za zbrinjavanje djece (sirotišta i SOS sela) 12. Broj djece smještene u ustanove za invalidnu djecu 13. Broj djece sa invaliditetom koja su isključena iz redovnog obrazovanja 14. Broj djece koja žive u srodničkim porodicama KVALITATIVNI: 1. Da li je osigurana podrška porodici djeteta sa urođenim invaliditetom (uputiti pitanje centrima za mentalno zdravlje, CZSR i zdravstvenoj ustanovi) 2. Da li imaju definisane procedure ili protokol o saradnji 3. Da li su u ovaj sistem uključene i NVO	1. Entitetska ministarstva za rad i socijalnu politiku /kantonalna u F BiH 2. Javni fond dječje zaštite RS 3. CZSR	
Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica: 1. Broj izvještajnih jedinica (entiteti i BD BiH) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih 3. Sistem finansiranja 4. Broj slučajeva po izvršiocu 5. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 6. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 7. Broj NVO-a kojima je povjereno pružanje usluga – tipovi usluga, 8. Licenciranje CZSR i NVO-a sa ovlaštenjima i supervizija (sistem stručne podrške) 9. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaj 10. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

PRIPADNOST SOCIJALNOJ MREŽI (formalne i neformalne grupe) kulturne i sportske i rekreativne aktivnosti		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izveštajne jedinice	Preporuke za uključivanje (poli- tike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Istraživanje o broju djece uključene u kulturna, sportska, umjetnička, naučno-istraživačka udruženja i dr. 2. Istraživanje o broju djece uključene u druge civilne asocijacije i udruženja (sekte, vjerske i manjinske zajednice) 3. Broj sportsko-rekreativnih objekata u jednoj općini 4. Broj uključene djece u sportsko- rekreativne aktivnosti 5. Broj škola koje raspolažu sa objektima za rekreativne aktivnosti KVALITATIVNI: 1. Način finansiranja rada ovih objekata i dostupnost djeci (besplatno ili uz naknadu)	1. Ministarstva obrazovanja i sporta	
Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica 1. Broj izvještajnih jedinica (entiteti i BD BiH) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih (nadležnih organizacionih jedinica) 3. Sistem finansiranja 4. Broj slučajeva po izvršiocu 5. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 6. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 7. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 8. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

N. OSTVARIVANJE OSNOVNIH GRAĐANSKIH PRAVA (prijava u MKR i zdravstveno osiguranje, državljanstvo i dr.)		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvršajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Istraživanje o broju djece neupisane u MKR 2. Broj djece i porodica koje imaju neriješen status državljanstva 3. Broj djece azilanata i izbjeglica u BiH 4. Broj djece azilanata i izbjeglica u BiH koja su uključena u obrazovni sistem 5. Broj slučajeva kada je djetetu ograničena sloboda kretanja (neizdavanje putne isprave zbog nesaglasnosti drugog roditelja) 6. Broj djece i porodica sa djecom azilanata i izbjeglica koja su pokrivena zdravstvenom zaštitom 7. Broj djece smještene u azilantske i imigracijske centre	1. Ministarstva pravde 2. Ministarstva unutrašnjih poslova 3. Ministarstvo sigurnosti 4. MLJPI BiH	
Procjena kapaciteta izvršajnih jedinica: 1. Broj izvršajnih jedinica (entiteti i BD BiH) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih (nadležnih organizacionih jedinica) 3. Sistem finansiranja 4. Broj slučajeva po izvršiocu 5. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 6. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 7. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijiski uvid prema vrsti prekršaja 8. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

VII. OPĆI POKAZATELJI O POLITIKAMA ZA DJECU BOSNE I HERCEGOVINE

Kako bi se na najjednostavniji način izvršila identifikacija općih indikatora socijalne uključenosti (isključenosti), potrebno je uzeti u obzir osnovne pokazatelje vezane za strateško planiranje, te analizirati i pratiti ostvarenje ključnih pokazatelja koje definišemo kroz traženje odgovora na sljedeća pitanja:

- 1. Koja su prioritetna pitanja sadržana u okviru državnih i entitetskih strategija, sadržaj društvenih reakcija koje se odnose na djecu u BiH?***
- 2. Potrebno je odgovoriti na pitanje da li postoji plan kojim će se osigurati da organizacije civilnog društva, koje se bave zaštitom rizičnih grupa djece, sudjeluju u izradi indikatora društvene uključenosti koji su prilagođeni kontekstu Bosne i Hercegovine?***
- 3. Da li će Bosna i Hercegovina riješiti stalni nedostatak finansijskih sredstava i proširiti obim statističkih podataka kako bi se ispunili zahtjevi koji će omogućiti uporedive analize indikatora društvene uključenosti, te da li je moguće povećati kvantitet i poboljšati kvalitet statističkih podataka disegregiranih po spolu, i to za osetljive grupe stanovništva u okviru svih relevantnih tema?***
- 4. Da li je moguće provesti više longitudinalnih istraživanja o indikatorima društvene isključenosti/ uključenosti u skorijoj budućnosti?***

INDIKATORI:

1. Naziv strateškog dokumenta	2. Institucija nadležna za praćenje i koordinaciju, te vrijeme realizacije	3. Finansiranje	4. Sektori djelovanja i institucije uključene u implementaciju	5. Opis glavnih ciljeva i sadržaja strateških mjera
Uključenost civilnog društva i akademske zajednice Izvještaji u sjeni	Sistem monitoringa i praćenje	8. Način javne promocije	9. Pokazatelji o statističkim indikatorima koji se koriste u svrhu praćenja dokumenta	10. Podaci o provedenim istraživanjima vezanim za praćenje problema i ciljeva utvrđenih u okviru strateških dokumenata
11. Podaci o objavljenim analitičkim i statističkim izvještajima	12.	13.	14.	15.

Smanjenje siromaštva je definirano kao vodeći prioritet cjelokupnog reformskog procesa zemlje, iako socijalna kohezija još uvijek nije relevantna za neophodne i uspješne demokratske reforme u Bosni i Hercegovini. Ako se uzme u obzir višestruka bh. tranzicija (ratne posljedice, demokratizacija društva, te ekonomska tranzicija), sastavni dio oporavka Bosne i Hercegovine postaje najvažniji strateški pravac povezan sa pristupom socijalne uključenosti, jer stavlja naglasak na potrebu da se izađe iz začaranog kruga siromaštva koji prijete ugroženim grupama i sputava jednak pristup osnovnim ljudskim pravima ovih grupa.

Sve analize koje se odnose na zainteresirane ciljane (marginalizovane) grupe stanovništva ukazuju na to da i one moraju biti uključene u najvećoj mogućoj mjeri od samog početka (participativnost). Ovaj pristup se može testirati i kroz transparentan i ciljani konsultativni proces kroz tvoreni metod konsultacija (OMK).

Više je nego očigledno da je potrebno da agencije za statistiku prošire svoja istraživanja, ali ostaje pitanje osiguranja finansijskih sredstava. U Bosni i Hercegovini su rađena istraživanja UN Agencije (UNDP-a), po osnovu Milenijumskih razvojnih ciljeva, i istraživanja Direkcije za ekonomsko planiranje, gdje je provedena anketa o životnom standardu građana, ali je očigledno da postoji niz nedostataka u pogledu tipa i širine podataka koji su trenutno raspoloživi u Bosni i Hercegovini. Najuočljiviji je nedostatak podataka u pogledu namjere da se izradi i prati „**Strategija socijalnog uključivanja na nivou Bosne i Hercegovine**“, te problem kako da se harmoniziraju podaci iz entiteta i Brčko Distrikta BiH koji su neophodni za sakupljanje informacija o tipičnim parametrima društvene uključenosti u skladu sa standardima EU.

Praćenje istog uzorka ljudi tokom dužeg perioda (duže od dve godine) omogućava komparativnu analizu faktora koji doprinose promjenama njihove situacije. Preporučljivo je započeti analize kojima bi se posmatrale kvalitativne promjene kod ciljanih grupa stanovništva koje su društveno isključene (**kao što su djeca koja su isključena ili su pod rizikom od društvene isključenosti**), kako bi se ocijenio stepen u kojem su određene intervencije uspjele da poboljšaju njihovu situaciju.

Naprimjer, nije dovoljno samo analizirati koliko je djece izloženo siromaštvu već i analizirati da li se i u kojoj mjeri stepen zaposlenosti i društvene uključenosti promijenio tokom određenog perioda, te koji faktori su naročito utjecali na takvu promjenu. Moguće je da ovakvi podaci već postoje, međutim potrebno je više podataka kako bi se izradila sveobuhvatna evaluacija tipova programa koji su najdjelotvorniji. **Longitudinalni podaci predstavljaju standard u ECHP (Istraživanje European Community Household Panel), a danas i EU SILC (Istraživanje EU o dohotku i životnim uvjetima/EU Statistics of Income and Living Conditions – EU SILC).**

Eksperti socijalne politike generalno se slažu da su pitanje roda i dobi (stare osobe), diskriminacije i siromaštva višesektorske teme, kada je u pitanju analiza društvene isključenosti marginalizovanih grupa stanovništva. Laken indikatori generalno daju statističke podatke po godištu i spolu za gotovo sve stavke, zbog čega je veoma važno **integriranje pitanja roda u institucionalne tokove.**

VIII. DEFINICIJE, IZRAZI I TERMINI KORIŠTENI U OKVIRU SMJERNICA

Ključni termini koji se koriste u Smjernicama često se različito razumiju. Kako bi se ujednačio tekst i osiguralo istovjetno razumijevanje koristimo značenje sljedećih definicija kako slijedi: definicije siromaštva, društvene isključenosti i društvene uključenosti iz Zajedničkog izvještaja Evropske komisije o društvenoj uključenosti, 2004¹⁸:

SIROMAŠTVO - Ljudi se smatraju siromašnim ukoliko su njihovi prihodi ili sredstva nedovoljno velika da sebi osiguraju standard života koji se smatra prihvatljivim u društvu u kojem žive. Kao posljedica siromaštva, oni mogu iskusiti višestruke prepreke usljed nemogućnosti zapošljavanja, niskih prihoda, loših stambenih uvjeta, neadekvatne zdravstvene zaštite i neadekvatnog pristupa obrazovanju, kulturi, sportu i rekreaciji. Oni su često isključeni i marginalizovani u pogledu aktivnosti (ekonomskih, društvenih i kulturnih) koje se smatraju standardom za druge ljude, a njihov pristup osnovnim pravima često je ograničen.

DRUŠTVENA ISKLJUČENOST - Društvena isključenost je proces u kojem su određene grupe stanovništva gurnute na marginu društva. Nemogućnost njihovog potpunog učešća u društvu je posljedica siromaštva, neadekvatnog obrazovanja ili drugih znanja, ili je rezultat diskriminacije. Ovo ih sprečava da sebi osiguraju posao, prihode ili obrazovanje, kao i da budu dio mreža i aktivnosti u društvu i zajednici. Njihov pristup vlasti i tijelima koja donose odluke je ograničen, zbog čega se osjećaju nemoćnim da vrše kontrolu nad odlukama koje utječu na njihov svakodnevni život.

SOCIJALNA ISKLJUČENOST - Proces u kome su određeni pojedinci gurnuti na margine društva i spriječeni da svojim punim kapacitetima učestvuju u ekonomskim, društvenim i kulturnim tokovima.

DRUŠTVENA INKLUZIJA - Društvena inkluzija je proces koji osigurava da stanovništvo koje je pod rizikom od siromaštva i društvene isključenosti dobije mogućnosti i sredstva koja su neophodna za cjelovito učešće u ekonomskom, društvenom i kulturnom životu, i da dostigne životni standard i blagostanje koje se smatra uobičajenim u društvu u kojem žive. Ovaj proces osigurava veće učešće u procesu donošenja odluka koje utječu na njihov život.

SOCIJALNA UKLJUČENOST- afirmativna aktivnost na promjeni uvjeta koji su doveli do socijalne isključenosti, ali se njihovo pobliže određivanje značajno razlikuje u definicijama pojedinih organizacija.

DEFINICIJA DJETETA - Konvencija o pravima djeteta, u članu 1, definira dijete kao svaku osobu „mlađu od 18 godina, osim ako se zakonom koji se primjenjuje na dijete granica punoljetstva ne odredi drugačije“.

SIROMAŠTVO - Ljudi se smatraju siromašnim ukoliko su njihovi prihodi ili sredstva nedovoljno velika da sebi osiguraju standard života koji se smatra prihvatljivim u društvu u kojem žive.

JIM – Zajednički memorandum o socijalnom uključivanju (Joint Memorandum on Social Inclusion)

LOŠI UVJETI STANOVANJA - Prenaseljenost (najmanje dvije osobe u sobi, cjelokupni životni prostor je manji od 15 kvadratnih metara po odrasloj osobi i 8 kvadratnih metara po djetetu); nedovoljna opremljenost (bez toaleta i/ili kupatila, grijanje na šporet ili bez grijanja); nesiguran status – barem dvije navedene negativne stavke.

APSOLUTNI NEDOSTATAK SREDSTAVA - jedan topli obrok dnevno, odvojena soba za svakog ukućana, opremljenost toaletom, kupatilom, telefonom, automobilom, televizorom u boji, automatskom mašinom za pranje veša, jedan godišnji odmor, najmanje 1.000 KM mjesečne uštedevine – nedostatak najmanje pet od navedenih stavki kvalifikuje se kao apsolutna uskraćenost.

¹⁸ Joint Report on Social Inclusion 2004, Social Security and Social Integration, strana 10.

NEPOVOLJNI ŽIVOTNI UVJETI - nedostatak sredstava i najmanje osam od navednih stavki kvalifikuju se kao uskraćenost – kuća koja ima baštu, terasu, prijatan pogled, mašinu za pranje suđa, videorekorder, kompjuter, redovna kupovina nove odjeće, zamjena istrošenog namještaja, redovna kupovina novina, ugošćavanje prijatelja jednom mjesečno, posjeta restoranu jednom mjesečno.

IX. DODACI

Stručna grupa za izradu Smjernica za prepoznavanje socijalno isključenih kategorija djece u Bosni i Hercegovini:

Saliha Đuderija	Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH
Milena Jurić	Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH
Ermin Terko	Ministarstvo civilnih poslova BiH
Snježana Brčkalo	Ministarstvo civilnih poslova BiH
Elizabeta Lukačević	Biro za ljudska prava Tuzla
Fatima Fazlović	Centar za socijalni rad - Brčko
Emir Vajzović	Fakultet političkih nauka u Sarajevu
Vesna Varunek	Medicinski fakultet Sveučilišta u Mostaru
Ljubica Dorontić	Centar za socijalni rad Banja Luka
Ivana Zečević	Filozofski fakultet Banja Luka, Odsjek za psihologiju

Podršku Stručnoj grupi su pružili:

Sadžida Salkić, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH

Adnan Jasika, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH

Mirela Ibrahimagić, Direkcija za ekonomsko planiranje BiH

**SMJERNICE ZA PREPOZNAVANJE SOCIJALNO
ISKLJUČENIH KATEGORIJA
DJECE U BOSNI I HERCEGOVINI**

MEĐUNARODNI IZVORI PRAVA

Izdavač:

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH

Lektor:

Alma Deverović-Ešpek

Produkcija:

FLAX, d.o.o.

Tiraž:

50 primjeraka

Sarajevo, 2012. god.

Štampanje ove publikacije je omogućio UNICEF ured za BiH u okviru projekta „Jačanje sistema socijalne zaštite i inkluzije djece u Bosni i Hercegovini“ (SPIS)

Ova publikacija je pripremljena uz pomoć Europske Unije. Sadržaj ove publikacije predstavlja gledište izdavača i ni na koji način ne može reflektovati stavove Europske Unije ili UNICEF-a.

Sadržaj

I. UVOD	5
II. NAMJENA SMJERNICA	6
III. METODOLOGIJA IZRADE	9
IV POLAZNA OSNOVA ZA SMJERNICE	10
4.1. Definicija djeteta.....	10
4.2. Obveza osiguravanja razvojnih potreba djece u različitim sektorima zaštite u BiH.....	11
V. SMJERNICE- OSNOVE ZA DEFINIRANJE INDIKATORA.....	14
5.1 Pojmovno prepoznavanje socijalne isključenost /uključenosti	14
5.2 Interdisciplinarni pristup <u>problemu</u> socijalne uključenosti	15
5.3 Socijalna isključenost u nacionalnom kontekstu – bh. specifičnosti.....	16
5.4. Višedimenzionalnost indikatora	18
VI. OPĆE SMJERNICE ZA SEKTORSKE INDIKATORE.....	18
6.1. Isključena djeca	19
6.2. Djeca pod rizikom isključenosti	20
VII. OPĆI POKAZATELJI O POLITIKAMA ZA DJECU BOSNE I HERCEGOVINE.....	30
VIII. DEFINICIJE, IZRAZI I TERMINI KORIŠTENI U OKVIRU SMJERNICA.....	32
IX. DODACI.....	33

SMJERNICE ZA PREPOZNAVANJE SOCIJALNO ISKLJUČENIH KATEGORIJA DJECE U BOSNI I HERCEGOVINI

MEĐUNARODNI IZVORI PRAVA

Kao članica Ujedinjenih nacija, Bosna i Hercegovina je preuzela u svoj pravni poredak, sukladno Ustavu BiH¹, više međunarodnih izvora koji se odnose na zaštitu djece kao što su:

- Konvencija o pravima djeteta ("Službeni list RBiH", broj 25/93- Međunarodni ugovori),
- Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i pornografiji, koji se primjenjuje temeljem Odluke o ratifikaciji ("Službeni glasnik BiH", broj 5/02- Međunarodni ugovori),
- Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o učešću djece u oružanim sukobima ("Službeni glasnik BiH", broj 5/02- Međunarodni ugovori),
- Protokol za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom, kojim se dopunjuje Konvencija UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminala ("Službeni glasnik BiH" br. 3/02- Međunarodni ugovori),
- Europska konvencija o obeštećenju žrtava krivičnih djela nasilja ("Službeni glasnik BiH", broj 4/05 - Međunarodni ugovori), primjenjuje se od 14. 4. 2005. godine,
- Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena ("Službeni list R BiH", broj 25/93),
- Europska konvencija za prevenciju torture, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, koja je stupila na snagu 1.11. 2002. godine i
- Konvencija o zabrani i trenutnoj akciji na eliminaciji najtežih oblika rada djece br. C182 ("Službeni glasnik BiH" broj 3/01- Međunarodni ugovori).

Temeljem članka 44. Konvencije o pravima djeteta i njenih fakultativnih protokola, a u svrhu prikupljanja podataka o djeci u Bosni i Hercegovini, radi ispunjavanja međunarodnih obveza i izvješćivanja, te sukladno članku 12. Zakona o ministarstvima i drugim organima uprave Bosne i Hercegovine, ministar za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine donio je:

I. UVOD

Smjernice za prepoznavanje socijalno isključenih kategorija djece u Bosni i Hercegovini (u daljnjem tekstu: Smjernice) pripremljene su u cilju uspostavljanja redovitog praćenja stupnja socijalne isključenosti (uključenosti) djece, posebno zbog unapređenja procesa unutarsektorske suradnje institucija i organizacija nadležnih za zaštitu djece u Bosni i Hercegovini. Izradom ovih Smjernica namjeravamo poboljšati ispunjenje međunarodnih obveza Bosne i Hercegovine u sektoru socijalne skrbi djece, ali i u svim drugim relevantnim oblastima koje se odnose na uspostavljanje adekvatnih kapaciteta za zaštitu i dobrobit djece uopće.

Jedan od temeljnih razloga za izradu ovog dokumenta bili su i trenutni pokazatelji o pojavi socijalne isključenosti djece i društvenoj reakciji na tu pojavu u Bosni i Hercegovini. Pokazatelji su prikupljeni i analizirani u okviru Programa „Jačanje sustava socijalne skrbi i inkluzije djece u Bosni i Hercegovini“ (u daljnjem tekstu: SPIS program) kojeg zajednički provode nadležna ministarstva u BiH u suradnji sa Uredom dječjeg fonda Ujedinjenih nacija (UNICEF) u Bosni i Hercegovini.²

Pored pokazatelja prikupljenih u okviru SPIS programa, korišteni su materijali koji šire izlažu iskustva stručnjaka koji rade sa djecom (izvori podataka: izvješća, analize nadležnih institucija, nevladinih i

¹ Aneks I Ustava BiH, tačka 12

² SPIS program (Social Protection and Inclusion Systems) je višegodišnji, interdisciplinarni program unapređenja sistema socijalne zaštite Bosne i Hercegovine na svim nivoima vlasti jačanjem programskog okvira i kapaciteta za socijalnu zaštitu i inkluziju djece kojima raspolažu pružatelji socijalnih usluga, sa posebnim naglaskom na primjeni pristupa zasnovanog na potrebama i ljudskim pravima. SPIS program, u partnerstvu, implementiraju UNICEF, Ministarstvo civilnih poslova BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS, Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, Ministarstvo prosvjete i kulture RS, Federalno ministarstvo zdravstva, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, Direkcija za ekonomsko planiranje BiH, Vlada Distrikta Brčko, te specijalizirane NVO.

međunarodnih organizacija), a u kojima se ukazuje na određene probleme i nedostatke u praksi koji umanjuju efikasnost nadležnih službi, te negativno utječu na kvalitetu zaštite djece. Većina analiza iz vladinog, ali i nevladinog sektora, ukazuje da nadležni službenici i profesionalci nemaju dovoljno saznanja i podataka o problemu socijalne isključenosti djece, te da u praksi ne primjenjuju standardizirane modele praćenja i identifikacije ovih kategorija djece. Uopćeno, ocjenjeno je da je slaba povezanost i suradnja pojedinih sustava, ustanova i organizacija, koje imaju ulogu i odgovornost društvene skrbi o djeci u Bosni i Hercegovini.

Smjernice su, radi toga, praktično namijenjene sustavima socijalne skrbi, obrazovanja i zdravstva, policije i pravosuđa kako bi profesionalci iz ovih oblasti dobili dodatne informacije o pojavi i problemu socijalne isključenosti djece u Bosni i Hercegovini, odnosno korisne smjernice u svrhu izgradnje modela sustavne suradnje, čime bi se olakšalo prepoznavanje **socijalno isključene, tj. ugrožene djece**.

U pravnom smislu, temelj za izradu Smjernica pronalazimo u najvažnijem **pravu djeteta**, „**pravo na život i razvoj**“. Sa druge strane, polazimo od negativnih pojava, od toga da svi oblici zloupotreba, nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece, stvarno i praktično, višestruko ugrožavaju, ili narušavaju fizički i osobni integritet djeteta, onemogućavaju optimalni razvoj i povređuju temeljna **ljudska prava djeteta**, te činjenice da ukoliko država ne uspostavi **adekvatan sustav za prepoznavanje socijalno isključene, tj. ugrožene djece**, ne može adekvatno djelovati u cilju njihove zaštite.

U praktičnom smislu polazimo od toga da zaštita prava djece podrazumijeva **raznovrsne društvene aktivnosti usmjerene na sprečavanje svih negativnih pojava**, kao i organiziranje i neposredno provođenje zaštitnih intervencija u konkretnim slučajevima postojanja bilo kojeg oblika socijalne isključenosti djece.

Kao polaznu osnovu također smo uzeli činjenicu da socijalna isključenost djece jeste pojava na koju utječu složeni socijalni, društveni, kulturološki i ekonomski čimbenici. Socijalna isključenost je fenomenološki raznovrsna i proizvodi kompleksne posljedice koje se **mogu i trebaju mjeriti**.

Sve navedeno opredjeljuje nas da utvrdimo temeljne indikatore socijalne isključenosti, te usvojimo planove i programe za različite aktivnosti koje uključuju definiranje indikatora socijalne uključenosti kako bi se u Bosni i Hercegovini okvirno **kreirao način praćenja stupnja zaštite dječjih ljudskih prava**, odnosno elementi za provođenje **reforme sustava socijalne skrbi djece i njihovih obitelji** u Bosni i Hercegovini, generalno i praktično, na razini entiteta i Brčko distrikta BiH.

Smjernicama zagovaramo višestruku i diferenciranu društvenu reakciju. Ovaj pristup je utemeljen na činjenici da dobar sustav zaštite djece treba da obuhvati:

- različite razine prevencije,
- otkrivanje (prepoznavanje) i ispitivanje slučajeva socijalne isključenosti,
- te poduzimanje adekvatnih mjera za njeno prevladavanje i uključivanje djeteta u društvene tokove sukladno njegovim potrebama.

U tom smislu, sustav uključivanja djeteta utemeljen je na aktivnostima više institucionalnih sustava kao što su: obrazovanje, zdravstvo, socijalna skrb, policija i pravosuđe i dr. ³

II. NAMJENA SMJERNICA

Ovim Smjernicama ističemo potrebu realizacije sljedećih aktivnosti:

a) Uvođenje redovitog praćenja socijalne (isključenosti), tj. uključenosti u zemljama koje nisu članice EU, kao što je Bosna i Hercegovina.

³ U ovom materijalu se nismo bavili dodatnim sustavima koji tretiraju djecu.

Stvaranje uvjeta za jedinstveno praćenje socijalno isključenih kategorija djece u Bosni i Hercegovini i osnova za kreiranje sustava praćenja koji se lako može uskladiti sa europskim okvirom. U odnosu na identificirane potrebe i zatečeno stanje, u Bosni i Hercegovini već dugo postoji potreba za definiranjem **temelnog okvira za prepoznavanje i identificiranjem okvirnih indikatora za djecu**, kao i za ostale socijalno isključene kategorije u BiH, utemeljenom na Otvorenoj metodi koordinacije (OMK) utvrđenoj u zemljama Europske unije.

b) Unapređenje unutarsektorske suradnje za dobrobit djece u BiH, koja je ključna aktivnost koju su obvezne osigurati sve zemlje sukladno europskom dokumentu nazvanom „Europa po mjeri djeteta“, a posebno sa Konvencijom o pravima djeteta, ali i sa drugim međunarodnim izvorima.

Definiranje temeljnih i okvirnih elemenata za razvoj i unapređenje suradnje nadležnih institucija za zaštitu djece je neophodna aktivnost koju je potrebno što prije završiti u Bosni i Hercegovini.

Iako u Bosni i Hercegovini već postoje određeni oblici suradnje (kroz zajednička statistička istraživanja koja provode tijela nadležna za statistička istraživanja i slično, te kroz suradnju institucija na razini države i entiteta), jasno je uočeno da u postojećim sustavima treba osigurati **bolju, održivu i kontinuiranu razmjenu informacija utemeljenu na utvrđenim okvirima i procedurama kako bi se unaprijedio sustav prepoznavanja socijalno isključenih kategorija djece u različitim sektorima zaštite djece** u Bosni i Hercegovini, kao što su:

- zdravstvena zaštita,
- socijalna skrb,
- obrazovanje-predškolsko, osnovno, srednje i visoko,
- policija i pravosuđe.

U cilju prikupljanja informacija radi ispunjavanja međunarodnih obveza i izvještavanja prema nadležnom Komitetu, u okviru Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH bit će sačinjen poseban upitnik utemeljen ovim Smjernicama i utvrđenim okvirima za prepoznavanje socijalno isključenih kategorija djece u Bosni i Hercegovini, po kome će izvještavati svi sektori zaštite djece na nižim razinama vlasti u Bosni i Hercegovini, te ga dostavljati Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice BiH.

c) Ispunjavanje međunarodnih obveza koje se odnose na zaštitu djece

Bosna i Hercegovina je dužna primjenjivati međunarodno pravo temeljem članstva u Organizaciji Ujedinjenih nacija (OUN ili UN- izvori) i članstva u Vijeću Europe, te obveza nastalih temeljem odluke za članstvo u Europsku uniju, tj. europske pravne izvore nastale unutar Europske unije, a koje su uspostavile zemlje članice Europske unije, poznatiji kao EU izvori ili *Acquis communautaire*.⁴

Bosna i Hercegovina, kao i ostale zemlje članice i potpisnice, u pogledu obveza koje su utvrđene u okviru međunarodnih izvora prava (konvencija, protokola, ugovora, paktova i dr.), prema međunarodnom pravu obvezuje se da ispuni tri uvjeta, a to su:

- 1) osiguranje administrativnih i drugih mjera u cilju implementacije ratificiranih konvencija, protokola i ugovora;
- 2) da svoje nacionalno zakonodavstvo uskladi sa svim prihvaćenim međunarodnim standardima u svim oblastima koje tretiraju ratificirane konvencije, protokoli i ugovori;
- 3) zatim da preuzmu sve druge odgovarajuće mjere za implementaciju ratificiranih konvencija, protokola i ugovora.

⁴ **Acquis communautaire**: naziv koji se odnosi na cjelokupno dosad akumulirano pravo EU, odnosno na skup pravnih normi i odluka koje obvezuju sve zemlje članice unutar Europske unije. Svaka država koja želi pristupiti u članstvo EU mora prihvatiti osnivačke ugovore i druge sadržaje izvedene iz ugovora i uskladiti svoje zakonodavstvo s pravnom stečevinom EU.

d.) Osiguravanje praktične primjene temeljnih načela sadržanih u međunarodnim izvorima

Konvencije, protokoli i međunarodni ugovori predstavljaju univerzalni pravni mehanizam za ujednačavanje pravne prakse zemalja članica VE, EU i UN-a, zbog čega su i u oblasti zaštite djece nezamjenjiv pravni izvor.

Kao najvažniji izvor za izradu ovih Smjernica uzeli smo Konvenciju o pravima djeteta iz 1989. godine u kojoj se govori, prije svega, o obvezama odraslih u odnosu prema djetetu, kao i o obvezama nadležnih državnih institucija u pogledu zaštite djeteta. To je prvi dokument u kojem se djetetu pristupa kao subjektu s pravima, a ne samo kao osobi koja treba posebnu zaštitu. Zbog toga je Odbor za prava djeteta Ujedinjenih nacija identificirao četiri opća načela na kojima se temelje sva prava sadržana u Konvenciji o pravima djeteta koja preuzimamo kao temeljna načela Smjernica:

- Načelo nediskriminacije;
- Djeca imaju pravo na život i razvoj u svim aspektima života, uključujući tjelesni, emotivni, psihosocijalni, kognitivni, društveni i kulturni razvoj;
- Pri donošenju svih odluka ili izvršenju postupaka koji utječu na dijete ili na djecu kao grupu, najvažnija mora biti dobrobit djeteta. To se odnosi kako na odluke koje donose vladina, upravna ili zakonodavna tijela, tako i na odluke koje donosi obitelj;
- Djeci se mora omogućiti da aktivno sudjeluju u rješavanju svih pitanja koja utječu na njihov život i dopustiti im slobodu izražavanja mišljenja.

Pored temeljnih načela uzeli smo u obzir da su u Lisabonu, ožujka 2000. godine, zemlje članice EU potvrdile svoju posvećenost "**odlučnom djelovanju u pravcu iskorjenjivanja siromaštva do 2010. godine**"⁵, što je također opredjeljenje svih razina vlasti u Bosni i Hercegovini, zbog čega trebamo iskoristiti već stečena iskustva europskih zemalja u ovoj oblasti.

Sukladno tome, svaka zemlja članica EU obvezala se da će izraditi svoj **plan akcije društvene uključenosti** i do sada su u tri navrata pripremljena izvješća o primjeni definiranih planova akcije: 2001.-2003., 2003.-2006. i 2006.-2008. godine.

Zemlje članice EU postigle su dogovor o izradi **nacionalnih planova akcije (NPA)** društvene uključenosti kao važnom instrumentu Lisabonske strategije ekonomskog rasta i zapošljavanja, sa ciljem praćenja zemalja članica u borbi protiv siromaštva i poboljšanja društvene kohezije. Korištenjem **Otvorene metode koordinacije (OMK)**, zemlje članice definirale su tri sveobuhvatna cilja koja procesi socijalne skrbi i društvene uključenosti treba da promiču:

- Socijalnu koheziju, jednakost muškaraca i žena i jednake mogućnosti za sve kroz adekvatne, pristupačne, finansijski održive, prilagodljive i efikasne sustave socijalne skrbi i politiku društvene uključenosti;
- Djelotvornu i međusobnu interakciju između lisabonskih ciljeva većeg ekonomskog rasta, većeg broja i kvalitetnijih poslova i veće socijalne kohezije;
- Dobro upravljanje, transparentnost i uključivanje zainteresiranih strana u izradi, primjeni i praćenju politika⁶.

Dakle, u svrhu usuglašavanja Smjernica govorimo o LAKEN INDIKATORIMA koji definiraju skup od 18 statističkih pokazatelja socijalne isključenosti, kao okvir za praćenje stanja na razini zemalja EU u četiri važne dimenzije: **financijsko siromaštvo, zaposlenost, zdravlje i obrazovanje.**

Uvođenjem sustavnog praćenja socijalne isključenosti u zemljama koje nisu članice EU, kao što je Bosna i Hercegovina, dat će osnovu za izradu **Zajedničkog memoranduma o socijalnom uključivanju (Joint Memorandum on Social Inclusion – JIM)**.

⁵ *Implementation and Update on 2003-2005 NAPs/inclusion and Update Reports on 2004-2006 NAPs/inclusion.*

⁶ *Ibid.*

Potrebno je naglasiti da je temeljna uloga ovog dokumenta priprema zemlje kandidata za njeno puno učešće u *Otvorenoj metodi koordinacije za socijalnu skrb i socijalnu inkluziju*, njeno pristupanje EU, kreiranje sustava za imenovanje glavnih izazova koji se odnose na borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti, prikaz glavnih strateških mjera koje se preuzimaju kako bi se zajednički ciljevi EU preveli u nacionalne politike, identificiranje ključnih strateških problema za praćenje i procjenu stanja, u ovom slučaju u oblasti zaštite djece u Bosni i Hercegovini.

Zaključujemo da nacionalna metodologija praćenja treba istovremeno da osigura usporedbu temeljnih pokazatelja stanja socijalne uključenosti u državi sa stanjem u zemljama članicama EU i zemljama koje su u procesu pristupanja EU.

U kontekstu navedenih obveza, u Bosni i Hercegovini neophodno je, kada govorimo o politikama prema djeci, da se radi preduzimanja efikasnijih mjera poboljšanja socijalne uključenosti djece u Bosni i Hercegovini povežu naše aktivnosti sa već donesenim i novim razvojnim strategijama u Bosni i Hercegovini i definira minimum aktivnosti u najboljem interesu djece u Bosni i Hercegovini.

III. METODOLOGIJA IZRADE

U svrhu izrade ovih Smjernica korišteni su međunarodno-pravni izvori i bh. zakoni koji se odnose na prava djece.⁷

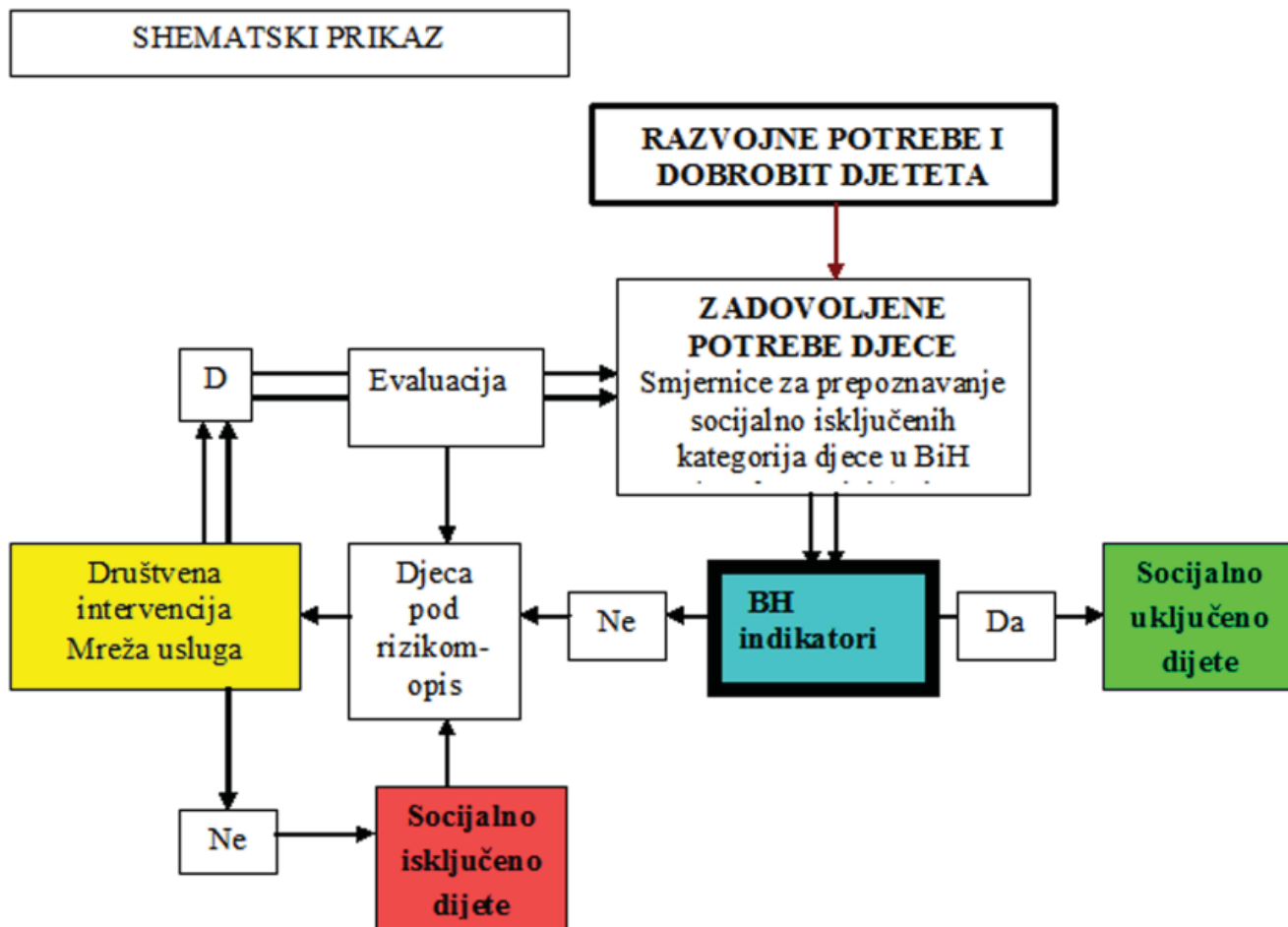
Različite indikatore socijalne isključenosti razdvojili smo prema sektorima zaštite kako je to utvrđeno u okviru Konvencije o pravima djeteta UN koja obvezuje zemlje članice da osiguraju adekvatnu *socijalnu i porodično-pravnu zaštitu, zdravstvenu zaštitu, zadovoljenje obrazovnih potreba, građanska prava i sve druge posebne oblike zaštite djeteta*.

Temeljni oblici zaštite djece predloženi su za okvirni i usmjeravajući standard koji se dijeli na: opće indikatore relevantne za BiH, te posebne, odnosno sektorske indikatore relevantne za sadašnje stanje u oblasti zaštite djece u Bosni i Hercegovini.

Ovim dokumentom promičemo pristup koji se primarno temelji na sustavu praćenja razvojnih potreba djece, pristupu razvijenom na temelju indikatora definiranih temeljem međunarodnih standarda i bh. zakona.

Kako bi se olakšala primjena Smjernica, kreiran je shematski prikaz koji definira pravce zajedničkog djelovanja nadležnih institucija koje su odgovorne za osiguravanje zaštite djece u Bosni i Hercegovini.

⁷ U dodatku ovog dokumenta nabrojani su svi korišteni međunarodni izvori i bh. zakoni

Sukladno definiranoj SHEMI, analizom najvažnijih pitanja vezanih za prava, obujam i kvalitetu zaštite djece u Bosni i Hercegovini, obrazložen je dvosmjerni pristup (dvosmjerni **indikatori**) u cilju lakšeg prepoznavanja socijalno isključene/uključene djece.

Ovim Smjernicama predlaže se primjena *Otvorenog metoda koordinacije (OMK)* za mjerenje stanja u oblasti zaštite djece korištenjem minimalnog broja indikatora *od strane* nadležne institucije i profesionalca kako bi se na zajedničkim osnovama prepoznale socijalno isključene grupe djece, što ne isključuje obvezu profesionalaca da koriste mnoštvo drugih pokazatelja u najboljem interesu djeteta.

IV POLAZNA OSNOVA ZA SMJERNICE

4.1. Definicija djeteta

U duhu Konvencije o pravima djeteta bitno je naglasiti da se djetetom smatra osoba od rođenja do zakonskog punoljetstva (do navršene 18. godine života). Konvencija o pravima djeteta definira dijete kao svaku osobu „mlađu od 18 godina, osim ako se zakonom koji se primjenjuje na dijete granica punoljetstva ne odredi drugačije“.

U kontekstu socijalno isključenih grupa djece i djece pod rizikom važno je napomenuti da Konvencija o pravima djeteta obvezuje države potpisnice da priznaju pravo svakog djeteta na standard života koji je adekvatan za tjelesni, psihički, duhovni, moralni i društveni razvoj djeteta.⁸ Iako je u BiH, na svim razinama i administrativnim jedinicama, u proteklom periodu usvojen veći broj zakona čiji je cilj osiguravanje bolje implementacije Konvencije o zaštiti djeteta, ipak, Komitet o pravima djeteta je izrazio evidentnu zabrinutost u svezi s tim da specifična politička i administrativna struktura BiH može predstavljati prepreku izradi i implementaciji kohezivnih državnih politika, te sveobuhvatnih i usklađenih zakona koji bi bili u punoj

⁸ Vidi: Priručnik: "Ljudska prava za socijalne radnike u teoriji i praksi", OSCE BiH

suglasnosti sa načelima i odredbama Konvencije. Zbog toga je Komitet preporučio da BiH “*nastavi ulagati napore u cilju osiguravanja jedinstvene primjene načela i odredaba Konvencije u cijeloj zemlji i da ubrza proces usvajanja zakona koji se trenutno nalaze u fazi provjere*”.⁹

U zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, koje raznim zakonima u različitim administrativnim jedinicama slično definira, odnosi se i omogućava ostvarivanja prava, možemo reći da je zajedničko na cijelom teritoriju BiH da se osoba mlađa od 14 godina smatra djetetom, te da je osoba sa navršениh 18 godina punoljetna.¹⁰

U pogledu kaznenog zakonodavstva, odredbama Kaznenog zakona BiH, Kaznenog zakona F BiH i Kaznenog zakona Brčko distrikta BiH, dijete je osoba koja nije navršila 14 godina, a maloljetnik osoba koja nije navršila 18 godina. Krivični zakon RS ne sadrži definiciju djeteta i maloljetnika, ali propisuje da se prema maloljetniku koji u vrijeme izvršenja kaznenog djela nije navršio 14 godina života (dijete) ne mogu primijeniti kaznene sankcije. Kazneno-procesno zakonodavstvo definira postojanje kaznene odgovornosti maloljetnika ukoliko je u vrijeme izvršenja kaznenog djela navršio 14 godina (BiH, F BiH, RS, BD).

Porodično zakonodavstvo (BiH, F BiH, RS, DB) na sličan način navodi da se punoljetstvo stječe sa navršениh 18 godina života, kada osoba stječe i poslovnu sposobnost, koja se može steći i ranije: sklapanjem braka ili ako je maloljetna osoba starija od 16 godina postala roditelj, o čemu odlučuje sud u izvanparničnom postupku, uzimajući u obzir njenu duševnu zrelost.

U pogledu zakonodavstva o socijalnoj skrbi, Zakon o osnovama socijalne skrbi, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom F BiH definira dijete kao osobu do 18 godina života. Zakon o socijalnoj zaštiti RS i Zakon o socijalnoj zaštiti BD BiH ne definira pojam djeteta niti maloljetnika u smislu njegove životne dobi, nego samo kategoriju maloljetnika koja ima određena prava (npr. maloljetnik bez roditeljskog staranja ili odgojno zanemaren maloljetnik).

Zakonodavstvo o zdravstvenom osiguranju u Bosni i Hercegovini je regulirano na razini entiteta i Distrikta: Zakon o zdravstvenom osiguranju F BiH ne definira pojam djeteta nego samo osiguranika. Osiguranik može biti dijete koje je navršilo 15 godina života, odnosno stariji maloljetnik do 18 godina života, a nije završio osnovno školovanje ili se po završetku osnovnog školovanja nije zaposlio, pod uvjetom da se prijavio zavodu za zapošljavanje. Osiguranik je i dijete od rođenja, kao i djeca za vrijeme redovitog školovanja u osnovnim i srednjim školama, odnosno tokom studiranja na višim i visokim školama i fakultetima, koji su državljani BiH sa prebivalištem na teritoriju F BiH, a nisu zdravstveno osigurani kao članovi obitelji osiguranika, ali najduže do 26. godine života. Zakon o zdravstvenom osiguranju RS daje izričitu definiciju djeteta. Zakon sadrži odredbu prema kojoj članovi uže obitelji osiguranika imaju pravo na zdravstvenu zaštitu, ako ispunjavaju uvjete iz Zakona, odnosno ako su djeca na redovitom školovanju starosti od 15. do 26. godine života ili duže, za vrijeme provedeno na liječenju. Na identičan način, kao u F BiH, u Zakonu o zdravstvenom osiguranju BD BiH regulirana su prava djeteta na zdravstveno osiguranje kao člana obitelji osiguranika, ukoliko se dijete nalazi na redovitom školovanju.

U oblasti obrazovanja, Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH propisuje da je dijete svaka osoba do navršene 18. godine života. Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju RS i Zakon o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama BD BiH ne definiraju pojam djeteta kako to definira Konvencija o pravima djeteta, ali definiraju životnu dob do koje traje osnovno obrazovanje. Kantonalni propisi u F BiH slično reguliraju ovu oblast.

Radno zakonodavstvo u BiH ne sadrži definiciju djeteta, međutim propisuje starosnu dob za zaključenje ugovora o radu. Tako prema Zakonu o radu RS ugovor o radu ne može zaključiti osoba koja nije navršila 15 godina života i koja nema opću zdravstvenu sposobnost. Zakon o radu BD BiH zabranjuje zaključenje ugovora o radu sa osobom koja nije navršila 15 godina života i zabranjuje zapošljavanje maloljetnika

⁹ CRC/C/15/Add.260, Zaključna razmatranja Komiteta o pravima djeteta

¹⁰ Vidi: Krunić Zita, Lj. i drugi, *Analiza usklađenosti zakonodavstva BiH sa konvencijom o pravima djeteta, Institucija ombudsmena BiH i Save the Children Norway, Sarajevo 2009., str. 9-23*

ukoliko ovlaštenu ljekar ili medicinska ustanova nije izdala potvrdu o tjelesnoj i psihičkoj sposobnosti, te ukoliko jedan ili oba roditelja ili zakonski zastupnik nisu dali pristanak za njegovo zaposlenje. Zakon o radu F BiH propisuje da se ugovor o radu može zaključiti sa maloljetnom osobom starosti od 15 do 18 godina pod uvjetom da ovlaštenu ljekar ili nadležna zdravstvena ustanova potvrdi opću zdravstvenu sposobnost maloljetnika za obavljanje tih poslova.¹¹

PRETHODNO JE POTREBNO RIJEŠITI TEMELJNA PITANJA KOJA SE ODOSE NA DEFINICIJE DJETETA U ODNOSU NA NJEGOVU DOB I POTREBE U BH ZAKONODAVSTVU

Bez obzira što je prema bh. zakonima djeci osigurano da uživaju određena prava, te imaju obveze i odgovornosti, kada su stekli odgovarajuće uvjete (u odnosu na dob, pravo na rad, brak, roditeljstvo, kaznena i prekršajna odgovornost, sloboda kretanja, zdravstvena i socijalna skrb i dr). Potrebno je i ovu djecu, bez obzira na spomenuto, tretirati kao djecu pod rizikom ako su uočene određene okolnosti na temelju kojih možemo identificirati da se radi o potencijalno socijalno isključenoj djeci.

Ako uzmemo u obzir da je opredjeljenje Bosne i Hercegovine osiguranje podrške djeci, tj. svim osobama do 18. godine života, usmjeravamo našu pažnju na osnovna pitanja razvrstana prema sektorima zaštite.

4.2. Obveza osiguravanja razvojnih potreba djece u različitim sektorima zaštite u BiH

Temeljne razvojne potrebe djeteta u BiH osiguravaju se u okviru različitih sustava zaštite djece: zdravstvena zaštita, obrazovanje, socijalna skrb i posebni oblici zaštite. U bh. kontekstu možemo mjeriti potrebe (uključenost) na temelju kojih se istovremeno izvode indikatori isključenosti u okviru sljedećih sektora:

Zdravstvena zaštita

Zakonom je zdravstvena zaštita definirana kao sustav društvenih, skupnih i individualnih mjera, usluga i aktivnosti za očuvanje i unapređenje zdravlja, sprečavanje bolesti, rano otkrivanje bolesti, blagovremeno liječenje, te zdravstvenu njegu i rehabilitaciju, te primjenu zdravstvenih tehnologija. Usluge i aktivnosti zdravstvene zaštite su utemeljene na znanstvenim dokazima, a provode se na sljedećim načelima: *pristupačnosti, sigurnosti, pravičnosti, efikasnosti, sveobuhvatnosti, kontinuiranosti i stalnog unapređenja kvalitete.*

Osiguranje najviše moguće razine zdravlja za sve ljude istaknuto je i objavljeno kao opći cilj u Ustavu Svjetske zdravstvene organizacije, uključujući i osiguranje posebne zaštite i unapređenje zdravlja i blagostanja djeteta.

Odredbe Konvencije UN o pravima djeteta (članak 24), kojima se djeci garantira najviši mogući standard zdravlja i društvene skrbi, ugrađene su u entitetske zakone i zakone BD BiH. Obveza država ugovornica je da posvete posebnu pažnju primarnoj zdravstvenoj zaštiti i prevenciji, zdravstvenom prosvjećivanju i smanjenju smrtnosti dojenčadi i djece, kako nijedno dijete ne bi bilo lišeno efikasne zdravstvene zaštite. Sukladno definiranim temeljnim standardima u oblasti zdravstvene zaštite djece u BiH potrebno je primarno osigurati realiziranje sljedećih mjera:

- priznavanje djetetu prava na uživanje najviše moguće razine zdravlja i na olakšice u pogledu ozdravljenja i oporavka;
- osiguranje svakom djetetu prava pristupa zdravstvenim službama;
- smanjenje smrtnosti novorođenčadi i djece;
- pružanje potrebne zdravstvene pomoći i zdravstvene njege svakom djetetu, posebno jačanje primarne zdravstvene zaštite;
- suzbijanje bolesti i neuhranjenosti u okvirima primarne zdravstvene zaštite primjenom lako dostupne tehnologije, te osiguranjem odgovarajuće pravilne prehrane i pitke vode, imajući na umu

¹¹ Krunić Zita, Lj. i drugi, *Analiza usklađenosti zakonodavstva BiH sa konvencijom o pravima djeteta, Institucija ombudsmena BiH i Save the Children Norway, Sarajevo 2009., str. 9-23*

- opasnosti i rizike od zagađenosti okoliša;
- osiguranje prenatalne i postnatalne zdravstvene zaštite majki;
- poboljšanje mjera prevencije širenjem temeljnih spoznaja o dječjem zdravlju i prehrani, prednosti- ma dojenja, osobnoj higijeni i čistoći okoliša, te sprečavanju nezgoda svim dijelovima zajednice, posebno roditeljima i djeci;
- razvoj preventivne zdravstvene zaštite, savjetovaništa za roditelje, te obrazovanja i službi za plan- iranje obitelji.
- suzbijanje i ograničavanje tradicionalnih postupaka koji štete zdravlju djece.

Obrazovanje djece

Konvencija o pravima djeteta kao i Okvirni zakon (RS, F BiH i kantoni) o osnovnom i srednjem obra- zovanju Bosne i Hercegovine propisuju da prava djeteta koja se odnose na obrazovanje, ispravna briga za dobrobit njegovog tjelesnog i mentalnog zdravlja i sigurnost u školama i na svim mjestima gdje se obrazuje, imaju prvenstvo nad drugim pravima.

Cilj je da se u okviru sektora obrazovanja svakom djetetu, bez diskriminacije, osigura adekvatan odgoj i obrazovanje što se može opisati na sljedeći način:

- Osigurati dostupnost svim oblicima obrazovanja uključujući i potrebe djece sa invaliditetom,
- Osigurati svakom djetetu besplatno osnovno obrazovanje, a po mogućnosti i srednje obrazovanje,
- Osigurati poštivanje kulturnog identiteta i jezika,
- Osigurati ravnopravnost spolova i etničkih, nacionalnih i vjerskih uvjerenja,
- Osigurati slobodu mišljenja i izražavanja.

Pored obrazovnih potreba djeci je potrebno osigurati i odgovarajuće slobodno vrijeme, te kulturne ak- tivnosti tako da se osiguraju djeci prava na:

- Razvoj dječje ličnosti, talenta i mentalnih i tjelesnih sposobnosti,
- Prava djeteta na odmor i rekreaciju.

Socijalna skrb

Sustav socijalne skrbi osigurava javnu i solidarnu društvenu pomoć pojedincima i društvenim skupinama kojima je ta pomoć najpotrebnija. U odnosu na druge dijelove sustava socijalne sigurnosti, socijalna skrb bi trebala biti sektor koji osigurava zadovoljavanje osnovnih životnih potreba osobama koje svoju socijalnu sigurnost nisu uspjele samostalno ostvariti. Djelovanjem ovog sustava ostvaruje se humana i socijalna di- menzija države i društva.

Socijalna skrb djece i obitelji sa djecom praktično je organizirana kroz socijalnu, dječju i obiteljsko-pravnu zaštitu. Ova oblast uređena je kroz zakone o socijalnoj skrbi, dječjoj zaštiti i obiteljske zakone i provodi se prvenstveno putem centara za socijalnu skrb i ustanova socijalne skrbi. Zakonom su utvrđeni različiti oblici i prava iz socijalne, dječje i obiteljske zaštite, koji su utemeljeni na principima ljudskih prava, a usmjereni su na određene kategorije djece u stanju socijalne potrebe.

Djeci u stanju socijalne potrebe se skroz sustav socijalne skrbi osigurava:

- Pravo na život, osiguranje preživljavanja i razvoja djeteta (odgovarajuća ishrana i drugi uvjeti potrebni za pravilan rast i razvoj);
- Da dijete ne bude protiv svoje volje odvojeno od svojih roditelja, osim kada nadležne vlasti koje podliježu sudskom ispitivanju odluče, sukladno odgovarajućim zakonima i procedurama, da je takvo odvajanje potrebno u najboljem interesu djeteta;
- Da dijete održava osobne veze i neposredni dodir s oba roditelja redovito, osim kada je to suprotno interesima djeteta;
- Pružanje odgovarajuće pomoći roditeljima ili zakonskim starateljima u ispunjavanju odgovornosti

za podizanje djeteta;

- Razvijanje i funkcionalnost institucija, ustanova i službi za skrb djece;
- Da djeca zaposlenih roditelja imaju pravo da se koriste službama i ustanovama za skrb djece koje im odgovaraju;
- Da dijete, privremeno ili stalno lišeno svog obiteljskog okruženja, ili ono koje zbog osobnih najboljih interesa ne može ostati u tom okruženju, imaće pravo na posebnu zaštitu i pomoć koju će pružiti država;
- Da usvajanje djeteta može biti odobreno samo od odgovornih vlasti koje odlučuju, sukladno zakonu i postupcima i temeljem svih značajnih i pouzdanih informacija, da se usvajanje može odobriti u odnosu na dječji status koji se tiče roditelja, srodnika i zakonskih staratelja, i da, ako je to potrebno, zainteresirana lica daju svoj svjesni pristanak na usvajanje na temelju one preporuke koja se smatra neophodnom;
- Da dijete čiji se slučaj za usvojenje razmatra u drugoj zemlji, uživa zaštitu i standarde jednake onima koji postoje u slučaju usvajanja u vlastitoj zemlji i preuzeti sve potrebne mjere da osigura da u slučaju usvajanja u drugoj zemlji to ne rezultira nepriličnim stjecanjem profita od onih koji su u to uključeni.

D - Posebni oblici zaštite

Pored navedenih prava na zaštitu koje dijete uživa kroz sustave zdravstva, obrazovanja i socijalne skrbi, za potpunu društvenu skrb djece, nužno je osigurati i druga građanska prava djece, te posebne oblike zaštite:

1. Dijete će biti registrirano odmah nakon rođenja (upis u maticu rođenih) i imat će od rođenja pravo na ime, pravo da stekne državljanstvo, i ukoliko je to moguće, pravo na kontakt sa roditeljima i da se oni skrbe o njemu;
2. Odgovarajuću pomoć i zaštitu da bi se što prije uspostavio djetetov identitet (pravnu pomoć);
3. Osigurati poštivanje prava djeteta na slobodu misli, savjesti i religije sukladno razvojnim sposobnostima djeteta;
4. Osiguravanje prava na zaštitu privatnosti, odnosno zaštitu od proizvoljnog ili nezakonitog uplitanja u njegov privatni život, obitelj, dom ili dopisivanje, te nezakonitih napada na njegovu čast i ugled.
5. Osigurati odgovarajuće zakonske, upravne, društvene i obrazovne mjere da bi se dijete zaštitilo od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povrede ili zlostavljanja, zanemarivanja ili nemarnog postupka, zloupotrebe ili eksploatacije, uključujući i seksualno zlostavljanje dok je pod skrbi roditelja, zakonskih staratelja ili bilo koje druge osobe koja skrbi o djetetu.
6. Osigurati da mjere uključuju i djelotvorne postupke na uspostavljanju društvenih programa da bi se pružila potrebna podrška djetetu i onima koji skrbe o djetetu, kao i drugih oblika sprečavanja i identifikacije, prijavljivanja, preporučivanja, istraživanja, liječenja i praćenja slučajeva zlostavljanja djece opisanih ranije i, kada je to potrebno, sudsko uključivanje.

NA OSNOVI OVIH POTREBA DJECE UTVRĐIT ĆEMO INDIKATORE ZA MJERENJE STUPNJA UKLJUČENOSTI / ISKLJUČENOSTI DJECE U SVIM SEKTORIMA

V. SMJERNICE- OSNOVE ZA DEFINIRANJE INDIKATORA

5.1 Pojmovno prepoznavanje socijalne isključenost /uključenosti

Socijalna isključenost je na razini zemalja članica EU definirana kao proces u kome su određeni pojedinci gurnuti na margine društva i spriječeni da svojim punim kapacitetima učestvuju u ekonomskim, društvenim i kulturnim tokovima.

Isključenost može nastati kao posljedica siromaštva ili nedostatka temeljnih znanja i mogućnosti za doživotno učenje ili je pak rezultat diskriminacije.

Ovakve pojave pojedinca ili skupine stanovništva udaljavaju od mogućnosti za obrazovanje, zaposlenje ili

ostvarivanje prihoda, kao i od uključivanja i učešća u društvenim mrežama i aktivnostima u zajednici. Isključeni pojedinci ili skupine imaju nedovoljan pristup institucijama, organima vlasti i procesima donošenja odluka.

Socijalna uključenost je način ublažavanja i uklanjanja socijalne isključenosti koja je **razmjerno trajna, višestruko uvjetovana i višedimenzionalna lišenost pojedinca i obitelji**. To podrazumijeva više obilježja. Prvo, da isključeni ne sudjeluju u raspodjeli društvenih dobara koje definiramo kao kombinaciju **institucionalnih** (mogućnost školovanja, pristup zdravstvenim i socijalnim uslugama), **kulturnih** (oblikovanje identiteta, konzumiranje kulturnih proizvoda), **socioekonomskih** (zaposlenost, kupovna moć) **i međuljudskih odnosa i resursa** (razmjena emocija). Drugo, opisano nesudjelovanje nije privremeno već ima obilježja trajnog stanja (izlaz iz nepovoljne situacije nije lako ostvariv i dostupan). I treće, nesudjelovanje u raspodjeli društvenih dobara **nije nužno** posljedica osobnih nedostataka isključenih osoba, njihove lijenosti, nezainteresiranosti, nesposobnosti ili drugih mana. Isključenost je najčešće uzrokovana ustrojbenim čimbenicima ili, točnije, institucionaliziranim nejednakostima poput nejednakih obrazovnih prilika.

Strategija socijalne uključenosti znači da treba prakticirati strategiju koja teži realizaciji dostojanstvenog života za sve ljude. Naša vizija je svijet u kojem ljudi žive u prosperitetu, miru, slobodi i sigurnosti, svijet koji budućim generacijama ostavlja dovoljno resursa za razvoj.

Pratiti strategiju socijalne uključenosti u današnje vrijeme znači da razvoj i ljudska prava treba tretirati zajedno. Ekonomska, socijalna, civilna i politička prava trebaju biti integrirana u podršku tranziciji, smanjenju siromaštva, razvoju orijentiranom ka ljudima i prevenciji konflikta.

Socijalna uključenost stoga zahtijeva društvo koje uzima u obzir princip solidarnosti i mehanizme socijalne uključenosti koje treba osnažiti kako bi se svim osobama omogućio dostojanstven život.

Borba protiv socijalnog isključivanja znači:

- Osnaživati ugrožene i jačati njihove kapacitete,
- Uspostavljati prioritete u korist socijalno isključenih,
- Osnaživati organizacije koje rade u interesu socijalno isključenih,
- Poticati efikasne programe smanjivanja siromaštva,
- Promicati stavove temeljene na suosjećanju, solidarnosti i osjećaju za pravdu,
- Boriti se protiv svih vrsta nasilja.

5.2 Interdisciplinarni pristup problemu socijalne uključenosti

Inkluzivna socijalna politika obuhvaća puno učešće korisnika civilnog društva, socijalnih partnera, općina, entitetskih, županijskih i državnih vlasti.

Ovaj pristup podrazumijeva uključenost svih aktera (posebno rodne i dobne ravnopravnosti) u formiranju inkluzivne politike, koja uključuje:

- isključene skupine,
- sve razine vlasti i pružatelje usluga iz javnog sektora,
- socijalne partnere (poslodavce i sindikate),
- nevladin sektor i
- građane.

Potrebno je razviti ustroj i koordinaciju za politike uključivanja, organizirati učešće i partnerstvo. (OMK).

S obzirom da smo u toku reforme sustava socijalne sigurnosti potrebno je unaprijediti upravljanje i financiranje sustava socijalne sigurnosti, zasnivajući ga na boljem razumijevanju korisnika i njihovim stvarnim potrebama.

Potrebno je postići ravnotežu korisnika socijalne skrbi, što će zahtijevati postepeno povećanje u pružanju pomoći na osnovi uvida u financijsku situaciju i potrebe potencijalnih korisnika, čime će se jačati mreže socijalne sigurnosti za one koji su u riziku od siromaštva i isključeni iz društva.

Razvojni prioriteti koji podržavaju ostvarivanje cilja da se poboljšanim politikama zapošljavanja i socijalne skrbi poveća ekonomska i socijalna integracija ranjivih ciljnih skupina su sljedeći:

- Povećati bolju ciljanost socijalnih transfera prema siromašnim i ugroženim kategorijama stanovništva;
- Osigurati uključivanje socijalno isključenih kategorija u aktivno tržište rada;
- Osigurati pristup svim dobrima, uslugama, resursima i pravima koja će poboljšati njihovo aktivno učešće na tržištu rada;
- Jačati mehanizme socijalnog dijaloga i razviti partnerstva i participaciju svih relevantnih aktera na različitim razinama.
- Ispunjenje navedenih prioriteta reforme postojećeg sustava socijalne skrbi imalo bi za rezultat sljedeće:
 - Manji teret za javne resurse;
 - Poboljšanje efikasnosti nadležnih vlasti;
 - Bolje usmjeravanje naknade ka socijalno isključenim.

U isto vrijeme, važno je unaprijediti pružanje usluga unapređenjem suradnje između centara za socijalnu skrb i nevladinih organizacija, odnosno promicanje partnerstva sa nevladinim sektorom, usmjeravanje ka pristupu koji je orijentiran prema korisniku i sa jasno određenom ulogom javnih institucija, organizacija civilnog društva, privatnog sektora i volontera. Bitan segment reforme socijalne skrbi je fokusiranje na lokalnu zajednicu (općine) i razvoj mješovitog sustava zaštite koji bi uključivao centre za socijalnu skrb, nevladine organizacije, privatni sektor i druge javne institucije. Angažman lokalnih učesnika je iznimno bitan za kreiranje mreže socijalne skrbi, čime bi se pokrenuli dodatni resursi osim financiranja iz javnih sredstava. To će pomoći i u kreiranju nove kvalitetne socijalne skrbi koja se fokusira na usluge i korisnike.

Nevladine organizacije imaju veliki značaj u socijalnoj politici razvijenih zemalja, jer suvremena i glomazna država ne može zadovoljiti sve potrebe građana, pa mnoge svoje programe prebacuju na neprofitni nevladin sektor gdje se oni efikasnije rješavaju. Na taj način neprofitni nevladin sektor, postaje alternativa, partner (ali ne i konkurent) državnom sektoru u kojem se ljudi u kriznim situacijama oslanjaju na osobne snage.

Ovakav partnerski odnos je moguće ostvariti uvođenjem mješovitog (IX) modela socijalne politike, odnosno kombinirane socijalne politike. Kombinirani model socijalne politike mobilizira sve raspoložive resurse u zajednici. Država je jedan od partnera koji ima važnu ulogu u osiguranju općeg zakonskog okvira za razvoj programa socijalne politike. Drugi važni sudionici ovog procesa su građani, lokalne zajednice, udruge, zaklade, vjerske zajednice i lokalne vlasti.

Europska unija socijalnu isključenost opisuje kao poseban oblik siromaštva koji se mjeri dohotkom. Siromaštvo nastaje kao rezultat raspodjele dok je isključenost s tim povezan proces odbijanja sudjelovanja, solidarnosti i pristupa. Stoga, isključenost za jedne predstavlja širi pojam koji uključuje i siromaštvo, dok je za druge ona uzrok ili posljedica siromaštva. Smatra se međutim da je uzročno-posljedična veza obostrana. Uopćeno gledano može se reći da je socijalna isključenost višedimenzionalna ili socioekonomska, da obuhvata jednako zajedničke kao i individualne resurse, da je dinamični proces koji prati putanju između pune integracije i višestruke isključenosti, da podrazumijeva društvenu distanciranost ili izoliranost, odbacivanje, ponižavanje, nedostatak mreže društvene podrške i osporavanje sudjelovanja, da je u određenom smislu aktivna, odnosno da postoje sile ili agensi koji tu isključenost pokreću, te konačno da je specifična u odnosu na kontekst.

Nepoštivanje, diskriminacija i degradiranje u tom smislu djeluju jednako kao i siromaštvo definirano finan-

5.3 Socijalna isključenost u nacionalnom kontekstu – bh. specifičnosti

Bosna i Hercegovina je kao zemlja u procesu europskih integracija obvezna da svoje politike uskladi sa EU konceptom socijalnog uključivanja. U tom kontekstu, priprema Strategije socijalnog uključivanja BiH i njena implementacija je veoma važan korak naprijed, koji omogućava reformu socijalnog sektora. Sustav socijalne skrbi u BiH izrazito je podijeljen i sastoji se od 13 gotovo neovisnih sustava, dok je koordinacija skoro neznatna.

Politike socijalne skrbi i pomoći su definirane na entitetskoj razini, sustav je centralizovaniji u Republici Srpskoj, dok se u Federaciji BiH definira na županijskoj razini. Podijeljen sustav stvara velike teritorijalne razlike u socijalnoj skrbi i pomoći, te niže administrativne razine i najsiromašnije zajednice najteže mogu ispuniti obveze koje su u sklopu njihovog mandata (što je posebno izraženo na županijskom principu u Federaciji BiH).

Sustav socijalne sigurnosti je utemeljen na shemi socijalnog osiguranja koje se financira iz doprinosa na plaće, te shemi socijalne pomoći koja se financira iz vladinih generalnih dohodaka.

U Bosni i Hercegovini malo ili gotovo ništa nije učinjeno da se podigne svijest i kod lokalnih vlasti, medija, ali i stanovništva o neophodnosti socijalnog uključivanja, odnosno, inicijativa na izradi adekvatnih analiza, strategija i konkretnih koraka za rješavanje problema. U uvjetima kada gospodarstvo Bosne i Hercegovine nazaduje (pad BDP-a, smanjenje iznosa doznaka iz inozemstva, smanjenje produktivnosti realnog sektora, smanjenje priliva u propačune na svim razinama, povećanje broja nezaposlenih, postojanje propačunskog deficita, sve veći administrativni aparat bez povećanja kvalitete usluga stanovništvu, itd.), visokih političkih tenzija i atmosfera neizvjesnosti, realna je pretpostavka da se svakodnevno povećava broj socijalno marginaliziranog (isključenog) stanovništva.

Ne postoje politike socijalne uključenosti na bilo kojoj razini vlasti u BiH i nijedno tijelo se ne bavi uzrocima siromaštva, pa su mjere prije svega reaktivne i bave se samo posljedicama siromaštva i socijalne isključenosti.

Sustav socijalne skrbi u oba entiteta u BiH je u velikim teškoćama, jer se suočava sa povećanim potrebama za razne vidove socijalne pomoći koje i dalje rastu. Funkcioniranje ovog sustava otežano je neadekvatnim zakonima koji propisuju mnogo širi opseg socijalne skrbi nego što su mogućnosti proračuna. Ovaj problem je dodatno kompliciran razdvojenošću nadležnosti između razina vlasti (posebno u F BiH), gdje entitet propisuje razinu socijalne skrbi, a niže razine vlasti su obvezne da osiguraju sredstva za njenu realizaciju. U BiH socijalna isključenost je najvećim dijelom povezana sa posljedicama rata i procesom tranzicije kao i izlaganjem stanovništava novim vidovima rizika.

U BiH socijalna isključenost ima sljedeće specifične karakteristike:

- zakašnjela i nedovoljna spoznaja o problemu socijalne isključenosti
- odsustvo adekvatne društvene reakcije na problem socijalne isključenosti
- masovniji obujam i snažniji intenzitet pojave koja već poprima oblik epidemije i izaziva sekundarne posljedice za mentalno zdravlje marginaliziranih osoba/grupa
- "novo siromaštvo"¹²
- specifična etiologija (posljedice rata, loše vođena i nedovršena tranzicija, te određene kulturološke karakteristike)

¹² Nastaje kao posljedica tranzicije

Strategija socijalnog uključivanja

U cilju poboljšanja trenutne situacije, BiH je počela sa pripremom strateških razvojnih dokumenata za srednjoročni period, a koji uključuju strategiju socijalnog uključivanja (SSU) i državnu razvojnu strategiju (DRS). Strategija socijalnog uključivanja će biti temelj za razvoj politika socijalnog uključivanja i za pripremu ostalih dokumenata koji će biti uvjet u sljedećim fazama procesa europskih integracija.

Šest temeljnih ciljeva Strategije socijalnog uključivanja su:

- Socijalna politika u funkciji zapošljavanja
- Poboljšanje položaja obitelji sa djecom
- Poboljšanje obrazovanja
- Poboljšanje zdravstvene zaštite
- Poboljšanje mirovinske politike
- Poboljšanje položaja osoba sa invaliditetom

Uzimajući u obzir karakter samog koncepta socijalnog uključivanja, jasno je da SSU ne može biti uspješno implementirana ako u njenu implementaciju nije uključen i nevladin sektor. U ovom kontekstu posebno je važno definirati fondove za socijalno uključivanje, kao i mehanizme za uključivanje nevladinog sektora u implementaciju SSU-a dolazi do punog izražaja jer je njen cilj upravo da doprinosi prevenciji i smanjenju uzroka i posljedica socijalne isključenosti i siromaštva u BiH i istovremeno jača kapacitet i ulogu nevladinog sektora u jačanju socijalne inkluzije. Posebno je važno da se u svezi sa ovim pristupom postigne puna politička suglasnost i osigura adekvatna medijska pokrivenost i izvješćivanje o problemu socijalnog uključivanja.

Suradnja vladinog i nevladinog sektora je sastavni dio socijalnih režima u razvijenim zemljama. Ova suradnja doprinosi sveopćoj društvenoj koristi, a prvenstveno samoj državi i trećem sektoru. Naime, prenošenjem dijela socijalnih programa na nevladin sektor, država smanjuje troškove za implementaciju tih programa. Sustav socijalne skrbi je pokretljiviji, praktičniji, svrsishodniji, a socijalne usluge dostupne većem broju korisnika. Odgovornost države za realizaciju ciljeva socijalne skrbi se dijeli sa drugim društvenim akterima, broj zaposlenih stručnjaka u nevladinom sektoru se povećava. S druge strane, nevladine organizacije stječu formalno-praktični legalitet i legitimitet u oblasti pružanja socijalnih usluga, te dobivaju moćnog saveznika i potencijalnog financijera. Uspostavljanje suradnje između vladinog i nevladinog sektora na području socijalnih usluga treba početi sa procesom izgradnje međusobnog razumijevanja, pojmovnog definiranja i shvaćanja uloge i svrhe oba sektora u sustavu socijalne skrbi. Kako bi se ovaj proces ubrzao, neophodno je raditi na promicanju kombiniranog modela socijalne politike i u Bosni i Hercegovini, oslanjajući se na iskustva prvenstveno zemalja u regiji (Hrvatska, Mađarska), kao i na iskustva zemalja sa daleko dužom tradicijom postojanja nevladinog neprofitnog sektora.

5.4. Višedimenzionalnost indikatora

Socijalna isključenost je višedimenzionalna pojava čije prepoznavanje i praćenje, posebno kad su djeca u pitanju, zahtijeva osjetljiv pristup, a na planu prepoznavanja podrazumijeva sljedeće dimenzije:

- **Oblik isključenosti** ukazuje iz koje ili kojih sfera društvenog života su dijete, odnosno njegova obitelj isključeni. Možemo uočiti ekonomsku, političku, socijalnu i kulturnu isključenost, ili neke uže oblike poput isključenosti u oblasti konzumiranja prava, usluga, pripadanja određenim skupinama i sl. U slučaju kada se pojedinci i skupine suočavaju sa višestrukim oblicima isključenosti, možemo govoriti o višedimenzionalnoj isključenosti.
- **Stupanj isključenosti** ukazuje u kojoj mjeri su dijete ili njegova obitelj isključeni iz pojedinih oblasti društva. Apsolutna isključenost predstavlja potpuno odsustvo šansi da se pristupi određenim resursima, institucijama ili da se uključi u društvene procese (na primjer da se ostvari pravo na obrazovanje). Relativna isključenost predstavlja smanjene šanse (u odnosu na druge u istom društvu) da se uključi u kvalitetne usluge, resurse i razvojne procese.
- **Trajanje** je također važna karakteristika socijalne isključenosti. Nekada je isključenost kratkotra-

jna, a nekad dugotrajna. Kratkotrajna isključenost ne mora da ima velike posljedice na životne šanse djeteta i njegove obitelji niti na druge aspekte njihovog učestvovanja u društvu. Međutim, dugotrajna isključenost, posebno kad su djeca u pitanju, ima i može imati vrlo ozbiljne posljedice, a izlazak iz ovog stanja vrlo je težak i često nedostupan, tako da prelazi u trajno stanje.

- **Identificiranje grupa** koje se suočavaju sa problemima socijalne isključenosti omogućuje nam da sagledamo koje su kategorije definirane preko različitih karakteristika (spola, starosti, područja stanovanja, etniciteta i sl.) ugrožene problemima socijalne isključenosti.
- **Prepoznavanje uzroka i posljedica** socijalne isključenosti otvara mogućnosti da se ovaj problem u potpunosti razumije, kao i da se za njegovo rješavanje kreiraju odgovarajuće politike i mjere.

Dakle, u određivanju socijalne isključenosti (marginaliziranosti/ranjivosti) neke društvene grupe, temeljna pitanja koja postavljamo za definiranje mjernih indikatora su:

- 1) Da li su i u kojoj mjeri dijete i njegova obitelj suočeni sa izrazitim odsustvom zadovoljenja jedne ili više potreba?
- 2) Da li i u kojoj mjeri dijete i njegova obitelj imaju mogućnost zadovoljenja nedostajućih potreba?

U kontekstu mjerenja socijalne isključenosti djece, pretpostavljene potrebe proizlaze iz činjenice da djeca socijalnu interakciju ostvaruju iz obiteljskog okruženja, te da je njihov socijalni potencijal u velikoj mjeri uvjetovan društvenim položajem i socijalnom uključenosti njihovih roditelja.

VI. OPĆE SMJERNICE ZA SEKTORSKE INDIKATORE

Cijeneći gore navedeno, a radi sustavnog i metodološki preciznijeg određivanja indikatora, te radi mjerenja socijalne isključenosti djece, za potrebe Bosne i Hercegovine mogu se koristiti modificirani Laken indikatori na način da se poveže položaj djeteta, individualno i u sklopu njegove obitelji, uvažavajući ekonomsko-socijalni status i druge mogućnosti roditelja ili staratelja ili mjereći kvalitetu društvene skrbi o djetetu (institucionalno zbrinjavanje) prvenstveno procjenjujući:

- Ekonomski status obitelji i institucije;
- Razvojne potrebe djeteta¹³,
- Radni status djeteta (poštivanje ograničenja vezana za rad djece),
- Obrazovni status djeteta i njegovih roditelja¹⁴,
- Socijalizacija djeteta, nedostatak potrebnih usluga i izostajanje adekvatne društvene reakcije i slično,
- Zdravstveno stanje djeteta i njegovih roditelja, seksualno i reproduktivno zdravlje¹⁵
- Pristup informacijama,
- Stambeni status djeteta, tj. obitelji,
- Kulturni identitet i pravo na jezik,
- *Obiteljski status*,¹⁶
- Pripadnost socijalnoj mreži,
- *Stupanj ostvarivanja temeljnih građanskih prava*.¹⁷

Lista sektorskih indikatora nije konačna, jer nije moguće u cjelini identificirati sve indikatore. Zaključujemo da se na temelju navedenih indikatora kroz odgovarajuće metode kombiniraju predloženi indikatori kako bi se lakše izdiferencirala socijalno isključena djeca, imajući prvenstveno u vidu raspoloživost resursa mreže usluga sustava socijalne sigurnosti.

¹³ ishrana, higijena, stambeni status i sl. potrebe) određene linije siromaštva na nivou BiH, - Maslowljeva ljestvica potreba,

¹⁴ npr. predrasude prema osobama sa onesposobljenjem, diskriminacija po ekonomskom statusu, etnička i vjerska diskriminacija, pristup obrazovanju,

¹⁵ invalidnost: senzorna, tjelesna, motorička, emotivno-psihološka, ovisnosti-droga, duhan, alkohol...),

¹⁶ potpuna obitelj, samohrani roditelj, maloljetni roditelji, roditelji ovisnici, dijete bez roditelja...

¹⁷ prijava u maticu rođenih i zdravstveno osiguranje), državljanstvo i dr.,

(OBVEZNO vidjeti shematski prikaz na str. 5).

SMJERNICE ZA PREPOZNAVANJE INDICIRANIH GRUPA SOCIJALNO ISKLJUČENE I DJECE POD RIZIKOM (OPISI SITUACIJA)

6.1. Isključena djeca

Ovim smjernicama promičemo jednostavniji pristup i objašnjenja socijalno isključene djece, polazeći od toga da ovu skupinu djece ne možemo uvijek definirati i svrstati u točno razgraničene skupine, odnosno, i kod već utvrđenih skupina djece (npr. djeca sa smetnjama u razvoju, manjine i dr.) moguće je prepoznati uvijek nove indikatore, odnosno, okolnosti od strane profesionalaca koji rade s djecom i identificirati ih kao razlog za intervenciju, odnosno, ustanoviti odmah da se radi o isključenim skupinama djece ili su u pitanju grupe djece koje jesu pod rizikom, ali njihovo stanje ukazuje da na to da se ne radi o socijalno isključenoj djeci (npr. postoji adekvatna skrb i staranje o djetetu sa smetnjama u razvoju i sl.).

Kao što smo već naveli, prakse u europskim ali i u drugim zemljama jesu da se na nacionalnim razinama s vremena na vrijeme preispituju svi indikatori na način da se identificira osnovni sustav mjerenja uključenosti /isključenosti u okviru različitih sustava zaštite djece koji se komparacijom sa temeljnim razvojnim indikatorima svake zemlje na nacionalnoj razini uspoređuju sa razvojnim nacionalnim indikatorima i sa indikatorima Europske unije.

Lista indikatora je otvoreni proces i u tom smislu predstavlja izazov za profesionalce tako da svaku životnu situaciju trebaju analizirati kao element uključenosti ili identificirati postojanje elemenata isključenosti, konstantno promičući praksu djelovanja u najboljem interesu djeteta. Imperativ je pratiti društvene i ekonomske promjene, tj. konstantno identificirati sve nove oblike isključivanja djece, preispitivati standarde rada profesionalaca i uvoditi u listu indikatora, poštujući činjenicu da su razvojne potrebe djeteta nedjeljive.

U odnosu na prezentirane informacije i okolnosti u kojima se nalaze pojedine skupine djece, npr. možemo analizom samog okruženja djeteta identificirati neke kategorije isključene djece kao što su: zanemarena i zapuštena djeca, djeca izložena siromaštvu (tamo gdje nedostaju temeljne egzistencijalne potrebe), djeca iz obitelji u kojima se dešava nasilje, djeca izložena nasilju, djeca ovisnici o drogama, alkoholu, djeca u skitnji i prosjačenju, itd.

6.2. Djeca pod rizikom isključenosti

Rizik kod neke djece je manji ili veći tako da je moguće napraviti razliku u pogledu procjene izloženosti isključivanju. Na primjer, ostavljena i napuštena djeca od jednog, a naročito oba roditelja, djeca roditelja koji se razvode su u svakom slučaju rizična populacija odakle se u najvećem broju registriraju asocijalna ponašanja koja kasnije prelaze često u antisocijalna ponašanja, ali to nije uvijek potvrđeno pravilo. Također, populaciju rizika jednim dijelom nose djeca koja su u toku ratnih dešavanja bila rastavljena od svojih obitelji, a nakon rata se vratila u mjesta ranijeg prebivališta. Rizik vraćanja u svoju, a ipak „tuđu“ sredinu, daje često razne pokazatelje rizičnog djeteta, pripadnost različitoj etničkoj ili nacionalnoj skupini i druge razlike mogu doprinijeti društvenom i socijalnom isključivanju neke osobe, naročito djeteta. Skupina djece pod rizikom isključenosti nije postavljena kao konačan parametar, te se njihova isključenost pokazuje samo kada se utvrdi da oblik i obujam njihove skrbi nije adekvatan, ili od strane roditelja, ili je izostala društvena reakcija s ciljem njihove zaštite.

Zaključujemo da u odnosu na prezentirane informacije možemo identificirati skupinu djece pod rizikom isključenja kao što su: djeca pod utjecajem kombiniranih čimbenika rizika (dijete bez roditeljskog sta-

ranja + dijete sa poremećajem u ponašanju i emocijama), pripadnici etničkih i nacionalnih manjina, djeca raseljenih osoba i prognanih, djeca u institucijama, djeca sa smetnjama u razvoju i dr., što ne znači da ovu djeca treba automatski svrstavati u kategoriju socijalno isključene djece, pogotovo ako je skrb o njima adekvatna.

Potrebno je uzeti u obzir i određena pitanja koja mogu utjecati na identificiranje stupnja isključenosti djeteta.

Naglašavamo da se status ugroženosti djeteta ne ocjenjuje samo prema zahtjevima fizičke sigurnosti, ili prema tome da li je riječ o dojenčetu ili djetetu potpuno ovisnom o nekome, nego i prema jednom broju ostalih čimbenika koji su navedeni u ovom dokumentu.

Bez obzira na dob djeteta, ugroženost se, također, procjenjuje i prema mentalnom stanju djeteta, vrsti i stupnju tjelesnog onesposobljenja djeteta, bespomoćnosti, nemogućnosti da se obrani, bolesti. Ukoliko obiteljska i društvena intervencija izostane u svojim mjerama, uslugama i pružanju socijalne sigurnosti djetetu pod rizikom od socijalne isključenosti, **možemo zaključiti da je dijete socijalno isključeno.**

Koristeći uvodna objašnjenja u okviru ovog dokumenta, predlažemo smjernice za sektorske indikatore koji su utemeljeni na međunarodnim standardima i standardima koji su sadržani u bh. zakonima.

SMJERNICE ZA SEKTORSKE INDIKATORE KOJI SE IZVODE IZ OPĆIH BH INDIKATORA NA OSNOVU NJIHOVIH INDEKSA KOJI SE MOGU PRATITI NA ENTITETSKOM I LOKALNIM RAZINAMA:

A.FINANCIJSKO SIROMAŠTVO				B.ZAPOSLENOST				C.ZDRAVLJE				D. OBRAZOVANJE			
Linija siromaštva socijalna davanja				Stopa zaposlenosti				Obuhvat zdravstvenim osiguranjem				Obuhvat predškolskim, osnovnom i srednjem i stručnim obrazovanjem			
indeksi				indeksi				indeksi				indeksi			
BIH	FBIH	RS	BDBIH	BIH	FBIH	RS	BDBIH	BIH	FBIH	RS	BDBIH	BIH	FBIH	RS	BDBIH

Napomena: POLAZNA OSNOVA JE TABLICA OPĆIH INDIKATORA:

1. BIH
2. ENTITETI (FBIH + 10 ŽUPANIJA i RS + REGIJE)
3. BRČKO DISTRIKT BIH
(KONTEKSTUALNO I KOMPARATIVNO)

OPĆI INDIKATORI SE UTVRĐUJU NA DRŽAVNOJ RAZINI I PREDSTAVLJAJU TEMELJNI OKVIR ZA DEFINIRANJE SEKTORSKIH INDIKATORA OD KOJIH U SVRHU MJERENJA ISKLJUČENOSTI VRŠIMO IZBOR NAJFREKVENTNIJIH KAKO SLIJEDI:

A. EKONOMSKI STATUS (da su biološke potrebe zadovoljene-ishrana, higijena, stambeni status...) jasno određivanje linije siromaštva na razini BiH		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izveštajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja)
KVANTITATIVNI: 1. Zaposlenost nositelja domaćinstva (uzdržavatelj) visina prihoda 2. Visina primanja djeteta (dječji dodatak, stipendija, alimentacija i dr.) 3. Visina prihoda obitelji 4. Zaduženost (financijska opterećenost domaćinstva) 5. Dodatni prihodi obitelji (zakupnine i dr.) 6. Broj djece koja ostvaruju ili ne ostvaruju pravo na alimentaciju (neizvršavanje obveze ili je predmet na sudu).... 7. Korisnik javne kuhinje 8. Korisnik tuđe njege i pomoći 9. Korisnik socijalne pomoći KVALITATIVNI: 1. Istraživanje adekvatno upravljanje kućnim proračunom (Da/Ne Procjena profesionalca)	1. Koordinator aktivnosti entitetska/županijska ministarstva 2. Javni fond dječje zaštite RS 3. Centar za socijalnu skrb (Socijalna anamneza)	
Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica: 1. Broj centara za socijalnu skrb (entiteti i BD BIH) 2. Kvalifikaciona struktura zaposlenika 3. Oblici edukacije i profesionalnog usavršavanja i specijalizacije 4. Sustav financiranja 5. Broj slučajeva po izvršitelju 6. Broj angažiranih dodatnih stručnjaka 7. Sustav upravljanja i nadzor nad radom 8. Broj NVO kojima je povjereno pružanje usluga – tipovi usluga, 9. Licenciranje centara za socijalnu skrb i NVO sa ovlaštenjima i supervizija (sustav stručne podrške) 10. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 11. Broj podnesenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

B. Razvojne potrebe djeteta- Masllow ljestvica potreba

C. RAD DJECE		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izveštajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
<p>KVANTITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Broj djece (15 – 18 godina) zaposlene u BiH 2. Broj djece identificirane u prosjačenju i drugim oblicima prisilnoga rada i rada na ulici prema dobi, spolu i vrsti posla <p>KVALITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Vrsta poslova prema spolu i vrsti posla i dobi djeteta 2. Istraživanje o oblicima i vrsti rada koji djeca obavljaju u obitelji 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Zavodi za zapošljavanje u BiH 2. Ministarstvo sigurnosti BiH 3. Agencija za rad i zapošljavanje 4. VSTV (policija i tužiteljstvo) 5. MLJPI BiH u suradnji sa entitetskim ministarstvima i centrima za socijalnu skrb, 6. Inspekcija rada, 7. Ombudsmani, <p>ALTERNATIVNO:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. NVO 2. Akademska zajednica. 	
<p>Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Izvještajne jedinice (broj) 2. Kvalifikaciona struktura zaposlenika u izvještajnim jedinicama 3. Sustav financiranja 4. Broj slučajeva po izvršitelju 5. Sustav upravljanja i nadzor nad radom 6. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspeksijski uvid prema vrsti prekršaja 7. Broj podnesenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata 		

D. OBRAZOVNE POTREBE DJETETA		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvršajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
<p>KVANTITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Broj djece obuhvaćene predškolskim sustavom obrazovanja; 2. Broj upisane i ispisane djece za jednu godinu prema spolu i dobi 3. Broj djece koja su napustila osnovno i srednje obrazovanje prema spolu i dobi; 4. Broj isključene djece iz obrazovnog sustava (uslijed bolesti – privremena ili trajna i kazne – vrsta kazne); 5. Broj djece sa invaliditetom uključenih u redovito osnovno i srednje obrazovanje; 6. Broj djece uključene u ustanove za specijalno obrazovanje i odgoj; 7. Broj djece pripadnika manjina 8. Broj obrazovnih institucija koje imaju kapacitet za izučavanje jezika i pisma nacionalnih manjina 9. Broj djece koja ostvaruju pravo na besplatne udžbenike, prijevoz i užinu; 10. Broj djece uključene u izvannastavne aktivnosti (broj sati za te aktivnosti); 11. Broj djece sa posebnim potrebama u redovitom obrazovanju uključene u izvannastavne aktivnosti 12. Broj djece koja žive u obiteljima sa 4 ili više djece <p>KVALITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Istraživanja o oblicima diskriminacije u obrazovnim institucijama; 2. Da li škole imaju posebne programe za pomoć roditeljima i djeci u cilju osiguranja redovitog školovanja djece; 3. Da li škole imaju individualizirane programe za djecu sa posebnim potrebama i posebne programe za pomoć roditeljima; 4. Da li postoje programi rada sa roditeljima – da li se javno objavljuju i da li se o njima javno raspravlja u zajednici; 5. Ima li škola plan kontinuiranog obrazovanja i usavršavanja nastavnog osoblja; 6. Da li škole imaju nastavne programe rada sa djecom u bolnicama i/ili kazneno odgojnim ustanovama? 7. Da li je škola prilagodila prilaz i pristup (i ostale uvjete) za djecu sa posebnim potrebama; 8. Istraživanja o uključenosti djece u cilju poštivanja njihovog mišljenja i izbora; 9. Podaci o blizini školskih športskih objekata 10. Podaci o uspostavljenim vijećima učenika u školama 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Zavodi za javno zdravstvo 2. Pedagoški zavodi 3. Nadležna ministarstva obrazovanja 4. Nadležne inspekcije obrazovanja 	
<p>Procjena kapaciteta izvršajnih jedinica:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Broj predškolskih, osnovnih i srednjih škola (entiteti i BD BIH) 2. Kvalifikaciona struktura zaposlenika 3. Sustav financiranja 4. Broj angažiranih dodatnih stručnjaka 5. Sustav upravljanja i nadzor nad radom 6. Licenciranje i supervizija (sustav stručne podrške) 7. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 8. Broj podnesenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata 		

E. POSEBNI OBLICI ZAŠTITE		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvještajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Broj djece počinitelja kaznenih djela prema spolu, dobi i vrsti kaznenog djela 2. Broj djece žrtava nasilja prema spolu, dobi i obliku nasilja (vršnjačko, nasilje u obitelji i dr.) 3. Broj djece institucionalno zbrinute (odgojno – popravni domovi, disciplinski centri, maloljetnički zatvori) 4. Broj djece smještene u sigurne kuće 5. Broj djece kojima je izrečeno policijsko upozorenje 6. Broj djece kojima je izrečena mjera pojačanog nadzora 7. Broj djece kojima je izrečena mjera upućivanja u odgojno-popravni dom, disciplinski centar za maloljetnike i maloljetnički zatvor 8. Broj djece koja svjedoče u kaznenim predmetima 9. Podaci o broju djece čijim je roditeljima oduzeto roditeljsko pravo 10. Broj djece izdvojene iz obitelji radi zaštite 11. Broj djece uključene u programe odvikavanja (psihootivne supstance) 12. Broj djece žrtava u saobraćajnim udesima 13. Broj djece žrtava elementarnih nepogoda (požari, poplave i sl.)	1. Sud 2. Tužiteljstvo 3. VSTV 4. Ministarstva pravde (BiH i entiteti i BD BiH) 6. Ministarstva socijalne skrbi 7. Ministarstvo sigurnosti 8. Entitetska ministarstva unutarnjih poslova	
Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica: 1. Broj izvještajnih jedinica (entiteti i BD BIH) 2. Kvalifikaciona struktura zaposlenika u okviru nadležnog odjela/sektora 3. Sustav financiranja 4. Broj slučajeva po izvršitelju 5. Broj angažiranih dodatnih stručnjaka 6. Sustav upravljanja i nadzor nad radom 7. Broj NVO kojima je povjereno pružanje usluga – tipovi usluga, 8. Licenciranje NVO i supervizija (sustav stručne podrške) 9. Broj podnesenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

F. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA DJETETA I NJEGOVIH RODITELJA

(invalidnost: senzorna, tjelesna, motorička, emocionalno-psihološka;
 ovisnosti-droga, duhan, alkohol...)
 seksualno i reproduktivno zdravlje

Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvršajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
<p>KVANTITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Broj živorođene/mrtvorodene i umrle djece na godišnjoj razini; 2. Ukupan broj djece osigurane po osnovi zdravstvenog osiguranja roditelja 3. Ukupan broj djece osigurane putem centara za socijalnu skrb 4. Ukupan broj djece osigurane po osnovi zaposlenosti i nezaposlenosti (djeca od 15-18 godina) 5. Istraživanje o broju djece koja imaju probleme u pristupu službama primarne zdravstvene zaštite 6. Stopa smrtnosti novorođenčadi i djece OI 7. Broj ustanova PZZ, savjetovaništa i službi za planiranje obitelji 8. Broj djece koja koristi stomatološke usluge 9. Broj djece obuhvaćene ljekarskim pregledom (dob i spol) 10. Broj maloljetničkih trudnoća 11. Broj djece s invaliditetom (tjelesni i mentalni poremećaji) 12. Broj djece koja koriste ortopedska pomagala 13. Broj zdravstveno edukativnih aktivnosti organiziranih u školi (zdravstvene ustanove i nevladin sektor) 14. Broj usluga pruženih djeci u centrima za mentalno zdravlje 15. Broj djece zaražene HIV-om 16. Broj djece oboljele od vodećih kroničnih i malignih bolesti. <p>KVALITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Podaci o zdravstvenim stručnjacima koji rade za djecu (pedijatri, logopedi psiholozi, stomatolozi i dr.) 2. Pokrivenost imunizacijom (prema dobi i spolu) 3. Podaci (istraživanje) o poremećajima u ishrani djece (pothranjenost i gojaznost) 4. Podaci o tjelesnim povredama djece koja su registrirana u službi hitne pomoći i timovima obiteljske medicine 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ministarstva zdravstva 2. Fondovi zdravstvene zaštite 3. Fondovi zdravstvenog osiguranja 4. Instituti/zavodi za javno zdravstvo 5. Zdravstveni inspekcijski nadzor 6. Agencije za akreditaciju 	
<p>Procjena kapaciteta izvršajnih jedinica:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Broj izvršajnih jedinica entiteta i BD BIH) 2. Kvalifikaciona struktura zaposlenika 3. Sustav financiranja 4. Broj slučajeva po izvršitelju ili timu 5. Broj angažiranih dodatnih stručnjaka 6. Sustav upravljanja i nadzor nad radom 7. Akreditiranje javnih i privatnih zdravstvenih ustanova 8. Sustav unutarnjeg nadzora 9. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 10. Broj podnesenih i riješenih žalbi podnesenih od strane pacijenata 		

H. PRISTUP INFORMACIJAMA, MEDIJI I DR.		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izveštajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
<p>KVANTITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Broj kršenja pravila i propisa RAK-a u odnosu na zaštitu djece 2. Broj učenika na jedan računar 3. Broj nastavnika na jedan računar <p>KVALITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Koji sustav postoji za kontrolu u informacionim i elektronskim medijima za ograničavanje pristupa djeci neprimjerenim sadržajima 2. Istraživanje kako roditelji kontroliraju / nadziru djecu u sprečavanju pristupa neprimjerenom sadržaju 3. Istraživanje o načinu na koji se u obrazovnim ustanovama osigurava pristup informacijama 4. Internet, časopisi... 5. Istraživanje o načinu na koji se pružaju informacije djeci o njihovim pravima od strane centra za socijalnu skrb, škole, policije, suda 6. Da li škole posjeduju informacionu tehnologiju prilagođenu osobama sa invaliditetom 7. Istraživanja o uporabi psihoaktivnih supstanci kod djece (droge, alkohol, pušenje) 8. Podaci o registriranosti obitelji za timove obiteljske medicine 	<ol style="list-style-type: none"> 1. RAK 2. Agencija za pristup informacijama 	
<p>Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kvalifikaciona struktura zaposlenika 2. Sustav financiranja 3. Broj slučajeva po izvršitelju 4. Broj angažiranih dodatnih stručnjaka 5. Sustav upravljanja i nadzor nad radom 6. Licenciranje korisnika dozvola 7. Broj podnesenih i riješenih žalbi 		

I. STAMBENI STATUS DJETETA ODNOSNO OBITELJI		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvršajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Broj djece čiji roditelji imaju neriješeno stambeno pitanje; 2. Broj dodijeljenih socijalnih stambenih jedinica obiteljima sa djecom po općinama KVALITATIVNI: 1. Podaci o uvjetnosti stana – kvadratura, grijanje, struja, voda, kanalizacija; 2. Higijena stana, navike obitelji, opremljenost stana i dr. (istraživanje) 3. Arhitektonske barijere 4. Da li je uspostavljen standard u izgradnji i rekonstrukciji javnih objekata koji se odnosi na arhitektonske barijere (javnih, stambenih i poslovnih objekata) 5. Saobraćajna i putna infrastruktura	1. Centar za socijalnu skrb 2. Ministarstvo stambene politike 3. Urbanizam	
ISTRAŽIVANJE KVALITETE PRUŽENIH USLUGA ZA SVE OBLASTI Procjena kapaciteta izvršajnih jedinica: 1. Broj izvršajnih jedinica (entiteta i BD BIH) 2. Kvalifikaciona struktura zaposlenika (nadležnih organizacionih jedinica) 3. Sustav financiranja 4. Broj slučajeva po izvršitelju 5. Broj angažiranih dodatnih stručnjaka 6. Sustav upravljanja i nadzor nad radom 7. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 8. Broj podnesenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

J. KULTURNI I VJERSKI IDENTITET I PRAVO NA JEZIK		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvršajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Broj slučajeva ugrožavanja kulturnog i vjerskog identiteta 2. Broj slučajeva ugrožavanja prava na jezik	1. MLJPI - slučajevi diskriminacije 2. Ombudsman za ljudska prava BiH	
Kapaciteti izvršajnih jedinica		

K. OBITELJSKI STATUS DJETETA stanje u obitelji – potpuna obitelj, samohrani roditelj, maloljetni roditelji, roditelji ovisnici, dijete bez roditelja		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvršajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
<p>KVANTITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Broj djece bez roditeljskog staranja; 2. Broj djece ugrožene obiteljskim prilikama; 3. Broj djece koja žive u obiteljima sa roditeljima rizičnog ponašanja; 4. Broj djece pod starateljstvom; 5. Broj djece u ustanovama / hraniteljskim obiteljima; 6. Broj usvojene djece 7. Broj djece koja žive sa jednim roditeljem 8. (razvedenim i samohranim roditeljem) 9. Broj maloljetničkih brakova 10. Broj djece lišene prava na kontakt sa drugim roditeljem 11. Broj ustanova za zbrinjavanje djece (sirotišta i SOS sela) 12. Broj djece smještene u ustanove za invalidnu djecu 13. Broj djece sa invaliditetom koja su isključena iz redovitog obrazovanja 14. Broj djece koja žive u srodničkim obiteljima <p>KVALITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Da li je osigurana podrška obitelji djeteta sa urođenim invaliditetom 2. (uputiti pitanje centrima za mentalno zdravlje, centrima za socijalnu skrb i zdravstvenoj ustanovi) 3. Da li imaju definirane procedure ili protokol o suradnji 4. Da li su u ovaj sustav uključene i NVO 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Entitetska ministarstva za rad i socijalnu politiku/županijska u 2. F BiH 3. Javni fond dječje zaštite RS 4. Centar za socijalnu skrb 	
<p>Procjena kapaciteta izvršajnih jedinica:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Broj izvršajnih jedinica (entiteti i BD BIH) 2. Kvalifikaciona struktura zaposlenika 3. Sustav financiranja 4. Broj slučajeva po izvršitelju 5. Broj angažiranih dodatnih stručnjaka 6. Sustav upravljanja i nadzor nad radom 7. Broj NVO kojima je povjereno pružanje usluga – tipovi usluga, 8. Licenciranje centara za socijalnu skrb i NVO sa ovlaštenjima i supervizija (sustav stručne podrške) 9. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 10. Broj podnesenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata 		

M. PRIPADNOST SOCIJALNOJ MREŽI (formalne i neformalne skupine) kulturne , športske i rekreativne aktivnosti		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvještajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Istraživanje o broju djece uključene u kulturne, športske, umjetničke, znanstveno-istraživačke udruge i dr. 2. Istraživanje o broju djece uključene u druge civilne asocijacije i udruge (sekte, vjerske i manjinske zajednice); 3. Broj športsko-rekreativnih objekata u jednoj općini; 4. Broj uključene djece u športsko-rekreativne aktivnosti; 5. Broj škola koje raspolažu sa objektima za rekreativne aktivnosti KVALITATIVNI: 1. Način financiranja rada ovih objekata i dostupnost djeci (besplatno ili uz naknadu);	Ministarstva obrazovanja i športa	
Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica 1. Broj izvještajnih jedinica (entiteta i BD BIH) 2. Kvalifikaciona struktura zaposlenika (nadležnih organizacionih jedinica) 3. Sustav financiranja 4. Broj slučajeva po izvršitelju 5. Broj angažiranih dodatnih stručnjaka 6. Sustav upravljanja i nadzor nad radom 7. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspeksijski uvid prema vrsti prekršaja 8. Broj podnesenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

N.OSTVARIVANJE TEMELJNIH GRAĐANSKIH PRAVA prijava u matricu rođenih i zdravstveno osiguranje, državljanstvo i dr.		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvršajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Istraživanje o broju djece neupisanih u matricu rođenih 2. Broj obitelji i djece koji imaju neriješen status državljanstva 3. Broj djece azilanata i prognanika u BiH 4. Broj djece azilanata i prognanika u BiH uključene u obrazovni sustav 5. Broj slučajeva kada je djeci ograničena sloboda kretanja (neizdavanje putne isprave zbog nesuglasnosti drugog roditelja) 6. Broj djece i obitelji sa djecom azilanata i prognanika koji su pokriveni zdravstvenom zaštitom 7. Broj djece smještene u azilantske i imigracijske centre	1. Ministarstva pravde/pravosuđa 2. Ministarstva unutarnjih poslova 3. Ministarstva sigurnosti 4. MLJPI BIH	
Procjena kapaciteta izvršajnih jedinica: 1. Broj izvršajnih jedinica (entiteti i BD BIH) 2. Kvalifikaciona struktura zaposlenika (nadležnih organizacionih jedinica) 3. Sustav financiranja 4. Broj slučajeva po izvršitelju 5. Broj angažiranih dodatnih stručnjaka 6. Sustav upravljanja i nadzor nad radom 7. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 8. Broj podnesenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

VII. OPĆI POKAZATELJI O POLITIKAMA ZA DJECU BOSNE I HERCEGOVINE

Kako bi se na najjednostavniji način izvršila identifikacija općih indikatora socijalne uključenosti (isključenosti) potrebno je u obzir uzeti temeljne pokazatelje vezane za strateško planiranje, te analizirati i pratiti ostvarenje ključnih pokazatelja koje definiramo kroz traženje odgovora na sljedeća pitanja:

- 1.) *Koja su prioritetna pitanja sadržana u okviru državnih i entitetskih strategija, sadržaj društvenih reakcija koje se odnose na djecu u BiH?*
- 2.) *Potrebno je odgovoriti na pitanje da li postoji plan kojim će se osigurati da organizacije civilnog društva koje se bave zaštitom rizičnih skupina djece sudjeluju u izradi indikatora društvene uključenosti koji su prilagođeni kontekstu Bosne i Hercegovine?*
- 3.) *Da li će Bosna i Hercegovina riješiti stalni nedostatak finansijskih sredstava i proširiti obujam statističkih podataka, kako bi se ispunili zahtjevi koji će omogućiti usporedive analize indikatora društvene uključenosti, te da li je moguće povećati broj i poboljšati kvalitetu statističkih podataka osoba koje su disegregirane po spolu za osjetljive skupine stanovništva u okviru svih relevantnih tema?*
- 4.) *Da li je moguće provesti više longitudinalnih istraživanja o indikatorima društvene isključenosti/ uključenosti u skorijoj budućnosti?*

INDIKATORI:

1. Naziv strateškog dokumenta	2. Institucija nadležna za praćenje i koordinaciju i vrijeme realizacije	3. Financiranje	4. Sektori djelovanja i institucije uključene u implementaciju	5. Opis glavnih ciljeva i sadržaja strateških mjera
Uključenost civilnog društva i akademske zajednice Izveštaji u sjeni	Sustav monitoringa i praćenje	8. Način javne promocije	9. Pokazatelji o statističkim indikatorima koji se koriste u svrhu praćenja dokumenta	10. Podaci o provedenim istraživanjima vezanim za praćenje problema i ciljeva utvrđenih u okviru strateških dokumenata
11. Podaci o objavljenim analitičkim i statističkim izvješćima	12. dopuniti...	13.	14.	15.

Smanjenje siromaštva je definirano kao vodeći prioritet cjelokupnog reformskog procesa zemlje, iako socijalna kohezija još uvijek nije relevantna za neophodne i uspješne demokratske reforme u Bosni i Hercegovini. Ako se uzme u obzir višestruka bh. tranzicija (ratne posljedice, demokratizacija društva, te ekonomska tranzicija), sastavni dio oporavka Bosne i Hercegovine postaje najvažniji strateški pravac povezan sa pristupom socijalne uključenosti, jer stavlja naglasak na potrebu da se izađe iz začaranog kruga siromaštva koji prijete ugroženim skupinama i sputava jednak pristup temeljnim ljudskim pravima ovih skupina.

Sve analize koje se odnose na zainteresirane ciljane (marginalizirane) skupine stanovništva ukazuju na to da i one moraju biti uključene u najvećoj mogućoj mjeri od samog početka (participativnost). Ovaj pristup se može testirati i kroz transparentan i ciljani konzultativni proces kroz Otvorenu metodu konzultacija (OMK). Više je nego očigledno da je potrebno da agencije za statistiku prošire svoja istraživanja, ali ostaje pitanje osiguranja finansijskih sredstava. U Bosni i Hercegovini su rađena istraživanja UN Agencije (UNDP-a) na temelju Milenijumskih razvojnih ciljeva i istraživanja Direkcije za ekonomsko planiranje BiH, gdje je provedena anketa o životnom standardu građana, ali je očigledno da postoji niz nedostataka u pogledu tipa i opsega podataka koji su trenutno raspoloživi u Bosni i Hercegovini. Najuočljiviji je nedostatak podataka u pogledu namjere da se izradi i prati „*Strategija socijalnog uključivanja na razini Bosne i Hercegovine*“, te problem kako da se harmoniziraju podaci iz entiteta i Brčko distrikta BiH koji su neophodni za sakupljanje informacija o tipičnim parametrima društvene uključenosti sukladno standardima EU.

Praćenje istog uzorka ljudi tokom duljeg perioda (dulje od dvije godine) omogućava usporednu analizu čimbenika koji doprinose promjenama njihove situacije. Preporučljivo je započeti analize na temelju kojih bi se promatrale kvalitativne promjene kod ciljanih grupa stanovništva koje su društveno isključene (*kao što su djeca koja su isključena ili su pod rizikom od društvene isključenosti*), kako bi se ocijenio stupanj u kojem su određene intervencije uspjele da poboljšaju njihovu situaciju.

Na primjer, nije dovoljno samo analizirati koliko je djece izloženo siromaštvu, već i analizirati da li se i u kojoj mjeri stupanj zaposlenosti i društvene uključenosti promijenio tokom određenog perioda i koji čimbenici su naročito utjecali na takvu promjenu. Moguće je da ovakvi podaci već postoje, međutim potrebno je više podataka kako bi se izradila sveobuhvatna evaluacija tipova programa koji su najdjelotvorniji. *Longitudinalni podaci predstavljaju standard u ECHP (Istraživanje European Community Household Panel), a danas i EU SILC (Istraživanje EU o dohotku i životnim uvjetima/EU Statistics of Income and Living Conditions – EU SILC).*

Eksperti socijalne politike generalno se slažu da su pitanje roda i dobi (stare osobe), diskriminacije i dohodnog siromaštva višesektorske teme, kada je u pitanju analiza društvene isključenosti marginaliziranih skupina stanovništva. Laken indikator generalno daju statističke podatke po godištu i spolu za gotovo sve stavke, zbog čega je veoma važno **integriranje pitanja roda u institucionalne tokove.**

VIII. DEFINICIJE, IZRAZI I TERMINI KORIŠTENI U OKVIRU SMJERNICA

Ključni termini koji se koriste u Smjernicama često se različito razumiju. Kako bi se ujednačio tekst i osiguralo istovjetno razumijevanje, koristimo značenje sljedećih definicija kako slijedi: definicije siromaštva, društvene isključenosti i društvene uključenosti iz Zajedničkog izvješća Europske komisije o društvenoj uključenosti, 2004¹⁸:

SIROMAŠTVO - Ljudi se smatraju siromašnim ukoliko su njihovi prihodi ili sredstva nedovoljno velika da sebi osiguraju standard života koji se smatra prihvatljivim u društvu u kojem žive. Kao posljedica siromaštva, oni mogu iskusiti mnogostruke prepreke uslijed nemogućnosti zapošljavanja, niskih prihoda, loših stambenih uvjeta, neadekvatne zdravstvene zaštite i neadekvatnog pristupa obrazovanju, kulturi, športu i rekreaciji. Oni su često isključeni i marginalizirani u pogledu aktivnosti (ekonomskih, društvenih i kulturnih) koje se smatraju standardom za druge ljude, a njihov pristup temeljnim pravima često je ograničen.

DRUŠTVENA ISKLJUČENOST - Društvena isključenost je proces u kojem su određene skupine stanovništva gurnute na marginu društva. Nemogućnost njihovog potpunog učešća u društvu je posljedica siromaštva, neadekvatnog obrazovanja ili drugih znanja, ili je rezultat diskriminacije. Ovo ih sprečava da sebi osiguraju posao, prihode ili obrazovanje, kao i da budu dio mreža i aktivnosti u društvu i zajednici. Njihov pristup vlasti i tijelima koja donose odluke je ograničen, zbog čega se osjećaju nemoćnim da vrše kontrolu nad odlukama koje utječu na njihov svakodnevni život.

SOCIJALNA ISKLJUČENOST - Proces u kome su određeni pojedinci gurnuti na margine društva i spriječeni da svojim punim kapacitetima učestvuju u ekonomskim, društvenim i kulturnim tokovima.

DRUŠTVENA INKLUZIJA - Društvena inkluzija je proces koji osigurava da stanovništvo koje je pod rizikom od siromaštva i društvene isključenosti dobije mogućnosti i sredstva koja su neophodna za cjelovito učešće u ekonomskom, društvenom i kulturnom životu, i da dostigne životni standard i blagostanje koje se smatra uobičajenim u društvu u kojem žive. Ovaj proces osigurava veće učešće u procesu donošenja odluka koje utječu na njihov život.

SOCIJALNA UKLJUČENOST- afirmativna aktivnost na promjeni uvjeta koji su doveli do socijalne isključenosti, ali se njihovo pobliže određivanje značajno razlikuje u definicijama pojedinih organizacija.

DEFINICIJA DJETETA - Konvencija o pravima djeteta, u članku 1, definira dijete kao svaku osobu „mlađu od 18 godina, osim ako se zakonom koji se primjenjuje na dijete granica punoljetstva ne odredi drugačije“.

SIROMAŠTVO - Ljudi se smatraju siromašnim ukoliko su njihovi prihodi ili sredstva nedovoljno velika da sebi osiguraju standard života koji se smatra prihvatljivim u društvu u kojem žive.

JIM – Zajednički memorandum o socijalnom uključivanju (Joint Memorandum on Social Inclusion)

LOŠI UVJETI STANOVANJA - Prenaseljenost (najmanje dvije osobe u sobi, cjelokupni životni prostor je manji od 15 kvadratnih metara po odrasloj osobi i 8 kvadratnih metara po djetetu), nedovoljna opremljenost (bez toaleta i/ili kupatila, grijanje na štednjak ili bez grijanja), nesiguran status – barem dvije negativne stavke od navedenih;

APSOLUTNI NEDOSTATAK SREDSTAVA - jedan topli obrok dnevno, odvojena soba za svakog ukućana, opremljenost toaletom, kupatilom, telefonom, automobilom, televizorom u boji, automatskim strojem za pranje rublja, jedan godišnji odmor, najmanje 1.000 KM mjesečne uštede – nedostatak najmanje pet od navedenih stavki kvalificiraju se kao apsolutna uskraćenost;

18 *Joint Report on Social Inclusion 2004, Social Security and Social Integration*, strana 10.

NEPOVOLJNI ŽIVOTNI UVJETI - nedostatak sredstava i najmanje osam od narednih stavki kvalificiraju se kao uskraćenost – dom koji ima vrt, terasu, prijatan pogled, perilica posuđa, videorekorder, računalo, redovita kupovina nove odjeće, zamjena istrošenog namještaja, redovita kupovina štampe, ugošćavanje prijatelja jednom mjesečno, posjeta restoranu jednom mjesečno.

IX. DODACI

Stručna grupa za izradu Smjernica za prepoznavanje socijalno isključenih kategorija djece u Bosni i Hercegovini:

Saliha Đuderija	Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH
Milena Jurić	Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH
Ermin Terko	Ministarstvo civilnih poslova BiH
Snježana Brčkalo	Ministarstvo civilnih poslova BiH
Elizabeta Lukačević	Biro za ljudska prava Tuzla
Fatima Fazlović	Centar za socijalni rad - Brčko
Emir Vajzović	Fakultet političkih nauka u Sarajevu
Vesna Varunek	Medicinski fakultet Sveučilišta u Mostaru
Ljubica Dorontić	Centar za socijalni rad Banja Luka
Ivana Zečević	Filozofski fakultet Banja Luka, Odsjek za psihologiju

Podršku Stručnoj grupi su pružili:

Sadžida Salkić, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH

Adnan Jasika, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH

Mirela Ibrahimagić, Direkcija za ekonomsko planiranje BiH

**СМЈЕРНИЦЕ ЗА ПРЕПОЗНАВАЊЕ СОЦИЈАЛНО
ИСКЉУЧЕНИХ КАТЕГОРИЈА ДЈЕЦЕ
У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ**

МЕЂУНАРОДНИ ИЗВОРИ ПРАВА

Издавач:

Министарство за људска права и избјеглице БиХ

Лектор:

Злата Смајић

Продукција:

FLAX; d.o.o.

Тираж:

50 примјерака

Сарајево, 2012. год.

Штампање ове публикације је омогућио УНИЦЕФ уред за БиХ у оквиру пројекта „Јачање система социјалне заштите и инклузије дјече у Босни и Херцеговини“ (СПИС)

Ова публикација је припремељена уз помоћ Еуропске Уније. Садржај ове публикације представља гледиште издавача и ни на који начин не може рефлектовати ставове Еуропске Уније или УНИЦЕФ-а.

Садржај

I УВОД	5
II НАМЈЕНА СМЈЕРНИЦА	7
III МЕТОДОЛОГИЈА ИЗРАДЕ	9
IV ПОЛАЗНИ ОСНОВ ЗА СМЈЕРНИЦЕ	11
4.1. Дефиниција дјетета	11
4.2. Обавеза осигуравања развојних потреба дјеце у различитим секторима заштите у БиХ	12
V СМЈЕРНИЦЕ- ОСНОВЕ ЗА ДЕФИНИСАЊЕ ИНДИКАТОРА.....	15
5.1. Појмовно препознавање социјалне искљученост /укључености	15
5.2. Интердисциплинарни приступ <u>проблему</u> социјалне укључености	16
5.3. Социјална искљученост у националном контексту – бх. специфичности.....	18
5.4. Вишедимензионалност индикатора.....	19
VI ОПШТЕ СМЈЕРНИЦЕ ЗА СЕКТОРСКЕ ИНДИКАТОРЕ.....	20
6.1. Искључена дјеца.....	21
6.2. Дјеца под ризиком искључености.....	21
VII ОПШТИ ПОКАЗАТЕЉИ О ПОЛИТИКАМА ЗА ДЈЕЦУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ	32
VIII ДЕФИНИЦИЈЕ, ИЗРАЗИ И ТЕРМИНИ КОРИШТЕНИ У ОКВИРУ СМЈЕРНИЦА	34
IX ДОДАЦИ.....	35

Као чланица Уједињених Нација, Босна и Херцеговина је преузела у свој правни поредак у складу са Уставом БиХ¹ више међународних извора који се односе на заштиту дјече као што су:

- a) Конвенцију о правима дјетета, ("Службени лист РБиХ", број 25/93- Међународни уговори),
- b) Факултативни протокол уз Конвенцију о правима дјетета о продаји дјече, дјечијој проституцији и порнографији, који се примјењује на основу Одлуке о ратификацији ("Службени гласник БиХ", број 5/02- Међународни уговори),
- c) Факултативни протокол уз Конвенцију о правима дјетета о учешћу дјече у оружаним сукобима, ("Службени гласник БиХ", број 5/02- Међународни уговори),
- d) Протокола за спречавање, заустављање и кажњавање трговине људима, нарочито женама и дјецом, којим се допуњује конвенција УН-а против транснационалног организованог криминала, ("Службени гласник БиХ" бр. 3/02- Међународни уговори),
- e) Европске конвенције о обештећењу жртава кривичних дијела насиља, ("Службени гласник БиХ", број 4/05 - Међународни уговори), примјењује се од 14. 04. 2005. године,
- f) Конвенције о укидању свих облика дискриминације жена, ("Службени лист Р БиХ", број 25/93),
- g) Европске конвенције за превенцију тортуре, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања, која је ступила на снагу 01.11.2002. године и
- h) Конвенције о забрани и тренутној акцији на елиминацији најтежих облика рада дјече бр.Ц182 ("Службени гласник БиХ" број 3/01- Међународни уговори).

На основу члана 44. Конвенције о правима дјетета и њеним факултативним протоколима а у сврху прикупљања података о дјечи у Босни и Херцеговини ради испуњавања међународних обавеза и извјештавања, и у складу са чланом 12. Закона о министарствима и другим органима управе Босне и Херцеговине, министар за људска права и избјеглице Босне и Херцеговине донио је:

СМЈЕРНИЦЕ ЗА ПРЕПОЗНАВАЊЕ СОЦИЈАЛНО ИСКЉУЧЕНИХ КАТЕГОРИЈА ДЈЕЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

I УВОД

Смјернице за препознавање социјално искључених категорија дјече у Босни и Херцеговини (у даљем тексту: Смјернице) припремљене су у циљу успостављања редовног праћења степена социјалне искључености (укључености) дјече, посебно ради унапређења процеса интерсекторске сарадње институција и организација надлежних за бригу о дјечи у Босни и Херцеговини. Израдом ових Смјерница намјеравамо побољшати испуњење међународних обавеза Босне и Херцеговине у сектору социјалне заштите дјече, али и у свим другим релевантним областима које се односе на успостављање адекватних капацитета за заштиту и добробит дјече уопште.

Један од основних разлога за израду овог документа били су и тренутни показатељи о појави социјалне искључености дјече и друштвеној реакцији на ту појаву у Босни и Херцеговини. Показатељи су прикупљени и анализирани у оквиру програма „*Јачање система социјалне заштите и инклузије дјече у Босни и Херцеговини*“ (у даљем тексту: СПИС Програм) којег заједнички проводе надлежна министарства у БиХ у сарадњи са Уредом дјечјег фонда Уједињених Нација (УНИЦЕФ) у Босни и Херцеговини.²

Поред показатеља прикупљених у оквиру СПИС програма кориштени су материјали који шире

¹ Анекс I Устава БиХ, тачка 12

² SPIS програм (Social Protection and Inclusion Systems) је вишегодишњи, интердисциплинарни програм унапређења система социјалне заштите Босне и Херцеговине на свим нивоима власти јачањем програмског оквира и капацитета за социјалну заштиту и инклузију дјече којима располажу пружатељи социјалних услуга, са посебним нагласком на примјени приступа заснованог на потребама и људским правима SPIS програм, у партнерству, имплементирају UNICEF, Министарство цивилних послова БиХ, Министарство за људска права и избјеглице БиХ, Министарство здравља и социјалне заштите РС, Федерално министарство рада и социјалне политике, Министарство просвјете и културе РС, Федерално министарство здравства, Федерално министарство образовања и науке, Дирекција за економско планирање БиХ, Влада Дистрикта Брчко, те специјализоване НВО.

излажу искуства стручњака, који раде са дјецом (извори података: извјештаји, анализе надлежних институција, невладиних и међународних организација), а у којима се указује на одређене проблеме и недостатке у пракси који умањују ефикасност надлежних служби те негативно утичу на квалитет заштите дјече. Већина анализа из владиног, али и невладиног сектора, указује да надлежни службеници и професионалци немају довољно сазнања и података о проблему социјалне искључености дјече, те да у пракси не примјењују стандардизоване моделе праћења и идентификације ових категорија дјече. Уопштено гледано, оцјењено је да је слаба повезаност и сарадња појединих система, установа и организација, које имају улогу и одговорност друштвене бриге о дјечи у Босни и Херцеговини.

Смјернице су, ради тога, практично намјењене структурама социјалне заштите, образовања и здравства, полиције и павосуђа како би професионалци из ових области добили додатне информације о појави и проблему социјалне искључености дјече у Босни и Херцеговини, односно корисне смјернице у сврху изградње модела системске сарадње, чиме би се олакшало препознавање **социјално искључене тј. угрожене дјече**.

У правном смислу основно полазиште за израду Смјерница проналазимо у најважнијем **праву дјетета „право на живот и развој“**. Са друге стране полазимо од негативних појава, од тога да сви облици злоупотреба, насиља, злостављања или занемаривања дјече, стварно и практично вишеструко угрожавају или нарушавају физички и лични интегритет дјетета и онемогућавају оптимални развој те повређују основна људска права дјетета те чињенице да уколико држава не успостави **адекватан систем за препознавање социјално искључене тј. угрожене дјече** не може адекватно дјеловати у циљу њихове заштите.

У практичном смислу полазимо од тога да заштита права дјече подразумјева, **разноврсне друштвене активности усмјерене на спречавање свих негативних појава**, као и организовање и непосредно провођење заштитних интервенција у конкретним случајевима постојања било којег облика социјалне искључености дјече.

Као полазну основу такође смо узели чињеницу да социјална искљученост дјече јесте појава на коју утичу сложени социјални, друштвени, културолошки и економски фактори. Социјална искљученост је феноменолошки разноврсна и производи комплексне посљедице које **се могу и требају мјерити**. **Све наведено** опредјељује нас да утврдимо основне индикаторе социјалне искључености те усвојимо планове и програме за различите активности које укључују дефинисање индикатора социјалне укључености како би се у Босни и Херцеговини оквирно **креирао начин праћења степена заштите дјечијих људских права**, односно елементи за провођење **реформе система социјалне заштите дјече и њихових породица** у Босни и Херцеговини генерално и практично на нивоу ентитета и Брчко дистрикта БиХ.

Смјерницама заговарамо вишеструку и диференцирану друштвену реакцију. Овај приступ је заснован на чињеници да добар систем заштите дјече треба да обухвати:

- различите нивое превенције,
- откривање (препознавање) и испитивање случајева социјалне искључености,
- те подузимање адекватних мјера за њено превладавање и укључивање дјетета у друштвене токове у складу са његовим потребама.

У том смислу, систем укључивања дјетета базиран је на активностима више институционалних система као што су: образовање, здравство, социјална заштита, полиција и правосуђе и др.³

³ У овом материјалу се нисмо бавили додатним системима који третирају дјечу.

II НАМЈЕНА СМЈЕРНИЦА

Овим Смјерницама наглашавамо потребу реализације слједећих активности:

а) Увођење редовног праћења социјалне (искључености) тј. укључености у земљама које нису чланице ЕУ, као што је Босна и Херцеговина.

Стварање услова за јединствено праћење социјално искључених категорија дјеце у Босни и Херцеговини и основа за креирање система праћења који се лако може ускладити са европским оквиром. У односу на идентификоване потребе и затечено стање у Босни и Херцеговини већ дуго постоји потреба за дефинисањем **основног оквира за препознавање и идентификовање оквирних индикатора за дјецу**, као и за остале социјално искључене категорије у БиХ, заснованом на Отвореном методу координације (ОМК) утврђеном у земљама Европске Уније.

б) Унапређење интесекторске сарадње за добробит дјеце у БиХ која је кључна активност коју су обавезне обезбједити све земље у складу са европским документом названим „Европа по мјери дјетета“, а посебно са Конвенцијом о правима дјетета али и са другим међународним изворима. Дефинисање основних и оквирних елемената за развој и унапређење сарадње надлежних институција за заштиту дјеце је неопходна активност коју је потребно што прије завршити у Босни и Херцеговини. Иако у Босни и Херцеговини већ постоје одређени облици сарадње (кроз заједничка статистичка истраживања, која проводе тијела надлежна за статистичка истраживања и сл., те кроз сарадњу институција на нивоу БиХ и ентитета) јасно је уочено да у постојећим системима треба обезбједити **бољу, одрживу и континуирану размјену информација, засновану на утврђеним оквирима и процедурама како би се унаприједио систем препознавања социјално искључених категорија дјеце у различитим секторима заштите дјеце** у Босни и Херцеговини као што су:

- здравствена заштита,
- социјална заштита,
- образовање, предшколско, основно, средње и високо,
- полиција и правосуђе.

У циљу прикупљања информација ради испуњавања међународних обавеза, и извјештавања према надлежном Комитету, у оквиру Министарства за људска права и избјеглице БиХ биће сачињен посебан упитник заснован на утврђеним оквирима за препознавање социјално искључених категорија дјеце у Босни и Херцеговини и овим Смјерницама, по коме ће извјештавати сви сектори заштите дјеце на нижим нивоима власти у Босни и Херцеговини, те исте достављати МЉПИ.

ц) Обавеза испуњавања међународних обавеза које се односе на заштиту дјеце

Босна и Херцеговина је дужна примјењивати међународно право по основу чланства у Организацији Уједињених Нација (ОУН или УН- извори) и чланства у Вијећу Европе те по основу обавеза насталих по основу одлуке за чланством у Европску Унију, тј. европске правне изворе, настале унутар Европске Уније који су успоставиле земље чланице Европске Уније, познатији као ЕУ извори или *acquis communautaire*.⁴ Босна и Херцеговина као и остале земље чланице и потписнице, у погледу обавеза које су утврђене у оквиру међународних извора права (конвенција, протокола, уговора, пактова и др.) према међународном праву обавезује се да испуни три услова а то су:

- 1) осигурање административних и других мјера у циљу имплементације ратификованих конвенција, протокола и уговора;
- 2) да своје национално законодавство усклади са свим прихваћеним међународним стандардима у свим областима које третирају ратификоване конвенције, протоколи и уговори;
- 3) затим да предузму све друге одговарајуће мјере за имплементацију ратификованих конвенција, протокола и уговора.

⁴ *Анекс I Устава БиХ, тачка 12*

д.) Обезбјеђивање практичне примјене основних принципа садржаних у међународним изворима

Конвенције, протоколи и међународни уговори представљају универзални правни механизам за уједначавање правне праксе, земаља чланица ВЕ, ЕУ и УН-а због чега су и у области заштите дјецe, незамјењив правни извор.

Као најважнији извор за израду ових Смјерница узели смо Конвенцију о правима дјетета из 1989. године у којој се говори, прије свега, о обавезама одраслих у односу према дјетету као и о обавезама надлежних државних институција у погледу заштите дјетета. То је први документ у којем се дјетету приступа као субјекту с правима, а не само као особи која треба посебну заштиту. Због тога је Одбор за права дјетета УН-а идентификовао четири општа принципа на којима се заснивају сва права садржана у Конвенцији о правима дјетета која преузимамо као основни принципи Смјерница:

- 1) Принцип недискриминације;
- 2) Дјеца имају право на живот и развој у свим видовима живота, укључујући физички, емотивни, психосоцијални, когнитивни, друштвени и културни развој;
- 3) При доношењу свих одлука или извршењу поступака који утичу на дијете, или на дјецу као групу, најважнија мора бити добробит дјетета. То се односи како на одлуке које доносе владина, управна или законодавна тијела, тако и на одлуке које доноси породица;
- 4) Дјеци се мора омогућити да активно судјелују у рјешавању свих питања која утичу на њихов живот и допустити им слободу изражавања мишљења.

Поред основних принципа узели смо генерално у обзир да су у Лисабону марта 2000. године, земље чланице ЕУ потврдиле своју посвећеност “**одлучном дјеловању у правцу искорјењивања сиромаштва до 2010. године**”⁵, што је такође опредјељење свих нивоа власти у Босни и Херцеговини, због чега требамо искористити већ стечена искуства европских земаља у овој области.

У складу са овим, свака земља чланица ЕУ обавезала се да ће израдити свој **План акције друштвене укључености**, и до сада су у три наврата припремљени извештаји о примјени дефинисаних Плана акције: 2001-2003, 2003-2006 и 2006-2008. године. Земље чланице ЕУ постигле су договор о изради **Националних планова акције (НПА)** друштвене укључености као важном инструменту Лисабонске стратегије економског раста и запошљавања, са циљем праћења земаља чланица у борби против сиромаштва и побољшању друштвене кохезије. Коришћењем **Отвореног метода координације (ОМК)**, земље чланице дефинисале су три свеобухватна циља које процеси социјалне заштите и друштвене укључености треба да промовишу:

- 1) Социјална кохезија, једнакост мушкараца и жена и једнаке могућности за све кроз адекватне, приступачне, финансијски одрживе, прилагодљиве и ефикасне системе социјалне заштите и политику друштвене укључености;
- 2) Дјелотворна и међусобна интеракција између лисабонских циљева већег економског раста, већег броја и квалитетнијих послова и веће социјалне кохезије;
- 3) Добро управљање, транспарентност и укључивање заинтересованих страна у изради, примјени и праћењу политика⁶.

Дакле у сврху усаглашавања Смјерница говоримо о ЛАКЕН ИНДИКАТОРИМА, који дефинишу скуп од 18 статистичких показатеља социјалне искључености, као оквир за праћење стања на нивоу земаља ЕУ у четири важне димензије: **финансијско сиромаштво, запосленост, здравље и образовање.**

Увођењем систематског праћења социјалне искључености у земљама које нису чланице ЕУ, као што је Босна и Херцеговина, даће основу за израду **Заједничког меморандума о социјалном укључивању (Јоинт Меморандум он Социал Инцлусион –ЈИМ).**

⁵ Implementation and Update on 2003-2005 NAPs/inclusion and Update Reports on 2004-2006 NAPs/inclusion.

⁶ Ibid.

Потребно је посебно нагласити да је основна улога овог документа да припреми земљу кандидата за њено пуно учешће у *Отвореном методу координације за социјалну заштиту и социјалну инклузију*, њено приступање ЕУ, креирање система за именовање главних изазова који се односе на борбу против сиромаштва и социјалне искључености, приказ главних стратешких мјера које се предузимају како би се заједнички циљеви ЕУ превели у националне политике, идентификовање кључних стратешких проблема за праћење и процјену стања у овом случају у области заштите дјецe у Босни и Херцеговини.

Закључујемо да национална методологија праћења треба истовремено да обезбједи упоредивост основних показатеља стања социјалне укључености у држави са стањем у земљама чланицама ЕУ и земљама које су у процесу приступања ЕУ.

У контексту наведених обавеза у Босни и Херцеговини неопходно је, када говоримо о политикама према дјеци, да се ради предузимања ефикаснијих мјера, побољшања социјалне укључености дјецe у Босни и Херцеговини повежу наше активности са већ донесеним и новим развојним стратегијама у Босни и Херцеговини и дефинише минимум активности у најбољем интересу дјецe у Босни и Херцеговини.

III МЕТОДОЛОГИЈА ИЗРАДЕ

У сврху израде ових Смјерница кориштени су међународноправни извори и бх. закони који се односе на права дјецe.⁷

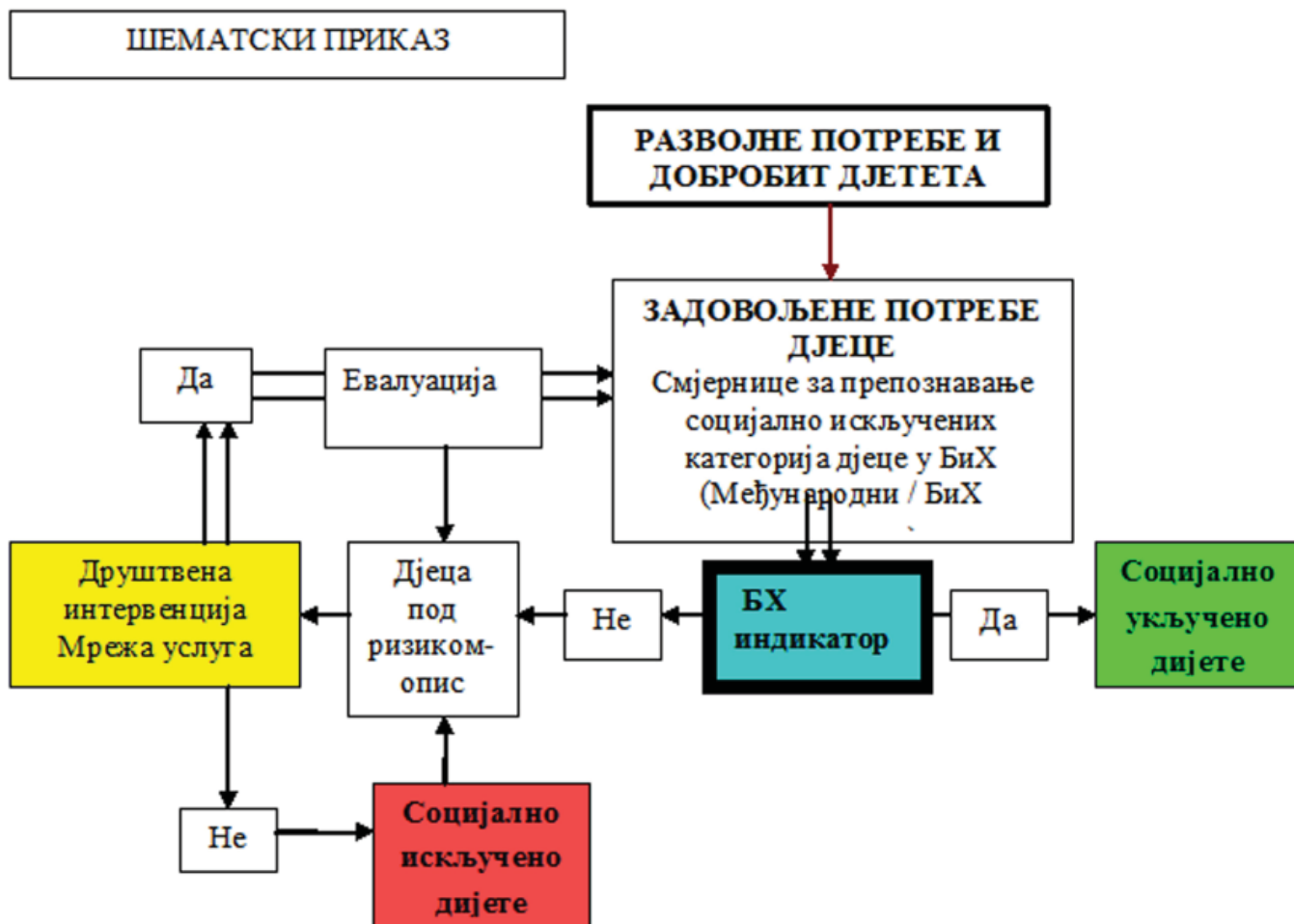
Различите индикаторе социјалне искључености, раздвојили смо према секторима заштите како је то утврђено у оквиру Конвенције о правима дјетета УН која обавезује земље чланице да обезбједи адекватну социјалну и породично-правну заштиту, здравствену заштиту, задовољење образовних потреба, грађанска права и све друге посебне облике заштите дјетета.

Основни облици заштите дјецe предложени су за оквирни и усмјеравајући стандард, који се дијели на: опште индикаторе релевантне за БиХ, те посебне, односно секторске индикаторе релевантне за садашње стање у области заштите дјецe у Босни и Херцеговини.

Овим документом промовишемо приступ који се примарно заснива на систему праћења развојних потреба дјецe, приступу развијеном на основу индикатора дефинисаних на основу међународних стандарда и бх. закона.

Како би се олакшала примјена Смјерница, креиран је шематски приказ који дефинише правце заједничког дјеловања надлежних институција које су одговорне за обезбјеђивање заштите дјецe у Босни и Херцеговини.

⁷ У додатку овог документа набројани су сви кориштени међународни извори и бх. закони

У складу са дефинисаном ШЕМОМ, анализом најважнијих питања везаних за права, обим и квалитет заштите дјеце у Босни и Херцеговини, образложен је двосмјерни приступ (двосмјерни **индикатори**) у циљу лакшег препознавања социјално искључене/укључене дјеце.

Овим Смјерницама предлаже се примјена *Отвореног метода координације (ОМК)* за мјерење стања у области заштите дјеце кориштењем минималаног броја индикатора ***од стране*** надлежне институције и професионалца како би се на заједничким основама препознале социјално искључене групе дјеце, што не искључује обавезу професионалаца да користе мноштво других показатеља у најбољем интересу дјетета.

IV ПОЛАЗНИ ОСНОВ ЗА СМЈЕРНИЦЕ

4.1. Дефиниција дјетета

У духу Конвенције о правима дјетета битно је нагласити да се дјететом сматра лице од рођења до законског пунољетства (до навршене 18. године живота). Конвенција о правима дјетета, у члану, дефинише дијете као сваку особу „млађу од 18 година, осим ако се законом који се примјењује на дијете граница пунољетства не одреди другачије“.

У контексту социјално искључених група дјеце и дјеце под ризиком важно је напоменути да Конвенција о правима дјетета обавезује државе потписнице да признају право сваког дјетета на стандард живота који је адекватан за физички, психички, духовни, морални и друштвени развој дјетета.⁸ Иако је у БиХ, на свим нивоима и административним јединицама у протеклом периоду усвојен већи број закона чији је циљ обезбјеђивање боље имплементације Конвенције о заштити дјетета, ипак, Комитет о правима дјетета је изразио евидентну забринутост у вези с тим да специфична политичка и административна структура БиХ може представљати препреку изради и имплементацији кохезионих државних политика, те свеобухватних и усклађених закона који би били у пуној сагласности са принципима и одредбама Конвенције. Због тога је Комитет препоручио да БиХ *“настави улагати напоре у циљу обезбјеђивања јединствене примјене принципа и одредаба Конвенције у цијелој земљи и да убрза процес усвајања закона који се тренутно налазе у фази провјере”*.⁹

У законодавству Босне и Херцеговине које разним законима у различитим административним јединицама слично дефинише, односи се и омогућава остваривања права, можемо рећи да је заједничко на цијелом територију БиХ да се лице млађе од 14 година сматра дјететом, те да је лице са навршених 18 година пунољетна.¹⁰

У погледу кривичног законодавства, одредбама Кривичног закона БиХ, Кривичног закона ФБиХ и Кривичног закона Брчко дистрикта дијете је лице која није навршило 14 година, а малољетник лице која није навршило 18 година. Кривични закон РС не садржи дефиницију дјетета и малољетника, али прописује да се према малољетнику који у вријеме извршења кривичног дјела није навршио 14 година живота (дијете) не могу примјенити кривичне санкције. Кривично-процесно законодавство дефинише постојање кривичне одговорности малољетника уколико је исти у вријеме извршења кривичног дјела навршио 14 година (БиХ, ФБиХ, РС, БД).

Породично законодавство (БиХ, ФБиХ, РС, ДБ) на сличан начин наводи да се пунољетство стиче са навршених 18 година живота, када лице стиче и пословну способност, која се може стећи и раније: склапањем брака или ако је малољетно лице старије од 16 година постала родитељ, о чему одлучује суд у ванпарничном поступку, узимајући у обзир њену душевну зрелост.

У погледу законодавства о социјалној заштити, Закон о основама социјалне заштите, заштите цивилних жртава рата и заштите породице са дјецом ФБиХ дефинише дијете као особу до 18 година живота. Закон о социјалној заштити РС и Закон о социјалној заштити БДБиХ не дефинише појам дјетета нити малољетника у смислу његове животне доби, него само категорију малољетника која има одређена права (нпр. малољетник без родитељског старања или одгојно занемарен малољетник).

Законодавство о здравственом осигурању у Босни и Херцеговини је регулисано на нивоу ентитета и дистрикта: Закон о здравственом осигурању ФБиХ не дефинише појам дјетета него само осигураника. Осигураник може бити дијете које је навршило 15 година живота, односно старији малољетник до 18 година живота, а није завршио основно школовање или се по завршетку основног школовања

⁸ Види: Приручник: “Људска права за социјалне раднике у теорији и пракси”, OSCE БиХ

⁹ CRC/C/15/Add.260, Закључна разматрања Комитета о правима дјетета

¹⁰ Види: Кришић Зита, Љ. и други, *Анализа усклађености законодавства БиХ са конвенцијом о правима дјетета, Институција оумдсмена БиХ и Save the Children Norway, Сарајево 2009., стр. 9-23*

није запослио, под условом да се пријавио Заводу за запошљавање. Осигураник је и дијете од рођења, као и дјеца за вријеме редовног школовања у основним и средњим школама, односно током студирања на вишим и високим школама и факултетима који су држављани БиХ са пребивалиштем на територији ФБиХ, а нису здравствено осигурани као чланови породице осигураника, али најдуже до 26. године живота. Закон о здравственом осигурању РС даје изричиту дефиницију дјетета. Закон садржи одредбу према којој чланови уже породице осигураника имају право на здравствену заштиту, ако испуњавају услове из Закона, односно ако су дјеца на редовном школовању старости од 15. до 26. године живота или дуже, за вријеме проведено на лијечењу. На идентичан начин, као у ФБиХ, у Закону о здравственом осигурању БДБиХ регулисана су права дјетета на здравствено осигурање као члана породице осигураника, уколико се дијете налази на редовном школовању.

У области образовања, Оквирни закон о основном и средњем образовању у БиХ прописује да је дијете свако лице до навршене 18. године живота. Закон о основном образовању и васпитању РС и Закон о образовању у основним и средњим школама БДБиХ не дефинишу појам дјетета како то дефинише Конвенција о правима дјетета, али дефинишу животну доб до које траје основно образовање. Кантонални прописи у ФБиХ слично регулишу ову област.

Радно законодавство у БиХ не садржи дефиницију дјетета, међутим прописује старосну доб за закључење уговора о раду. Тако према Закону о раду РС уговор о раду не може закључити лице које није навршило 15 година живота и која нема општу здравствену способност. Закон о раду БДБиХ забрањује закључење уговора о раду са особом која није навршила 15 година живота и забрањује запошљавање малољетника уколико овлаштени љекар или медицинска установа нису издали потврду о тјелесној и психичкој способности, те уколико један или оба родитеља или законски заступник нису дали пристанак за његово запослење. Закон о раду ФБиХ прописује да се уговор о раду може закључити са малољетном особом старости од 15 до 18 година под условом да овлаштени љекар или надлежна здравствена установа потврди општу здравствену способност малољетника за обављање тих послова.¹¹

ПРЕТХОДНО ЈЕ ПОТРЕБНО РИЈЕШИТИ ОСНОВНА ПИТАЊА КОЈА СЕ ОДНОСЕ НА ДЕФИНИЦИЈЕ ДЈЕТЕТА У ОДНОСУ НА ЊЕГОВУ ДОБ И ПОТРЕБЕ У БХ. ЗАКОНОДАВСТВУ

Без обзира што је према бх. законима дјеци осигурано да уживају одређена права, те имају обавезе и одговорности, када су стекли одговарајуће услове (у односу на доб, право на рад, брак, родитељство, кривична и прекршајна одговорност, слобода кретања, здравствена и социјална заштита и др). Потребно је и ову дјецу без обзира на поменуто третирати као дјецу под ризиком ако су уочене одређене околности на основу којих можемо идентификовати да се ради о потенцијално социјално искљученој дјеци.

Ако узмемо у обзир да је опредјељење Босне и Херцеговине осигурање подршке дјеци тј. свим лицима до 18 године живота усмјеравамо нашу пажњу на основна питања разврстана према секторима заштите.

4.2. Обавеза осигуравања развојних потреба дјече у различитим секторима заштите у БиХ

Основне развојне потребе дјетета у БиХ осигуравају се у оквиру различитих система заштите дјече: здравствена заштита, образовање, социјална заштита и посебни облици заштите. У бх. контексту можемо мјерити потребе (укљученост) на основу којих се истовремено изводе индикатори искључености у оквиру сљедећих сектора:

¹¹ Кришић Зита, Љ. и други, *Анализа усклађености законодавства БиХ са конвенцијом о правима дјетета*, Институција оумдсмена БиХ и Save the Children Norway, Сарајево 2009., стр. 9-23

А - Здравствена заштита

Законом је здравствена заштита дефинисана као систем друштвених, групних и индивидуалних мјера, услуга и активности за очување и унапређење здравља, спречавање болести, рано откривање болести, благовремено лијечење, те здравствену његу и рехабилитацију, те примјену здравствених технологија. Услуге и активности здравствене заштите су засноване на научним доказима, а проводе се на сљедећим принципима: *приступачности, безбједности, правичности, ефикасности, свеобухватности, континуираности и сталног унапређења квалитета.*

Обезбјеђење највишег могућег нивоа здравља за све људе прокламовано је као општи циљ у Уставу Свјетске здравствене организације, укључујући и обезбјеђивање посебне заштите и унапређење здравља и благостања дјетета.

Одредбе Конвенције УН о правима дјетета (чл.24), којима се дјеци гарантује највиши могући стандард здравља и друштвене заштите, уграђене су у ентитетске законе и законе БД. Обавеза држава уговорница је да посвете посебну пажњу примарној здравственој заштити и превенцији, здравственом просвјешћивању и смањењу смртности дојенчади и дјеце, како ниједно дијете не би било лишено ефикасне здравствене заштите. У складу са дефинисаним основним стандардима у области здравствене заштите дјеце у БиХ потребно је примарно обезбједити реализовање сљедећих мјера:

1. признавање дјетету права на уживање највишег могућег нивоа здравља и на олакшице у погледу оздрављења и опоравка;
2. осигурање сваком дјетету права приступа здравственим службама;
3. смањење смртности новорођенчади и дјеце;
4. пружање потребне здравствене помоћи и здравствене његе сваком дјетету, посебно јачање примарне здравствене заштите;
5. сузбијање болести и неухрањености у оквирима примарне здравствене заштите примјеном лако доступне технологије, те осигурањем одговарајуће правилне прехране и питке воде, имајући на уму опасности и ризике од загађености околиша;
6. осигурање пренаталне и постнаталне здравствене заштите мајки;
7. побољшање мјера превенције ширењем основних спознаја о дјечијем здрављу и прехрани, предностима дојења, личној хигијени и чистоћи околиша те спречавању незгода свим дијеловима заједнице, посебно родитељима и дјеци;
8. развој превентивне здравствене заштите, савјетовалишта за родитеље те образовања и служби за планирање обитељи.
9. сузбијање и организирање традиционалних поступака који штете здрављу дјеце.

Б - Образовање дјеце

Конвенција о правима дјетета као и Оквирни закон (РС, ФБиХ и кантони) о основном и средњем образовању Босне и Херцеговине прописују да права дјетета која се односе на образовање, исправна брига за добробит његовог физичког и менталног здравља и безбједност у школама и на свим мјестима гдје се образује, имају првенство над другим правима.

Циљ је да се у оквиру сектора образовања сваком дјетету, без дискриминације, обезбједи адекватно васпитање и образовање што се може описати на сљедећи начин:

- 1) Обезбједити доступност свим облицима образовања укључујући и потребе дјеце са инвалидитетом,
- 2) Обезбједити сваком дјетету бесплатно основно образовање, а по могућности и средње образовање,
- 3) Обезбједити поштивање културног идентитета и језика,
- 4) Обезбједити равноправност полова и етничких, националних и вјерских особености,
- 5) Обезбједити слободу мишљења и изражавања.

Поред образовних потреба дјечије је потребно обезбједити и одговарајуће слободно вријеме те културне активности тако да се обезбједи дјечије права на:

- b) Развој дјечије личности, талента и менталних и физичких способности,
- c) Права дјетета на одмор и рекреацију.

Ц - Социјална заштита

Систем социјалне заштите осигурава јавну и солидарну друштвену помоћ појединцима и друштвеним групама којима је та помоћ најпотребнија. У односу на друге дијелове система социјалне сигурности, социјална заштита, требала би бити сектор који осигурава задовољавање основних животних потреба лицима које своју социјалну сигурност нису успјеле самостално остварити. Дјеловањем овог система остварује се хумана и социјална димензија државе и друштва.

Социјална заштита дјеце и породица са дјецом практично је организована кроз социјалну, дјечију и породично-правну заштиту. Ова област уређена је кроз законе о социјалној заштити, дјечијој заштити и породичне законе и проводи се првенствено путем центара за социјални рад и установа социјалне заштите. Законом су утврђени различити облици и права из социјалне, дјечије и породичне заштите, који су засновани на принципима људских права, а усмјерени су на одређене категорије дјеце у стању социјалне потребе.

Дјечије у стању социјалне потребе се кроз систем социјалне заштите обезбјеђује:

1. Право на живот, осигурање преживљавања и развоја дјетета (одговарајућа исхрана и други услови потребни за правилан раст и развој).
2. Обезбједити да дијете не буде против своје воље одвојено од својих родитеља, осим када надлежне власти које подлијежу судском испитивању одлуче у складу с одговарајућим законима и процедурама, да је такво одвајање потребно у најбољем интересу дјетета.
3. Обезбјеђивање да дијете одржава личне везе и непосредни додир с оба родитеља редовно, осим када је то супротно интересима дјетета.
4. Обезбједити пружање одговарајуће помоћи родитељима или законским старатељима, у испуњавању одговорности за подизање дјетета.
5. Обезбједити развијање и функционалност институција, установа и служби за бригу о дјечи.
6. Обезбједити да дјеца запослених родитеља имају право да се користе службама и установама за бригу о дјечи које им одговарају.
7. Дијете привремено или стално лишено свог породичног окружења, или оно које због властитих најбољих интереса не може остати у том окружењу, имаће право на посебну заштиту и помоћ коју ће пружити држава;
8. Обезбједити да усвајање дјетета може бити одобрено само од одговорних власти које одлучују, у складу са законом и поступцима и на основу свих значајних и поузданих информација, да се усвајање може одобрити у односу на дјечији статус који се тиче родитеља, рођака и законских старатеља, и да, ако је то потребно, заинтересована лица дају свој свјесни пристанак на усвајање на основу оне препоруке која се сматра неопходном;
9. Обезбједити да дијете чији се случај разматра за усвојење у другој земљи, ужива заштиту и стандарде једнаке онима који постоје у случају усвајања у властитој земљи и предузети све потребне мјере да обезбједи да у случају усвајања у другој земљи, то не резултира неприличним стјецањем профита од оних који су у то укључени.

Д - Посебни облици заштите

Поред наведених права на заштиту које дијете ужива кроз системе здравства, образовања и социјалне заштите, за потпуну друштвену бригу о дјечи, нужно је обезбједити и друга грађанска права дјеце, те посебне облике заштите:

1. Дијете ће бити регистровано одмах након рођења (упис у МКР) и имат ће од рођења право на име, право да стекне држављанство, и уколико је то могуће, право на контакт са родитељима и да се они брину за њега.
2. Одговарајућу помоћ и заштита да би се што прије успоставио дјететов идентитет (правну помоћ).
3. Обезбједити поштивање права дјетета на слободу мисли, савјести и религије у складу с развојним способностима дјетета.
4. Обезбјеђивање права на заштиту приватности, односно произвољном или незаконитом уплитању у његов приватни живот, породицу, дом или дописивање, нити незаконитим нападима на његову част и углед.
5. Обезбједити одговарајуће законске, управне, друштвене и образовне мјере да би се дијете заштитило од свих облика физичког, или менталног насиља, повреде или злостављања, занемаривања или немарног поступка, злоупотребе или експлоатације, укључујући и сексуално злостављање док је на бризи родитеља, законских старатеља или било које друге особе која се брине о дјетету.
6. Обезбједити да мјере укључују и дјелотворне поступке на успостављању друштвених програма да би се пружила потребна подршка дјетету и онима који се брину о дјетету, као и других облика спречавања и идентификације, пријављивања, препоручивања, истраживања, лијечења и праћења случајева злостављања дјеце описаних раније и, када је то потребно, судско укључивање.

НА ОСНОВУ ОВИХ ПОТРЕБА ДЈЕЦЕ УТВРДИЋЕМО ИНДИКАТОРЕ ЗА МЈЕРЕЊЕ СТЕПЕНА УКЉУЧЕНОСТИ / ИСКЉУЧЕНОСТИ ДЈЕЦЕ У СВИМ СЕКТОРИМА

V СМЈЕРНИЦЕ- ОСНОВЕ ЗА ДЕФИНИСАЊЕ ИНДИКАТОРА

5.1. Појмовно препознавање социјалне искљученост /укључености

Социјална искљученост је на нивоу земаља чланица ЕУ дефинисана као процес у коме су одређени појединци гурнути на маргине друштва и спречени да својим пуним капацитетима учествују у економским, друштвеним и културним токовима.

Искљученост може настати као посљедица сиромаштва или недостатка основних знања и могућности за доживотно учење или је пак резултат дискриминације.

Овакве појаве појединца или групе становништва удаљавају од могућности за образовање, запослење или остваривање прихода, као и од укључивања и учешћа у друштвеним мрежама и активностима у заједници.

Искључени појединци или групе имају недовољан приступ институцијама, органима власти и процесима доношења одлука.

Социјална укљученост је начин ублажавања и уклањања социјалне искључености која је **размјерно трајна, вишеструко условљена и вишедимензионална лишеност појединца и породице**. То подразумијева више обиљежја. Прво, да искључени не судјелују у расподјели друштвених добара, које дефинишемо као комбинацију **институционалних** (могућност школовања, приступ здравственим и социјалним услугама), **културних** (обликовање идентитета, конзумирање културних производа), **социоекономских** (запосленост, куповна моћ) и **међуљудских односа и ресурса** (размјена емоција). Друго, описано несудјеловање није привремено, већ има обиљежја трајног стања (излаз из неповолне ситуације није лако остварив и доступан). И треће, несудјеловање у расподјели друштвених добара **није нужно** посљедица личних недостатака искључених лица,

њихове лијености, незаинтересованости, неспособности или других мана. Искљученост је најчешће узрокована структуралним факторима или, тачније, институционализованим неједнакостима попут неједнаких образовних прилика.

Стратегија социјалне укључености, значи да треба практиковати стратегију која тежи реализацији достојанственог живота за све људе. Наша визија је свијет у којем људи живе у просперитету, миру, слободи и безбједности, свијет који будућим генерацијама оставља довољно ресурса за развој.

Пратити стратегију социјалне укључености у данашње вријеме значи да развој и људска права треба третирати заједно. Економска, социјална, цивилна и политичка права требају бити интегрисана у подршку транзицији, смањењу сиромаштва, развоју оријентисаном ка људима и превенцији конфликта.

Социјална укљученост, стога, захтјева друштво које узима у обзир принцип солидарности и механизме социјалне укључености које треба оснажити како би се свим лицима омогућио достојанствен живот.

Борба против социјалног искључивања значи:

1. Оснаживати угрожене и јачати њихове капацитете,
2. Успостављати приоритете у корист социјално искључених,
3. Оснаживати организације које раде у интересу социјално искључених,
4. Поттицати ефикасне програме смањивања сиромаштва,
5. Промовисати ставове засноване на суосјећању, солидарности и осјећају за правду,
6. Борити се против свих врста насиља.

5.2. Интердисциплинарни приступ проблему социјалне укључености

Инклузивна социјална политика обухвата пуно учешће корисника, цивилног друштва, социјалних партнера, општина, ентитетских, кантоналних и државних власти.

А-Овај приступ подразумјева укљученост свих актера (посебно родне и добне равноправности) у формирању инклузивне политике, која укључује:

- a) искључене групе,
- b) све нивое власти и пружатеље услуга из јавног сектора,
- c) социјалне партнере (послодавце и синдикате),
- d) невладин сектор и
- e) грађане.

В- Потребно је развити структуре и координацију за политике укључивања, организовати учешће и партнерство свих (ОМК).

С обзиром да смо у току реформе система социјалне сигурности потребно је унапрједити управљање и финансирање система социјалне сигурности, заснивајући га на бољем разумјевању корисника и њиховим стварним потребама.

Потребно је постићи равнотежу корисника социјалне заштите, што ће захтјевати постепено повећање у пружању помоћи на основу увида у финансијску ситуацију и потребе потенцијалних корисника, чиме ће се јачати мреже социјалне сигурности за оне који су у ризику од сиромаштва и искључени из друштва.

Развојни приоритети који подржавају остваривање циља да се побољшаним политикама запошљавања и социјалне заштите повећа економска и социјална интеграција рањивих циљних група су следећи:

- a) Повећати бољу циљаност социјалних трансфера према сиромашним и угроженим категоријама становништва;
- b) Обезбједити укључивање социјално искључених категорија у активно тржиште рада;
- c) Обезбједити приступ свим добрима, услугама, ресурсима и правима које ће побољшати њихово активно учешће на тржишту рада;
- d) Јачати механизме социјалног дијалога и развити партнерства и партиципацију свих релевантних актера на различитим нивоима.

Испуњење наведених приоритета реформе постојећег система социјалне заштите имало би за резултат слjedeће:

- a) Мањи терет за јавне ресурсе;
- b) Побољшање ефикасности надлежних власти;
- c) Боље усмјеравање накнаде ка социјално искљученим.

У исто вријеме, важно је унапрједити пружање услуга унапређењем сарадње између центара за социјални рад и невладиних организација, односно промовисање партнерства са невладиним сектором, усмјеравање ка приступу који је оријентисан према кориснику, и са јасно одређеном улогом јавних институција, организација цивилног друштва, приватног сектора и волонтера. Битан сегмент реформе социјалне заштите је фокусирање на локалну заједницу (општине) и развој мјешовитог система заштите који би укључивао центре за социјални рад, невладине организације, приватни сектор и друге јавне институције. Ангажман локалних учесника је посебно битан за креирање мреже социјалне заштите, чиме би се покренули додатни ресурси осим финансирања из јавних средстава. То ће помоћи и у креирању новог квалитетног социјалног рада који се фокусира на услуге и кориснике.

Невладине организације имају велики значај у социјалној политици развијених земаља, јер савремена, глобална држава не може задовољити све потребе грађана, па многе своје програме пребацују на непрофитни, невладин сектор гдје се они ефикасније рјешавају. На тај начин непрофитни, невладин сектор, постаје алтернатива, партнер (али не и конкурент) државном сектору у којем се људи у кризним ситуацијама ослањају на властите снаге. Овакав партнерски однос је могуће остварити увођењем мјешовитог (мих) модела социјалне политике, односно комбиноване социјалне политике. Комбиновани модел социјалне политике мобилизује све расположиве ресурсе у заједници. Држава је један од партнера који има важну улогу у осигурању општег законског оквира за развој програма социјалне политике. Други важни судионици овог процеса су грађани, локалне заједнице, удружења, фондације, вјерске заједнице и локалне власти.

Европска Унија социјалну искљученост описује као посебан облик сиромаштва који се мјери дохотком. Сиромаштво настаје као резултат расподеле, док је искљученост с тим повезан процес одбијања судјеловања, солидарности и приступа. Стога, искљученост за једне представља шири појам који укључује и сиромаштво, док је за друге она узрок или посљедица сиромаштва. Сматра се међутим да је узрочно-посљедична веза обострана.

Уопштено гледано може се рећи да је социјална искљученост вишедимензионална или социоекономска, да обухвата једнако заједничке као и индивидуалне ресурсе, да је динамички процес који прати путању између пуне интеграције и вишеструке искључености, да подразумева друштвену дистанцираност или изолованост, одбацивање, понижававање, недостатак мреже друштвене подршке и оспоравање судјеловања, да је у одређеном смислу активна, односно да постоје силе или агенси који ту искљученост покрећу, те коначно да је специфична у односу на контекст. Непоштивање, дискриминација и деградирање у том смислу дјелују једнако као и сиромаштво дефинисано финансијским ограничењима и стањем физичке потребе.

5.3. Социјална искљученост у националном контексту – бх. специфичности

Босна и Херцеговина је, као земља у процесу европских интеграција, обавезна да своје политике усклади са ЕУ концептом социјалног укључивања. У том контексту, припрема Стратегије социјалног укључивања БиХ и њена имплементација је веома важан корак напријед, који омогућава реформу социјалног сектора.

Систем социјалне заштите у БиХ изазито је подјелен и састоји се од 13 готово независних система, док је координација скоро незнатна.

Политике социјалне заштите и помоћи су дефинисане на ентитетском нивоу, систем је централизован у Републици Српској, док се у Федерацији БиХ дефинише на кантоналном нивоу. Подјелен систем ствара велике територијалне разлике у социјалној заштити и помоћи, те нижи административни нивои и најсиромашније заједнице најтеже могу испунити обавезе које су у склопу њиховог мандата (што је посебно изражено на кантоналном принципу у Федерацији БиХ).

Систем социјалне сигурности је заснован на схеми социјалног осигурања које се финансира из доприноса на плате, те схеми социјалне помоћи која се финансира из владиних генералних доходака.

У Босни и Херцеговини мало или готово ништа није учињено да се подигне свијест и код локалних власти, медија, али и становништа о неопходности социјалног укључивања, односно, иницијатива на изради адекватних анализа, стратегија и конкретних корака за превазилажење проблема. У условима када привреда Босне и Херцеговине назадује (пад БДП-а, смањење износа дознака из иностранства, смањење продуктивности реалног сектора, смањење прилива у буџете на свим нивоима, повећање броја незапослених, постојање буџетског дефицита, све већи административни апарат без повећања квалитета услуга становништву, итд.), високих политичких тензија и атмосфера неизвјесности, реална је претпоставка да се свакодневно повећава број социјално маргинализованог (искљученог) становништва.

Не постоје политике социјалне укључености на било којем нивоу власти у БиХ и ниједно тијело се не бави узроцима сиромаштва, па су мјере превасходно реактивне и баве се само посљедицама сиромаштва и социјалне искључености.

Систем социјалне заштите у оба ентитета у БиХ је у великим тешкоћама, јер се суочава са повећаним потребама за разне видове социјалне помоћи, које и даље расту. Функционисање овог система отежано је неадекватним законима, који прописују много шири опсег социјалне заштите него што су могућности буџета. Овај проблем је додатно компликован раздвојеношћу надлежности између нивоа власти (посебно у ФБиХ), гдје ентитет прописује ниво социјалне заштите, а нижи нивои власти су обавезни да обезбједе средства за њену реализацију.

У БиХ социјална искљученост је највећим дијелом повезана са посљедицама рата и процесом транзиције као и излагањем становништва новим видовима ризика.

У БиХ социјална искљученост има следеће специфичне карактеристике:

- а) закашњела и недовољна спознаја о проблему социјалне искључености
- б) одсуство адекватне друштвене реакције на проблем социјалне искључености
- ц) масовнији обим и снажнији интензитет појаве која већ поприма облик епидемије и изазива секундаране посљедице за ментално здравље маргинализованих лица/група
- д) ”ново сиромаштво”¹²
- е) специфична етиологија (посљедице рата, лоше вођена и недовршена транзиција, те одређене културолошке карактеристике)

¹² Настаје као посљедица транзиције

Стратегија социјалног укључивања

У циљу побољшања тренутне ситуације, БиХ је почела са припремом стратешких развојних докумената за средњорочни период, који укључују Стратегију социјалног укључивања (ССУ) и Државну развојну стратегију (ДРС). Стратегија социјалног укључивања ће бити основа за развој политика социјалног укључивања и за припрему осталих докумената који ће бити услов у сљедећим фазама процеса европских интеграција.

Шест основних циљева Стратегије социјалног укључивања су:

- 1) Социјална политика у функцији запошљавања
- 2) Побољшање положаја породица са дјецом
- 3) Побољшање образовања
- 4) Побољшање здравствене заштите
- 5) Побољшање пензионе политике
- 6) Побољшање положаја лица са инвалидитетом

Узимајући у обзир карактер самог концепта социјалног укључивања, јасно је да ССУ не може бити успјешно имплементирана ако у њену имплементацију није укључен и невладин сектор. У овом контексту посебно је важно дефинисати фондове за социјално укључивање, као и механизме за укључивање НВО сектора у имплементацију ССУ-а долази до пуног изражаја јер је њен циљ управо да доприноси превенцији и смањењу узрока и посљедица социјалне искључености и сиромаштва у БиХ и истовремено јача капацитет и улогу невладиног сектора у јачању социјалне инклузије. Посебно је важно да се у вези са овим приступом постигне пуна политичка сагласност и обезбједи адекватна медијска покривеност и извјештавање о проблему социјалног укључивања.

Сарадња владиног и невладиног сектора је саставни дио социјалних режима у развијеним земљама. Ова сарадња доприноси свеопштој друштвеној користи, а првенствено самој држави и трећем сектору. Наиме, преношењем дијела социјалних програма на невладин сектор, држава смањује трошкове за имплементацију тих програма. Систем социјалне заштите је покретљивији, практичнији, сврсисходнији, а социјалне услуге доступне већем броју корисника. Одговорност државе за реализацију циљева социјалне заштите се дијели са другим друштвеним актерима, број запослених стручњака у невладином сектору се повећава. С друге стране, невладине организације стичу формално-практични легалитет и легитимитет у области пружања социјалних услуга, те добивају моћног савезника и потенцијалног финансијера. Успостављање сарадње између владиног и невладиног сектора на подручју социјалних услуга треба почети са процесом изградње међусобног разумијевања, појмовног дефинисања и схватања улоге и сврхе оба сектора у систему социјалне заштите. Како би се овај процес убрзао, неопходно је радити на промоцији комбинованог модела социјалне политике и у Босни и Херцеговини, ослањајући се на искуства првенствено земаља у региону (Хрватска, Мађарска), као и на искуства земаља са далеко дужом традицијом постојања невладиног, непрофитног сектора.

5.4. Вишедимензионалност индикатора

Социјална искљученост је вишедимензионална појава чије препознавање и праћење, посебно кад су дјеца у питању, захтјева осјетљив приступ, а на плану препознавања подразумјева сљедеће димензије: **А-Облик искључености** указује из које или којих сфера друштвеног живота су дијете, односно његова породица искључени. Можемо уочити економску, политичку, социјалну и културну искљученост, или неке уже облике, попут искључености у области конзумирања права, услуга, припадања одређеним групама и сл. У случају када се појединци и групе суочавају са вишеструким облицима искључености, можемо говорити о вишедимензионалној искључености.

Б-Степен искључености указује у којој мјери су дијете или његова породица искључени из појединих области друштва. Апсолутна искљученост представља потпуно одсуство шанси да се приступи одређеним ресурсима, институцијама или да се укључи у друштвене процесе (на примјер да се оствари право на образовање). Релативна искљученост представља смањене шансе (у односу на друге у истом друштву) да се укључи у квалитетне услуге, ресурсе и развојне процесе.

Ц-Трајање је такође важна карактеристика социјалне искључености. Некада је искљученост краткотрајна, а некад дуготрајна. Краткотрајна искљученост не мора да има велике последице на животне шансе дјетета и његове породице, нити на друге аспекте њиховог учествовања у друштву. Међутим, дуготрајна искљученост, посебно кад су дјеца у питању, има и може имати врло озбиљне последице, а излазак из овог стања врло је тежак и често недоступан, тако да прелази у трајно стање.

Д-Идентификовање група које се суочавају са проблемима социјалне искључености омогућује нам да сагледамо које су категорије, дефинисане преко различитих карактеристика (пола, старости, подручја становања, етничитета и сл.) угрожене проблемима социјалне искључености.

Е-Препознавање узрока и последица социјалне искључености отвара могућности да се овај проблем у потпуности разумије, као и да се за његово рјешавање креирају одговарајуће политике и мјере.

Дакле у одређивању социјалне искључености (маргинализованости/рањивости) неке друштвене групе, основна питања која постављамо за дефинисање мјерних индикатора су:

- 1) Да ли су и у којој мјери, дијете и његова породица суочени са изразитим одсуством задовољења једне или више потреба?
- 2) Да ли и у којој мјери, дијете и његова породица имају могућност задовољења недостајућих потреба?

У контексту мјерења социјалне искључености дјецe, претпостављене потребе произилазе из чињенице да дјеца социјалну интеракцију остварују из породичног окружења, те да је њихов социјални потенцијал у великој мјери условљен друштвеним положајем и социјалном укључености њихових родитеља.

VI ОПШТЕ СМЈЕРНИЦЕ ЗА СЕКТОРСКЕ ИНДИКАТОРЕ

Цијенећи горе неведено, а ради систематског, методолошки прецизнијег одређивања индикатора, те ради мјерења социјалне искључености дјецe, за потребе Босне и Херцеговине могу се користити модифицирани Лакен индикатори на начин да се повеже положај дјетета индивидуално и у склопу његове породице, уважавајући економско-социјални статус и друге могућности родитеља или старатеља или мјерећи квалитет друштвене бриге о дјетету (институционално збрињавање) првенствено процјењујући:

1. Економски статус породице и институције;
2. Развојне потребе дјетета¹³;
3. Радни статус дјетета (поштивање ограничења везана за рад дјецe);
4. Образовни статус дјетета и његових родитеља¹⁴;
5. Социјализација дјетета, недостатак потребних услуга и изостајање адекватне друштвене реакције и слично;
6. Здравствено стање дјетета и његових родитеља, сексуално и репродуктивно здравље¹⁵;
7. Приступ информацијама;
8. Стамбени статус дјетета тј. породице;
9. Културни идентитет и право на језик;
10. *Породични статус*¹⁵;
11. Припадност социјалној мрежи;
12. *Степен остваривања основних грађанских права*¹⁶;

¹³ нпр. предрасуде према особама са онеспособљењем, дискриминација по економском статусу, етничка и вјерска дискриминација, приступ образовању;

¹⁴ инвалидност: сензорни, физички, моторички, емотивно-психолошки, овисности-дрога, духан, алкохол...;

¹⁵ потпуна породица, самохрани родитељ, малољетни родитељи, родитељи овисници, дијете без родитеља...;

¹⁶ пријава у МКР и здравствено осигурање), држављанство и др.,

Листа секторских индикатора није коначна јер није могуће у цјелини идентификовати све индикаторе. Закључујемо да се на основу наведених индикатора кроз одговарајуће методе, комбинују предложени индикатори како би се лакше издиференцирала социјално искључена дјеца, имајући првенствено у виду расположивост ресурса мреже услуга система социјалне сигурности.

(ОБАВЕЗНО видјети шематски приказ на стр. 5).

СМЈЕРНИЦЕ ЗА ПРЕПОЗНАВАЊЕ ИНДИЦИРАНИХ ГРУПА СОЦИЈАЛНО ИСКЉУЧЕНЕ И ДЈЕЦЕ ПОД РИЗИКОМ (ОПИСИ СИТУАЦИЈА)

6.1. Искључена дјеца

Овим смјерницама промовишемо једноставнији приступ и објашњења социјално искључене дјеце полазећи од тога да ову групацију дјеце не можемо увијек дефинисати и сврстати у тачно разграничене групе, односно, и код већ утврђених групација дјеце (нпр. дјеца са сметњама у развоју, мањине и др.) могуће је препознати увијек нове индикаторе, односно, околности од стране професионалаца који раде с дјецом и идентификовати их као разлог за интервенцију, односно, утврдити одмах да се ради о искљученим групама дјеце или су у питању групе дјеце које јесу под ризиком али њихово стање указује на то да се не ради о социјално искљученој дјечи (нпр. постоји адекватна брига и старање о дјетету са сметњама у развоју и сл.).

Као што смо већ навели праксе у европским али и у другим земљама јесу да се на националним нивоима с времена на вријеме преиспитују сви индикатори на начин да се идентификује основни систем мјерења укључености /искључености у оквиру различитих система заштите дјеце који се компарацијом са основним развојним индикаторима сваке земље на националном нивоу упоређују са развојним националним индикаторима и са индикаторима Европске Уније.

Листа индикатора је отворени процес и у том смислу представља изазов за професионалце тако да сваку животну ситуацију требају анализирати као елемент укључености или идентификовати постојање елемената искључености, константно промовишући праксу дјеловања у најбољем интересу дјетета. Императив је пратити друштвене и економске промјене тј. константно идентификовати све нове облике искључивања дјеце, преиспитивати стандарде рада професионалаца и уводити у листу индикатора поштујући чињеницу да су развојне потребе дјетета недјелјиве.

У односу на презентоване информације и околности у којима се налазе поједине групе дјеце, нпр. можемо анализом самог окружења дјетета идентификовати неке категорије искључене дјеце као што су: занемарена и запуштена дјеца, дјеца изложена сиромаштву (тамо гдје недостају основне егзистенцијалне потребе), дјеца из породица у којима се дешава насиље, дјеца изложена насиљу, дјеца овисници о дрогама, алкохолу, дјеца у скитњи и просјачењу итд.

6.2. Дјеца под ризиком искључености

Ризик код неке дјеце је мањи или већи тако да је могуће направити разлику у погледу процјене изложености искључивању. Нпр. остављена, напуштена дјеца, од једног а нарочито оба родитеља, дјеца родитеља који се разводе су у сваком случају ризична популација одакле се у највећем броју региструју, асоцијална понашања која касније прелазе често у антисоцијална понашања, али то није увијек потврђено правило. Такође, популацију ризика једним дијелом носе дјеца која су у току ратних дешавања била растављена од својих породица, а након рата се вратила у мјеста ранијег пребивалишта. Ризик враћања у своју, а ипак „туђу“ средину даје често разне показатеље ризичног дјетета. Припадност различитој етничкој или националној скупини и др. разлике могу допринјети друштвеном и социјалном искључивању неког лица, нарочито дјетета. Групација дјеце под ризиком искључености није постављена као коначан параметар те се њихова искљученост показује само

када се утврди да облик и обим њихове заштите није адекватан или од стране родитеља или је изостала друштвена реакција с циљем њихове заштите.

Закључујемо да у односу на презентоване информације можемо идентификовати групацију дјеце под ризиком искључења као што су: дјеца под утицајем комбинованих фактора ризика (дијете без родитељског старања + дијете са поремећајем у понашању и емоцијама), припадници етничких и националних мањина, дјеца расељених лица и избјеглица, дјеца у институцијама, дјеца са сметњама у развоју и др., што не значи да ову дјеца треба аутоматски сврставати у категорију социјално искључене дјеце, поготово ако је брига о њима адекватна.

Потребно је узети у обзир и одређена питања која могу утицати на идентификовање степена искључености дјетета.

Наглашавамо да се статус угрожености дјетета не оцјењује само према захтјевима физичке безбједности, или према томе да ли је ријеч о дојенчету или дјетету потпуно овисном о некоме, него и према једном броју осталих фактора који су наведени у овом документу.

Без обзира на доб дјетета, угроженост се, такође, процјењује и према менталном стању дјетета, врсти и степену физичког онеспособљења дјетета, беспомоћности, немогућности да се одбрани, болести. Уколико породична и друштвена интервенција изостане у својим мјерама, услугама и пружању социјалне сигурности дјетету под ризиком од социјалне искључености, **можемо закључити да је дијете социјално искључено.**

Користећи уводна објашњења у оквиру овог документа предлажемо смјернице за секторске индикаторе који су засновани на основним међународним стандардима и стандардима који су садржани у бх. законима.

СМЈЕРНИЦЕ ЗА СЕКТОРСКЕ ИНДИКАТОРЕ КОЈИ СЕ ИЗВОДЕ ИЗ ОПШТИХ БХ. ИНДИКАТОРА НА ОСНОВУ ЊИХОВИХ ИНДЕКСА КОЈИ СЕ МОГУ ПРАТИТИ НА ЕНТИТЕТСКОМ И ЛОКАЛНИМ НИВОИМА:

А-ФИНАНСИЈСКО СИРОМАШТВО				Б-ЗАПОСЛЕНОСТ				Ц-ЗДРАВЉЕ				Д- ОБРАЗОВАЊЕ			
Линија сиромаштва социјална давања				Стопа запослености				Обухват здравственим осигурањем				Обухват предшколским, основном и средњем и стручним образовањем			
индекси				индекси				индекси				индекси			
БИХ	ФБИХ	РС	БДБИХ	БИХ	ФБИХ	РС	БДБИХ	БИХ	ФБИХ	РС	БДБИХ	БИХ	ФБИХ	РС	БДБИХ

Напомена: ПОЛАЗНА ОСНОВА ЈЕ ТАБЛИЦА ОПШТИХ ИНДИКАТОРА:

1. БИХ
2. ЕНТИТЕТИ (ФБИХ + 10 КАНТОНА и РС + РЕГИЈЕ)
3. БРЧКО ДИСТРИКТ БИХ
(КОНТЕКСТУАЛНО И КОМПАРАТИВНО)

ОПШТИ ИНДИКАТОРИ СЕ УТВРЂУЈУ НА ДРЖАВНОМ НИВОУ И ПРЕДСТАВЉАЈУ ОСНОВНИ ОКВИР ЗА ДЕФИНИСАЊЕ СЕКТОРСКИХ ИНДИКАТОРА ОД КОЈИХ У СВРХУ МЈЕРЕЊА ИСКЉУЧЕНОСТИ ВРШИМО ИЗБОР НАЈФРЕКВЕНТНИЈИХ КАКО СЛИЈЕДИ:

А.ЕКОНОМСКИ СТАТУС

(да су биолошке потребе задовољене-исхрана, хигијена, стамбени статус, ...)

јасно одређивање линије сиромаштва на нивоу БиХ,

Индикатори ризика од социјалне искључености	Извјештајне јединице	Препоруке за укључивање (политике, програми, истраживања)
КВАНТИТАТИВНИ: 1) Запосленост носиоца домаћинства (издржаватељ) висина прихода 2) Висина примања дјетета (дјечији додатак, стипендија, алиментација и др.) 3) Висина прихода породице 4) Задуженост (финансијска оптерећеност домаћинства) 5) Додатни приходи породице (закупнине и др.) 6) Број дјеце која остварују или не остварују право на алиментацију (неизвршавање обавезе или је предмет на суду).... 7) Корисник јавне кухиње 8) Корисник туђе његе и помоћи 9) Корисник социјалне помоћи КВАЛИТАТИВНИ: 1) Истраживање адекватно управљање кућним буџетом (Да/Не Процјена Професионалца)	1) Координатор активности ентитетска/кантонална министарства 2) Јавни фонд дјечије заштите РС 3) Ц.З.С.Р. (Социјална анамнеза)	
Процјена капацитета извјештајних јединица: 1. Број Ц.З.С.Р. (ентитети и БД БИХ) 2. Квалификациона структура упослених 3. Облици едукације и професионалног усавршавања и специјализације 4. Систем финансирања 5. Број случајева по извршиоцу 6. Број ангажованих додатних стручњака 7. Систем управљања и надзор над радом 8. Број НВО којима је повјерено пружање услуга – типови услуга, 9. Лиценцирање ЦЗСР и НВО са овлаштењима и супервизија (систем стручне подршке) 10. Број предмета над којима је извршен инспекцијски увид према врсти прекршаја 11. Број поднесених и ријешених жалби поднесених од стране клијената		

Б – Развојне потребе дјетета- Масллов-љева љествица потреба**Ц-РАД ДЈЕЦЕ**

Индикатори ризика од социјалне искључености	Извјештајне јединице	Препоруке за укључивање (политике, програми, истраживања)
<p>КВАНТИТАТИВНИ: 1) Број дјеце (15 – 18 год) запослене у БиХ 2) Број дјеце идентификованих у просјачењу и другим облицима присилнога рада и рада на улици према доби, полу и врсти посла</p> <p>КВАЛИТАТИВНИ: 1) Врста послова према полу и врсти посла и доби дјетета 2) Истраживање о облицима и врсти рада која дјеца обављају у породици</p>	<p>4) Заводи за запошљавање у БХ 5) Министарство безбједности БиХ 6) Агенција за рад и запошљавање 7) ВСТВ(Полиција и тужилаштво) 8) МЉПИ БиХ у сарадњи са ентитетским министарствима и ЦЗСР, 9) Инспекција рада, 10) Омбудсмени, АЛТЕРНАТИВНО: 2) НВО 3) Академска заједница.</p>	
<p>Процјена капацитета извјештајних јединица:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Извјештајне јединице (број)2. Квалификациона структура упослених у извјештајним јединицама3. Систем финансирања4. Број случајева по извршиоцу5. Систем управљања и надзор над радом6. Број предмета над којима је извршен инспекцијски увид према врсти прекршаја7. Број поднесених и ријешених жалби поднесених од стране клијената		

Д – ОБРАЗОВНЕ ПОТРЕБЕ ДЈЕТЕТА		
Индикатори ризика од социјалне искључености	Извјештајне јединице	Препоруке за укључивање (политике, програми, истраживања)
<p>КВАНТИТАТИВНИ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Број дјеце обухваћене предшколским системом образовања; 2) Број уписане и исписане дјеце за једну годину према полу и доби 3) Број дјеце која су напустила основно и средње образовање према полу и доби; 4) Број искључене дјеце из образовног система (услед болести – привремена или трајна и казне – врста казне); 5) Број дјеце са инвалидитетом укључених у редовно основно и средње образовање; 6) Број дјеце укључене у установе за специјално образовање и васпитање; 7) Број дјеце припадника мањина 8) Број образовних институција које имају капацитет за изучавање језика и писма националних мањина 9) Број дјеце која остварују право на бесплатне уџбенике, превоз и ужину; 10) Број дјеце укључене у ваннаставне активности (број часова за те активности); 11) Број дјеце са посебним потребама у редовном образовању укључених у ваннаставне активности 12) Број дјеце која живе у породицама са 4 или више дјеце <p>КВАЛИТАТИВНИ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Истраживања о облицима дискриминације у образовним институцијама; 2) Да ли школе имају посебне програме за помоћ родитељима и дјецу у циљу осигурања редовног школовања дјеце; 3) Да ли школе имају индивидуализиране програме за дјецу са посебним потребама и посебне програме за помоћ родитељима; 4) Да ли постоје програми рада са родитељима – да ли се јавно објављују и да ли се о њима јавно расправља у заједници; 5) Има ли школа план континуираног образовања и усавршавања наставног кадра; 6) Да ли школе имају наставне програме рада са дјецом у болницама и/или казнено одгојним установама? 7) Да ли је школа прилагодила прилаз и приступ (и остале услове) за дјецу са посебним потребама. 8) Истраживања о укључености дјеце у циљу поштивања њиховог мишљења и избора; 9) Подаци о близини школских спортских објеката 10) Подаци о успостављеним Вијећима ученика у школама 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Заводи за јавно здравство 2) Педагошки заводи 3) Надлежна министарства образовања 4) Надлежне инспекције образовања 	
<p>Процјена капацитета извјештајних јединица:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Број предшколских, основних и средњих школа (ентитети и БД БИХ) 2. Квалификациона структура упослених 3. Систем финансирања 4. Број ангажованих додатних стручњака 5. Систем управљања и надзор над радом 6. Лиценцирање и супервизија (систем стручне подршке) 7. Број предмета над којима је извршен инспекцијски увид према врсти прекршаја 8. Број поднесених и ријешених жалби поднесених од стране клијената 		

Е – ПОСЕБНИ ОБЛИЦИ ЗАШТИТЕ		
Индикатори ризика од социјалне искључености	Извјештајне јединице	Препоруке за укључивање (политике, програми, истраживања)
<p>КВАНТИТАТИВНИ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Број дјеце починилаца кривичних дјела према полу, доби и врсти кривичног дјела 2) Број дјеце жртава насиља према полу, доби и облику насиља (вршњачко, насиље у породици и др.) 3) Број дјеце институционално збринутих (васпитно – поправни домови, дисциплински центри, малољетнички затвори) 4) Број дјеце смјештене у сигурне куће 5) Број дјеце којима је изречено полицијско упозорење 6) Број дјеце којима је изречена мјера појачаног надзора 7) Број дјеце којима је изречена мјера упућивања у ВП дом, дисциплински центар за малољетнике и малољетнички затвор 8) Број дјеце која свједоче у кривичним предметима 9) Подаци о броју дјеце чијим је родитељима одузето родитељско право 10) Број дјеце издвојених из породице ради заштите 11) Број дјеце укључених у програме одвикавања (психоактивне супстанце) 12) Број дјеце жртава у саобраћајним удесима 13) Број дјеце жртава природних непогода (пожари, поплаве и сл.) 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Суд 2) Тужилаштво 3) ВСТВ 4) Министарства правде (БиХ и ентитети и Б.Д. БиХ) 5) Министарства социјалне заштите 6) Министарство безбједности 7) МУП-ови ентитета 	
<p>Процјена капацитета извјештајних јединица:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Број извјештајних јединица (ентитети и БД БИХ) 2. Квалификациона структура упослених у оквиру надлежног одјела/сектора 3. Систем финансирања 4. Број случајева по извршиоцу 5. Број ангажованих додатних стручњака 6. Систем управљања и надзор над радом 7. Број НВО којима је повјерено пружање услуга – типови услуга, 8. Лиценцирање НВО и супервизија (систем стручне подршке) 9. Број поднесених и ријешених жалби поднесених од стране клијената 		

Ф - ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА ДЈЕТЕТА И ЊЕГОВИХ РОДИТЕЉА

(инвалидност: сензорни, физички, моторички, емотивно-психолошки, оvisности-дрога,духан,алкохол...), сексуално и репродуктивно здравље

Индикатори ризика од социјалне искључености	Извјештајне јединице	Препоруке за укључивање (политике, програми, истраживања...)
<p>КВАНТИТАТИВНИ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Број живорођене/мртворођене и умрле дјеце на годишњем нивоу; 2) Укупан број дјеце осигуран по основу здр. осигурања родитеља 3) Укупан број дјеце осигуране путем центара за социјални рад 4) Укупан број дјеце осигуран по основу запослености и незапослености (дјеца од 15-18 год) 5) Истраживање о броју дјеце која имају проблеме у приступу службама примарне здр. заштите 6) Стопа смртности новорођенчади и дјеце ОИ 7) Број установа ПЗЗ, савјетовалишта и служби за планирање породице 8) Број дјеце која користи стоматолошке услуге 9) Број дјеце обухваћене систематским прегледом (доб и пол) 10) Број малолетничких трудноћа 11) Број дјеце с инвалидитетом (физички и ментални поремећаји) 12) Број дјеце која користе ортопедска помагала 13) Број здравствено едукативних активности организованих у школи (здр.установе и НВО сектор) 14) Број услуга пружених дјеци у центрима за МЗ 15) Број дјеце заражене ХИВ-ом 16) Број дјеце обољеле од водећих хроничних и малигних болести. <p>КВАЛИТАТИВНИ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Подаци о здравственим стручњацима који раде за дјецу (педијатри, логопеди, психолози, стоматолози и др.) 2) Покривеност имунизацијом (према доби и полу) 3) Подаци (Истраживање) о поремећајима у исхрани дјеце (потхрањеност и претилост) 4) Подаци о физичким повредама дјеце које су регистроване у служби хитне помоћи и тимовима породичне медицине 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Министарства здравства 2) Фондови здравствене заштите 3) Фондови здравственог осигурања 4) Институту/заводи за јавно здравство 5) Здравствени инспекцијски надзор 6) Агенције за акредитацију 	
<p>Процјена капацитета извјештајних јединица:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Број извјештајних јединица (ентитети и БД БИХ) 2. Квалификациона структура упослених 3. Систем финансирања 4. Број случајева по извршиоцу или тиму 5. Број ангажованих додатних стручњака 6. Систем управљања и надзор над радом 7. Акредитовање јавних и приватних здравствених установа 8. Систем унутрашњег надзора 9. Број предмета над којима је извршен инспекцијски увид према врсти прекршаја 10. Број поднесених и ријешених жалби поднесених од стране пацијената 		

X-ПРИСТУП ИНФОРМАЦИЈАМА, МЕДИЈИ И ДР.,		
Индикатори ризика од социјалне искључености	Извјештајне јединице	Препоруке за укључивање (политике, програми, истраживања)
<p>КВАНТИТАТИВНИ:</p> <p>1) Број кршења правила и прописа РАК-а у односу на заштиту дјече</p> <p>2) Број ученика на један компјутер</p> <p>3) Број наставника на један компјутер</p> <p>КВАЛИТАТИВНИ:</p> <p>1) Који систем постоји за контролу у информационим и електронским медијима за ограничавање приступа дјечи непримјереним садржајима</p> <p>2) Истраживање како родитељи контролишу / надзиру дјецу у спрјечавању приступа непримјереном садржају</p> <p>3) Истраживање о начину на који се у образовним установама осигурава приступ информацијама (интернет, часописи....)</p> <p>4) Истраживање о начину на који се пружају информације дјечи о њиховим правима од стране ЦЗСР, школе, полиције, суда</p> <p>5) Да ли школе посједују информациону технологију прилагођену лицима са инвалидитетом. Истраживања о употреби психоактивних супстанци код дјече (дроге, алкохол, пушење)</p> <p>6) Подаци о регистрованости породица за тимове породичне медицине</p>	<p>1) РАК</p> <p>2) Агенција за приступ информацијама</p>	
<p>Процјена капацитета извјештајних јединица:</p> <p>1. Квалификациона структура упослених</p> <p>2. Систем финансирања</p> <p>3. Број случајева по извршиоцу</p> <p>4. Број ангажованих додатних стручњака</p> <p>5. Систем управљања и надзор над радом</p> <p>6. Лиценцирање корисника дозвола</p> <p>7. Број поднесених и ријешених жалби</p>		

И-СТАМБЕНИ СТАТУС ДЈЕТЕТА ТЈ. ПОРОДИЦЕ		
Индикатори ризика од социјалне искључености	Извјештајне јединице	Препоруке за укључивање (политике, програми, истраживања)
КВАНТИТАТИВНИ: 1) Број дјеце чији родитељи имају неријешено стамбено питање; 2) Број додјељених социјалних стамбених јединица породицама са дјецом по општинама КВАЛИТАТИВНИ: 1) Подаци о условности стана – квадратура, гријање, струја, вода, канализација; 2) Хигијена стана, навике породице, опремљеност стана и др. (истраживање) 3) Архитектонске баријере 4) Да ли је успостављен стандард у изградњи и реконструкцији јавних објеката који се односи на архитектонске баријере – јавних, стамбених и пословних објеката 5) Саобраћајна и путна инфраструктура	1) Ц.З.С.Р 2) Министарство стамбене политике 3) Урбанизам	
ИСТРАЖИВАЊЕ КВАЛИТЕТА ПРУЖЕНИХ УСЛУГА ЗА СВЕ ОБЛАСТИ Процјена капацитета извјештајних јединица: 1. Број извјештајних јединица (ентитети и БД БИХ) 2. Квалификациона структура упослених (надлежних организационих јединица) 3. Систем финансирања 4. Број случајева по извршиоцу 5. Број ангажованих додатних стручњака 6. Систем управљања и надзор над радом 7. Број предмета над којима је извршен инспекцијски увид према врсти прекршаја 8. Број поднесених и ријешених жалби поднесених од стране клијената		

Ј-КУЛТУРНИ И ВЈЕРСКИ ИДЕНТИТЕТ И ПРАВО НА ЈЕЗИК		
Индикатори ризика од социјалне искључености	Извјештајне јединице	Препоруке за укључивање (политике, програми, истраживања)
КВАНТИТАТИВНИ: 1) Број случајева угрожавања културног и вјерског идентитета 2) Број случајева угрожавања права на језик	1) МЉПИ - случајеви дискриминације 2) Омбудсмен за људска права БиХ	
Капацитети извјештајних јединица		

K-ПОРОДИЧНИ СТАТУС ДЈЕТЕТА

(стање у породици) – потпуна породица, самохрани родитељ, малољетни родитељи, родитељи овисници, дијете без родитеља...

Индикатори ризика од социјалне искључености	Извјештајне јединице	Препоруке за укључивање (политике, програми, истраживања)
<p>КВАНТИТАТИВНИ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Број дјеце без родитељског старања; 2) Број дјеце угрожених породичним приликама; 3) Број дјеце која живе у породицама са родитељима ризичног понашања; 4) Број дјеце под старатељством; 5) Број дјеце у установама / хранитељским породицама; 6) Број усвојене дјеце 7) Број дјеце која живе са једним родитељем (разведеним и самохраним родитељем) 8) Број малољетничких бракова 9) Број дјеце лишених права на контакт са другим родитељем 10) Број установа за збрињавање дјеце (сиротишта и СОС села) 11) Број дјеце смјештених у установе за инвалидну дјецу 12) Број дјеце са инвалидитетом која су искључена из редовног образовања 13) Број дјеце која живе у сродничким породицама <p>КВАЛИТАТИВНИ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Да ли је осигурана подршка породици дјетета са урођеним инвалидитетом (упутити питање Центрима за ментално здравље, ЦЗСР и здравственој установи) 2) Да ли имају дефинисане процедуре или протокол о сарадњи 3) Да ли су у овај систем укључене и НВО 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Ентитетска министарства за рад и социјалну политику / кантонална у Ф БиХ 2) Јавни фонд дјечије заштите РС 3) ЦЗСР 	
<p>Процјена капацитета извјештајних јединица:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Број извјештајних јединица (ентитети и БД БИХ) 2. Квалификациона структура упослених 3. Систем финансирања 4. Број случајева по извршиоцу 5. Број ангажованих додатних стручњака 6. Систем управљања и надзор над радом 7. Број НВО којима је повјерено пружање услуга – типови услуга, 8. Лиценцирање ЦЗСР и НВО са овлашћењима и супервизија (систем стручне подршке) 9. Број предмета над којима је извршен инспекцијски увид према врсти прекршаја 10. Број поднесених и ријешених жалби поднесених од стране клијената 		

L- ПРИПАДНОСТ СОЦИЈАЛНОЈ МРЕЖИ (формалне и неформалне групе) културне и спортске и рекреативне активности		
Индикатори ризика од социјалне искључености	Извјештајне јединице	Препоруке за укључивање (политике, програми, истраживања)
КВАНТИТАТИВНИ: 1) Истраживање о броју дјеце укључене у културна, спортска, умјетничка, научно-истраживачка удружења и др.; 2) Истраживање о броју дјеце укључене у друге цивилне асоцијације и удружења (секте, вјерске и мањинске заједнице); 3) Број спортско рекреативних објеката у 1 општини; 4) Број укључене дјеце у спортско рекреативне активности; 5) Број школа које располажу са објектима за рекреативне активности КВАЛИТАТИВНИ: 1) Начин финансирања рада ових објеката и доступност дјечи (бесплатно или уз накнаду);	1) Министарства образовања и спорта	
Процјена капацитета извјештајних јединица 1. Број извјештајних јединица (ентитети и БД БИХ) 2. Квалификациона структура упослених (надлежних организационих јединица) 3. Систем финансирања 4. Број случајева по извршиоцу 5. Број ангажованих додатних стручњака 6. Систем управљања и надзор над радом 7. Број предмета над којима је извршен инспекцијски увид према врсти прекршаја 8. Број поднесених и ријешених жалби поднесених од стране клијената		

М-ОСТВАРИВАЊЕ ОСНОВНИХ ГРАЂАНСКИХ ПРАВА (пријава у МКР и здравствено осигурање), држављанство и др.,		
Индикатори ризика од социјалне искључености	Извјештајне јединице	Препоруке за укључивање (политике, програми, истраживања . .)
КВАНТИТАТИВНИ: 1) Истраживање о броју дјеце неуписане у МКР 2) Број породица и дјеце који имају неријешен статус држављанства 3) Број дјеце азиланата и избјеглица у БиХ 4) Број дјеце азиланата и избјеглица у БиХ укључених у образовни систем 5) Број случајева када је дјецин ограничена слобода кретања (неиздавање путне исправе због несагласности другог родитеља) 6) Број дјеце и породица са дјецом азиланата и избјеглица који су покривени здравственом заштитом 7) Број дјеце смјештене у азилантске и имиграцијске центре	1) Министарства правде 2) МУП-ови 3) Министарство безбједности 4) МЉПИ БИХ	
Процена капацитета извјештајних јединица: 1. Број извјештајних јединица (ентитети и БД БИХ) 2. Квалификациона структура упослених (надлежних организационих јединица) 3. Систем финансирања 4. Број случајева по извршиоцу 5. Број ангажованих додатних стручњака 6. Систем управљања и надзор над радом 7. Број предмета над којима је извршен инспекцијски увид према врсти прекршаја 8. Број поднесених и ријешених жалби поднесених од стране клијената		

VII ОПШТИ ПОКАЗАТЕЉИ О ПОЛИТИКАМА ЗА ДЈЕЦУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Како би се на најједноставнији начин извршила идентификација општих индикатора социјалне укључености (искључености) потребно је у обзир узети основне показатеље везане за стратешко планирање те анализирати и пратити остварење кључних показатеља које дефинишемо кроз тражење одговора на сљедећа питања:

- 1.) Која су приоритетна питања садржана у оквиру државних и ентитетских стратегија, садржај друштвених реакција која се односе на дјецу у БиХ?*
- 2.) Потребно је одговорити на питање да ли постоји план којим ће се обезбједити да организације цивилног друштва које се баве заштитом ризичних група дјеце судјелују у изради индикатора друштвене укључености који су прилагођени контексту Босне и Херцеговине?*
- 3.) Да ли ће Босна и Херцеговина ријешити стални недостатак финансијских средстава и проширити обим статистичких података, како би се испунили захтјеви који ће омогућити упоредиве анализе индикатора друштвене укључености, те да ли је могуће повећати квантитет и побољшати квалитет статистичких података дисегрегираних по полу за осетљиве групе становништва у оквиру свих релевантних тема?*
- 4.) Да ли је могуће спровести више лонгитудиналних истраживања о индикаторима друштвене искључености / укључености у скорој будућности?*

ИНДИКАТОРИ:

1. Назив стратешког документа	2. Институција надлежна за праћење и координацију и вријеме реализације	3. Финансирање	4. Сектори дјеловања и институције укључене у имплементацију	5. Опис главних циљева и садржаја стратешких мјера
6. Укљученост цивилног друштва и академске заједнице.. Извјештаји у сјени	7. Систем мониторинга и праћење	8. Начин јавне промоције	9. Показатељи о статистичким индикаторима који се користе у сврху праћења документа	10. Подаци о проведеним истраживањима везани за праћење проблема и циљева утврђених у оквиру стратешких докумената
11. Подаци о објављеним аналитичким и статистичким извјештајима	12.	13.	14.	15.

Смањење сиромаштва је дефинисано као водећи приоритет цјелокупног реформског процеса земље, иако социјална кохезија још увек није релевантна за неопходне и успјешне демократске реформе у Босни и Херцеговини. Ако се узме у обзир вишеструка бх. транзиција (ратне последице, демократизација друштва, те економска транзиција), саставни дио опоравка Босне и Херцеговине постаје најважнији стратешки правац повезан са приступом социјалне укључености, јер ставља нагласак на потребу да се изађе из зачараног круга сиромаштва који пријети угроженим групама и спутава једнак приступ основним људским правима ових група.

Све анализе које се односе на заинтересоване циљне (маргинализоване) групе становништва указују на то да и оне морају бити укључене у највећој могућој мјери од самог почетка (партиципативност). Овај приступ се може тестирати и кроз транспарентан и циљани консултативни процес кроз отворени метод консултација (ОМК).

Више је него очигледно да је потребно да агенције за статистику прошире своја истраживања, али остаје питање осигурања финансијских средстава. У Босни и Херцеговини су рађена истраживања УН Агенције (УНДП-а) по основу Миленијумских развојних циљева и истраживања Дирекције за економско планирање, гдје је спровођена Анкета о животном стандарду грађана, али је очигледно да постоји низ недостатака у погледу типа и ширине података који су тренутно расположиви у Босни и Херцеговини. Најуочљивији је недостатак података у погледу намјере да се изради и прати „*Стратегија социјалног укључивања на нивоу Босне и Херцеговине*“ те проблем како да се хармонизују подаци из ентитета и Брчко Дистрикта БиХ који су неопходни за сакупљање информација о типичним параметрима друштвене укључености у складу са стандардима ЕУ.

Праћење истог узорка људи током дужег периода (дуже од две године) омогућава компаративну анализу фактора који доприносе промјенама њихове ситуације. Препоручљиво је започети анализе којима би се посматрале квалитативне промјене код циљаних група становништва које су друштвено искључене (*као што су дјеца која су искључена или су под ризиком од друштвене искључености*), како би се оцјенио степен у којем су одређене интервенције успјеле да побољшају њихову ситуацију. На примјер, није довољно само анализирати колико је дјеце изложено сиромаштву, већ и анализирати да ли се и у којој мјери степен запослености и друштвене укључености промијенио током одређеног периода и који фактори су нарочито утицали на такву промјену. Могуће је да овакви подаци већ постоје, међутим потребно је више података како би се израдила свеобухватна евалуација типова програма који су најдјелотворнији. *Лонгитудинални подаци представљају стандард у ЕЦХП (Истраживање Еуропеан Цоммунити Хоусхолд Панел), а данас и ЕУ СИЛЦ (Истраживање*

Експерти социјалне политике генерално се слажу да су питање рода и доби (старе особе) дискриминације и доходовног сиромаштва вишесекторске теме, када је у питању анализа друштвене искључености маргинализованих група становништва. Лакен индикатори генерално дају статистичке податке по годишту и полу за готово све ставке, због чега је веома важно **интегрисање питања рода у институционалне токове.**

VIII ДЕФИНИЦИЈЕ, ИЗРАЗИ И ТЕРМИНИ КОРИШТЕНИ У ОКВИРУ СМЈЕРНИЦА

Кључни термини који се користе у Смјерницама често се различито разумију. Како би се уједначио текст и обезбедило истовјетно разумјевање користимо значење сљедећих дефиниција како слиједи: дефиниције сиромаштва, друштвене искључености и друштвене укључености из Заједничког извештаја Европске комисије о друштвеној укључености, 2004¹⁷:

СИРОМАШТВО - Људи се сматрају сиромашним уколико су њихови приходи или средства недовољно велика да себи обезбиједи стандард живота који се сматра прихватљивим у друштву у којем живе. Као посљедица сиромаштва, они могу искусити вишеструке препреке усљед немогућности запошљавања, ниских прихода, лоших стамбених услова, неадекватне здравствене заштите и неадекватног приступа образовању, култури, спорту и рекреацији. Они су често искључени и маргинализовани у погледу активности (економских, друштвених и културних) које се сматрају стандардом за друге људе, а њихов приступ основним правима често је ограничен.

ДРУШТВЕНА ИСКЉУЧЕНОСТ - Друштвена искљученост је процес у којем су одређене групе становништва гурнуте на маргину друштва. Немогућност њиховог потпуног учешћа у друштву је посљедица сиромаштва, неадекватног образовања или других знања, или је резултат дискриминације. Ово их спрјечава да себи обезбиједи посао, приходе или образовање, као и да буду дио мрежа и активности у друштву и заједници. Њихов приступ власти и тијелима које доносе одлуке је ограничен, због чега се осећају немоћним да врше контролу над одлукама које утичу на њихов свакодневни живот.

СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ - Процес у коме су одређени појединци гурнути на маргине друштва и спрјечени да својим пуним капацитетима учествују у економским, друштвеним и културним токовима.

ДРУШТВЕНА ИНКЛУЗИЈА - Друштвена инклузија је процес који осигурава да становништво које је под ризиком од сиромаштва и друштвене искључености добије могућности и средства која су неопходна за цјеловито учешће у економском, друштвеном и културном животу, и да достигне животни стандард и благостање које се сматра уобичајеним у друштву у којем живе. Овај процес осигурава веће учешће у процесу доношења одлука које утичу на њихов живот.

СОЦИЈАЛНА УКЉУЧЕНОСТ- афирмативна активност на промјени услова који су довели до социјалне искључености, али се њихово поближе одређивање значајно разликује у дефиницијама појединих организација.

ДЕФИНИЦИЈА ДЈЕТЕТА - Конвенција о правима дјетета, у члану 1, дефинише дијете као сваку особу „млађу од 18 година, осим ако се законом који се примјењује на дијете граница пунољетства не одреди другачије“.

СИРОМАШТВО - Људи се сматрају сиромашним уколико су њихови приходи или средства недовољно велика да себи обезбиједи стандард живота који се сматра прихватљивим у друштву у којем живе.

¹⁷ Joint Report on Social Inclusion 2004, Social Security and Social Integration, страна 10

ЈИМ – Заједнички меморандум о социјалном укључивању (Јоинт Меморандум он Социал Инцлусион)

ЛОШИ УСЛОВИ СТАНОВАЊА - Пренасељеност (најмање двије особе у соби, цјелокупни животни простор је мањи од 15 квадратних метара по одраслој особи и 8 квадратних метара по дјетету); недовољна опремљеност (без тоалета и/или купатила, гријање на шпорет или без гријања); несигуран статус – барем две негативне ставке од наведених;

АПСОЛУТНИ НЕДОСТАТАК СРЕДСТАВА - један топли оброк дневно, одвојена соба за сваког укућана, опремљеност тоалетом, купатилом, телефоном, аутомобилом, телевизором у боји, аутоматском машином за прање веша, један годишњи одмор, најмање 1.000 КМ мјесечне уштеђевине – недостатак најмање пет од наведених ставки квалификује се као апсолутна ускраћеност;

НЕПОВОЉНИ ЖИВОТНИ УСЛОВИ - недостатак средстава и најмање осам од наредних ставки квалификују се као ускраћеност – дом који има башту, терасу, пријатан поглед, машину за прање суђа, видео рекордер, компјутер, редовна куповина нове одјеће, замјена истрошеног намјештаја, редовна куповина новина, угошћавање пријатеља једном мјесечно, посјета ресторану једном мјесечно.

IX ДОДАЦИ

Стручна група за израду „Смјерница за препознавање социјално искључених категорија дјецe у Босни и Херцеговини“

Салиха Ђудерија	Министарство за људска права и избјеглице БиХ
Милена Јурић	Министарство за људска права и избјеглице БиХ
Ермин Терко	Министарство цивилних послова БиХ
Сњежана Брчкало	Министарство цивилних послова БиХ
Елизабета Лукачевић	Биро за људска права Тузла
Фатима Фазловић	Центар за социјални рад - Брчко
Емир Вајзовић	Факултет политичких наука у Сарајеву
Весна Варунк	Медицински факултет Свеучилишта у Мостару
Доронтић Љубица	Центар за социјални рад Бања Лука
Ивана Зечевић	Филозофски факултет Бања Лука, Одсјек за психологију

Подршку Стручној групи су пружили:

Саида Салкић, Министарство за људска права и избјеглице БиХ
Аднан Јасика, Министарство за људска права и избјеглице БиХ
Мирела Ибрахимагић, Дирекција за економско планирање БиХ